

Əli Şamil

Tanıdığım insanlar

II *kitab*

Bakı 2026

*Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda ölənlərin
ruhuna, sağ qalıb zindanlara atılanların xatirəsinə
bağışlayıram*

“Tanıdığım insanlar” kitabı

hədiyyəmdir

Əli Şamil

Redaktorlar: Cəmilə Niyaz qızı,
Məhəmməd İsrəfilov

**Şamil Əli (Şamilov Əli Hüseyn oğlu.
Tanıdığım insanlar. İkinci kitab,
Bakı: “İmza” nəşrlər evi, 2026, 292 səh.**

Birinci cildin nəşrindən 24 il sonra işıq üzü görən ikinci kitaba Azərbaycan, Özbəkistan, Tatarıstan, İran İslam Respublikası, Quzey Makedoniya, Kırım və b. ölkələrdə yaşamış və yaşayan türkoloqlar, siyasətçilər haqqında məqalələr daxil edilmişdir. Türk xalqlarının mədəni, mənəvi birliyi üçün ömür xərcləyən bu insanların uzaqgörənliyi, söylədikləri fikirlərin günümüzdə reallaşması heyrət doğurur. 1995-2007-ci illərdə Azərbaycan Radiosu üçün ayda bir dəfə hazırladığım “Qonaq eldən gələr” proqramında haqqında söhbət açdığım insanların səslərini də yayınlamışdım.

İSBN 978-9952-37-727-9

© Əli Şamil, 2026

İÇİNDƏKİLƏR

Məhəmməd İsrəfilov. Tanıdığım insanlar kitabı haqqında düşüncələrim.....	5
İkinci kitaba ön söz.....	11
Romantik duyğulu siyasətçi – Muhsin Yazıçioğlu.....	15
Azərbaycanı candan sevən Türkmən: Oraz Yağmur...58	
Xəlid Orucəlipur və onun “Ayrılıq” mahnısı haqqında dedikləri.....	72
Tatar araşdırıcısı Fəridə Tahirova.....	107
Kıbrıslı aydın Halid Fəda haqqında bildiklərim.....	116
Bəliş Məconu xatırlayarkən.....	127
Xəlil Rəzani özünə ustad sayan, Özbək şairi və araşdırıcısı Tahir Kəhhar.....	132
Gözlənilməz gedişlər ustası Nəcəf Nəcəfov.....	168
Yunus Kədim bir həftə Bakıda.....	178
Ədəbiyyata məhəbbəti, ailə məhəbbətindən üstün olan Nəsrət Dışo Ülkü.....	202
Millət yolunda şəhid olan, tarixi romanlar müəllifi Fərman Kərimzadə.....	226
48 il sonra görüşdüyümüz Qırğız araşdırımacısı Adas Toktosunova.....	262
Üzünü görmədiyim dost – vətəni cənnətdən üstün tutan kırımlı Şakir Səlim.....	228

**Məhəmməd İsrafilov
Almaniya**

“TANIDIDIĞIM İNSANLAR” KİTABI HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİM

Milli Azadlıq Hərəkət iştirakçılarının hörmət bəslədiyi bir aydın (ziyalı sözünü sevmirəm, ziyalı görkəmindəki ziyasızları sayəsində bu söz hörmətdən düşdü. -M.İ.) var idi. O, millətçi və vətənsəvərlərin əksəriyyətinin dərinədən rəğbət bəslədiyi birisiydi. Həmin illərdə gənc olduğumdan Milli Azadlıq Hərəkəti öndərləri mənim üçün əlçatmaz görünürdü. Çoxunu yalnız uzaqdan müşahidə edə bilirdim. Yaxşı yadımdadır Culfada mədəniyyət evində Xalq Cəbhəsinin və Culfa dəmiryolçularının birgə iclası keçirilirdi. Olduqca gərgin keçən toplantıda Əli Şamil təmkinli davranışı, idarəçilik qabiliyyəti ilə elə bil közün üzərinə su tökdü. Közün alova çevrilib ətrafa yayılmamasına çalışırdı. Onun fikirlərinə radikallar da, liberal da, hətta yenilikçi, millətpərvər kommunistlər də hörmətlə yanaşırdılar. Mənə görə əsl aydın, xalqın adamı olmağın meyarı da elə budur.

Milli Azadlıq Hərəkətində baş verənlərin riyasız bir şəkildə ortalığa qoyulması, üç-beş nəfərin davası olmaq eqosundan uzaq tutmağın, saxtalaşdırılmasının tək şahidləri həmin dövrü yaşayan və yaşadan insanların səmimiyyəti olmalıdır. Bu baxımdan Əli Şamil çox böyük bir baqaja sahibdir, həm bu tarixin

öndə gedənlərindən birisi kimi, həm də olanları yazıya alaraq gələcək nəsillərə ötürülməsi adına.

Onun “Tanıdığım insanlar” kitabının ikinci və üçüncü cildlərinin də ən uca missiyası bundan ibarətdir. Müəllif sözün həqiqi mənalarda hədəfinə çatıb. Kitabda haqqında yazılan işıqlı şəxsiyyətlərin keçdiyi həyat yolu, uca məfkurələri həm səmimi, həm də dürüst və obyektiv olaraq oxucuya çatdırılır.

Azərbaycana canı və qanı ilə bağlı olan, Milli Azadlıq Hərəkatının yüksəlişindən ta qürub çağınadək bir an da olsun onu tək buraxmayan, əhdə vəfanın misilsiz örnəyi Muhsin Yazıçılıqlı haqqındakı məqaləni ürək ağrısı ilə oxudum. Müəllif Muhsin Yazıçılıqlı ilə ilk tanışılığından başlamış dünyadan köçməsinədək olan dövrün oxucuya çatdırmağa çalışır. Məqalənin içərisindəki müsahibədə olduqca maraqlı, çoxlarına məlum olmayan, az qala sirr kimi məqamları üzə çıxır. Türkiyədə 1980-ci illərin “sağ-sol” savaşı, hərbi çevrilişin açdığı dərin yaralar, Muhsin bəyin həbsi, onun həbsxana mərhumiyyətlərinə mərdanə sinə gərməsi, həbsxanada yazdığı “Üşüyürəm” şeiri çox məsələdən xəbər verir. “Üşüyürəm” şeiri məqalənin finalı təsiri bağışlayır, Muhsin bəyin müəmmalı ölümünün (bəlkə də öldürülməsi- M.İ.) dərin bir kədəri yatır.

Kitabın mühüm cəhətlərindən birii ondan ibarətdir ki, hadisələrin retrospektiv yaddaşı hadisələri anladəkən heç bir qərəzçiliyə, subyektivləşdirməyə yol vermir. Məsələyə münasibətdə heç bir şəxsiyyətin

kultu yapılmır, əksinə hadisələrin fonunda ağ ağlığında, qara qaralığında qalır.

Məqalələrdə 1960-cı illərin sonundan ta dövrümüzədək olan bir zamanın hadisələri anladılmağa çalışılır. Sovetlər dövründə müəllifin yaşadığı kiçik bir xatirə bir də 40-50 il sonra önündə xoş bir təsadüflərlə yenidən başqa bir şəkildə, axarda canlanır. Biz bunu Azərbaycanı biz qədər sevən İbrahim Bozyel və qırğız Adaş Toktosunovanın yazdığı yazılarda aydın görürük. Məqalədə İbrahim Bozyeldən söz açılsa da müəllif sanki mövzudan kənara çıxır. 1980-ci illərdə Bakıda, şeyxinin qəbrini (Şirvanşahlar muzeyindəki Seyid Yahya Bakuvinin) ziyarət etməyə gəlmiş xəlvətiyyə təriqətinin üzündən-gözündən, əməlindən nur yağan nurani ağsaqqalıyla Ərzurumda xoş bir təsadüf nəticəsində qarşılaşmasını da yazıya əlavə edir. 1986-cı ildə, ateist bir ölkədə inanlı bir insana, o nurani ağsaqqala ziyarət etdirən Əli Şamiliin 6 ildən sonra Ərzurumda xəlvətiyyə təriqətinin ağsaqqalına “yaxalanması” sirrlər dünyası kimi bir təsadüf ...

Kitabın həm Azərbaycan-Türkiyə dostluğu, qardaşlığı adına ən gözəl nümunəyi vəkil İbrahim Bozyeli anladan bölümüdür. Milli Azadlıq Hərəkatına misilsiz yardımların ən gözəl nümunəsi İbrahim Bozyeldir. Burada da İbrahim Bozyellə tanışlıq Sovet dövrünə 1980-ci illərə təsadüf edir. Azərbaycan elminin əfsanəvi şəxsiyyəti, alimi Abbas Zamanovun Əli Şamillə İbrahim Bozyeli tanış edərkən böyük bir uzaqgörənliklə söylədiyi: “Yadında saxla, Araz

üzərində körpü salınanda, oradan keçib Naxşivana gedəndə tələbəm sənəin köməyinə çatacaq. Sənəin arzuladığın insanlardandır. Amma gərək üzərindən nəzarəti əksik etməyəsən” sözləri sonradan gözəl bir gerçəyə çevrildi. Müəllif İbrahim Bozyelin istər Bakıda, istərsə də Naxçıvanda göstərdiyi təmənnəsiz, uca xidmətləri az qala hərfi-hərfinə qələmə alır öz kitabında.

Kitabın qəhrəmanlarının sərhədləri Türk elləridir. Kuzey Kıbrıs, Türkünstan, İranın Türklər yaşayan bölgələr, Balkanlar, Bolqar Türkləri, Colan Türkmənlərinin yaşadığı coğrafiya oxucunun gözü önündə çanlanır, orada yaşayan bəzi insanları tanıyır, bölgənin tarixi haqqında bilgi əldə edir. Türkmən Oraz Yağmur, Ərdəbilli Xəlid Orucəlipur, onun “Ayrılıq” mahnısı haqqında söylədikləri heç yerdə oxumadığımız, bil-mədiklərimizdir. Kıbrısdan boylanan araşdırıcı, köksündə zərif şair ürəyi çırpınan Nevzet Yalçın və Halid Fedai, Azərbaycanı özünə vətən bilən, Xəlil Rzadan ilhamlanan özbək şairi Tahir Kahhar, Tatar araşdırıcısı Fəridə Tahirova, Colan Türkü İbrahim Saleh, Kırımlı mücahid Yunus Kandimov, Kırımı cənnətdən də üstün tutan şair Şakir Səlim, Türk Musiq Dünyasının əvəzolunmaz sənətkarı Barış Manco, Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi romanların usta yazarı, rəssamı Fərman Kərimzadə, milli mətbuatımızın vicdan mücəssəmməsi Nəcəf Nəcəfov və b. neçə parlaq simalar haqqında oxucusuna bilgi verməyə çalışır.

Əziz oxucu, sizlər bu kitabın hər səhifəsini vərəqlədikdə o böyük simaları, ölkələri, coğrafiyaları, adət-ənənələri, etnoqrafik bilgiləri, gözəl təbiətiylə gözləriniz önündə canlandıracaqsınız. Bu gözəl portretləri yaradan, ta gənclik illərindən günümüzədək Türk elləri arasında körpü rolun oynamağa çalışan publiisit, əsl aydın Əli Şamilin öz portretini də siz yaradacaqsınız.

Bu kitabda yazılanlar müəllifin Türk Dünyasının müxtəlif ölkə və şəhərlərində iştirak etdiyi elmi simpozium və konfranslarda qurulan dostluqları, əlaqələri anlatması adına da olduqca əhəmiyyətli bir qaynaqdır. Müəllif Türk ellərində təkcə konfrans və simpoziumlarda olmaqla yetinməmiş, dərin analiz və müşahidələrini də buraya qatmışdır. Hürriyyət və məsud Türk ellərinin var olduğu coğrafiya və bu coğrafiyada yaşayan vətəndaşlar, alimlər ordusu sayəsində Türklər üçün ortaq ünsiyyət dili, tarixi yaratmaq mümkündür. Gerisi təfərrüatdır.

Çünki avtoritar və yaxud da diktatura zehniyyətiylə idarə olunan ölkələrdə elm müstəqil ola bilməz, yalnız mövcud iqtidarın yedəyində sürünən, onu mədh edən yaltaq “ziya(n)lı” zümresi at oynadar. Biz bunu Əli Şamilin Türkmənistanda Saparmurad Niyazovun şəxsiyyətinə pərəstişlə bağlı ifrat, kollektiv yaltaq zehniyyətə qarşı qoyduğu barışmaz, prinsipial mövqeyində də görürük. Biz kitabda Əli Şamilin haqlı etirazlarını görürük, amma o bunu olduqca mədəni, intellektual bir səviyyədə, amma qəti bir şəkildə edir.

Hətta qarşı tərəf belə bu mədəni üslub və qəti mövqe qarşısında bir addım geri çəkilməyə məcbur qalır.

Yola çıxdılar, amma Yoldan çıxmadılar. Mənim üçün Əli Şamil hər zaman bu ucalıqda qalan bir Məfkurə İnsanıdır. Onunla şəxsən tanışlığım gənclik illərimdə mənə nəsib olmasa da sonralar bu gözəl tanışlığımız baş verdi.

Əli Şamil eyni zamanda tariximizin, ədəbiyyatımızın, folklorumuzun ən dərin qatlarına vəqif olan və bunu elmi -fundamental şəkildə kitablarına, məqalələrinə sığdıran işıqlı bir aydındır. Onun “Qaşqaylar və onların folkloru” əsəri Azərbaycanda qaşqay-şünaslığın dəyərli incilərindəndir. “Dissident sorağında” kitabı bizdən gizlədilən, tamamilə naməlumumuz olan bir dövrə necə var obyektiv ayna tutur. “Türkçülüyn qurbanları” əsəri də eyni zamanda qaranlığa gömülmüş tarixi şəxsiyyətlrimizi gün üzünə çıxarır.

Bir sözlə Əli Şamil bəyin gördüyü işlər təkcə Azərbaycanla sınırlanmır, bütün Türk ellərini içinə alaraq ortağ körpü rolunu oynayır.

İKİNCİ KİTABA ÖN SÖZ

Sovetlər Birliyinin sərt rejimi yumşalmağa başlayandan sonra xarici ölkələrdə olan soydaşlarımızın Azərbaycana gəlişi artdı. 1989-cu ilin dekabrın 31-də Naxçıvanda İran İslam Respublikası ilə SSRİ arasındakı sərhəd qurğularını sökdük. Az sonra, yəni 1990-cı il yanvarın 19-da Naxçıvan Ali Sovetin sessiyasında muxtar respublikanın SSRİ-nin tərkibindən çıxıb müstəqilliyini elan etməsi haqqında qanun qəbul edildi. Bu tarixi sənədi dünyayanın azadlıqsevər insanlarına çatdırmaq üçün gecə Araz çayını içazəsiz keçənlər arasında mən də oldum. Bu mənim xarici ölkəyə ilk, həm də qanunsuz gedişim idi. İran İslam Respublikasında bir həftədə gördüklərim Sovet mətbuatının yazdıqlarına şübhə ilə yanaşmaqda haqlı olduğumu göstərdi.

Kasıb, geridəqalmış bir ölkə kimi təbliğ olunan İranda bir zənginlik gördüm. Ağzına kimi çeşidli ərzaq və sənaye malları ilə dolu olan mağazalar gecə saat 22-24-dək işləyirdi. İnkişaf etmiş Sovetlər Birliyinin mağazalarının boş piştaxtaları, yaxşı işıqlandırılmayan küçələri müqabilində Təbriz bizə cənnət kimi göründü. Az keçmədi ki, Sovetlərlə İran arasında bağlanmış müqavilə sərhəddin hər iki tərəfdə, 25 kilometr məsafədə yaşayan insanların ildə dörd dəfə qohumlarını, tanışlarını görməyə, gəzməyə getməsinə, müəyyən miqdar ərzaq və sənaye malları almasına icazə verdi. Lakin müqavilə şərtlərinə əməl etməyənlərin

sayı əməl edənlərdən çox oldu. Arazı o taya keçənlər qadağalara baxmayaraq Tehrana, Məşhədə, Quma, İsfahana və b. şəhərlərə getdilər. O taydan bu taya keçənlər də Bakıya, Şəkiyə, Gəncəyə, Qubaya və b. şəhərlərə gedirdilər. Onların soracağı yalnız Azərbaycanın şəhər və kəndlərindən deyil Sovetlər Birliyinin hər guşəsindən- Moskvadan, Peterburqdan, Kiyevdən, uzaq Sibirin şəhərlərindən gəldi.

Çox keçmədi, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında, Naxçıvanda, Araz çayı üzərində körpü tikintisinə başladı. Beləcə iki qardaş ölkə arasına gediş-gəliş artdı. Jurnalist olduğumdan İranda, Türkiyədə gördüklərim haqqında məqalələr yazdım, xalqıma gördüklərimi, bildiklərimi çatdırmağa çalışırdım. Sovetlər Birliyi dağılandıqdan sonra əsarət altında saxladığı xalqların bir qismi azadlığına qovuşdu. Sensura aradan götürüldüyündən türklük mövzusunda yazılara əngəl olan olmadı.. Bundan yararlanıb SSRİ-də yaşayan türk xalqları haqqında da məqalələr, radio reportajlar, televizya sujetləri hazırlamağa başladım.

Əlimdə olan materialların bolluğu məni bu mövzuda kitab yazmağa həvəsləndirdi. Lakin pul-suzluq suyun qarşısını kəsmiş əjdaha kimi qarşımı kəsmişdi. Nəşriyyatlar demək olar fəaliyyətlərini dayandırmışdı. Çap etmək istədikləri müəlliflərə zəhmət haqqı vermək o yana, mətbəələrin pulunu ödəyə bilmirdilər. Müəlliflərin hesabına çap olunan kitabların sayı gündən-günə artırdı

Yazdığım məqalələr və əlimdə olan materiallar əsasında “Tanıdığım insanlar” adlı silsilə kitablar hazırlamağı planlaşdırdım. Məqsədım Azərbaycan oxucusuna türk xalqları, onların elm, mədəniyyət, dövlət, siyasət adamları, gələcəyinə ümid bəslədiyim tələbələri haqqında bilgi vermək idi. Haqqında söhbət açdığım insanların əksəriyyəti sağ, bir neçəsi isə dünyasını dəyişmişdi. Əslində gənclər haqqındakı yazmaqda məqsədım çox onların xalqlarını Azərbaycan oxucusuna tanıtmaq idi. Sonrakı kitablar da birinci cildin sistemlə gedəcəkdi.

Ucuz başa gəlsin deyər qara kağızda 300 tirajla çap etdirdiyim birinci kitab uğur qazanmadı. Uğursuzluq məni ruhdan salmadı. İkinci kitab üzərində redaktə işlərini davam etdirdim. Pul olmadığından onu nəşr etdirə bilmədim. Üçüncü kitabdakı yarımçıq məqalələrimin də altı alt qaldı, üstü üst. Vaxt keçdikcə sağlığında haqqında yazdığım insanların bir çoxu dünyasını dəyişdi. Mən məqalələrimdən istifadə edib onlar haqqında ağılar-nekroloqlar yazıb çap etdirdim.

Sonra başım elmi toplantılara qarışdı. Bu mənim üçün daha münasib idi. Həm elmi məqalə yazıb onları konfranslarda oxuyurdum, həm də oxuduğum məruzələr pulsuz-parasız çap edilirdi. AMEA Folklor İnstitutun iş planı əsasında hazırladığım kitablar da təşkilatın vəsaiti hesabına nəşr edilirdi. Folklorumuzla bağlı olan bu kitabları da toplum üçün lazımlı sayırdım. Çünki bu kitablarda da uyğurların, qaqauzların, noqayların, qaraçay-malkarların, qumuqların,

Kırım tatarlarının, Suriya türklərinin, Axısqalıların, İran Türklərinin folklorundan, ədəbiyyatından, tarixindən, mədəniyyətindən söz açırdım.

Başladığım işi yarıda qoymağı sevməsəm də məndən asılı olmayan səbəbdən bir neçə kitabımı redaktə edib nəşriyyata verə bilmədim, neçə-neçə məqaləm yarımçıq qaldı. Yaşım 75-i keçəndə dönüb arxaya baxdım. Qərara aldım ki, yeni mövzular üzərində işləyim. Yarımçıq işlərimi tamamlamağa çalışım. Deyəsən “Tanıdığım insanlar” kitablarının bəxti gətirdi.

Vaxtilə bu kitablar üçün yazdığım məqalələri yenidən gözədən keçirdim. Bir qismini kitabda verməyi münasib bilmədim. Bəzilərinin üzərində yenidən işlədim, yarımçıqları tamamladım. Kitabın uğur qazanıb qazanmayacağını bilməsəm də nəşr etdirməyə qərar verdim. Kitabda gedən adları Azərbaycan orfoqrafiya qaydalarına uyğun deyil, hər bir xalqda necə yazılır elə verdim. Çünki adlar, soyadları, yer adları Azərbaycan orfoqrafiyasında veriləndə internet axtarışı zaman onlar haqqında bilgi gəlir. Amma özlərinin orfoqrafiyasına uyğun yazanda axtarışda lazımı bilgiler gəlir.

Beləcə “Tanıdığım insanlar” kitabının 2 və üçüncü cildləri çapa hazır oldu. Görəsən bu kitabları oxumağa maraq göstərən olacaqmı? Əgər 5-10 nəfərin işinə yarayarsa, buradakı faktlardan əsərlərində istifadə edərsə bu da mənə bir təsəlli olar.

28.06.2024.

ROMANTİK DUYĞULU SİYASƏTÇİ-MUHSİN YAZIÇIOĞLU

Rəsmi dairələrinin verdiyi bilgiyə görə 2009-cu ilin martın 25-də Kahramanmaraşdan Yozqata uçan vertolyot qəzaya uğradı və vertolyotdakı Böyük Birlik Partiyasının rəhbəri Muhsin Yazıcıoğlu və onunla birlikdə olan 5 nəfər həlak oldu. Bu ölümün qəzadan baş vermədiyi fikrində olanlar da az deyildi. Lakin, hamı qəzanı öyrənən komissiyaanın rəyini gözləyirdi. 2 il altı ay sonra Türkiyənin prezidenti Abdulla Gülün dediyi “Vertolyotun qara qutusu, yəni hər şeyi qeyd edən yaddaş ortada yoxdur. Keçilər gəlib götürmədi ki, qutunu?! Sökülüb götürülüb!” sözlər aləmi bir-birinə qatdı. Bu Türkiyə mətbuatının, radio və televiziyasının,

internet saytlarının ən aktual mövzusunə çevrildi. Bir-birindən ilgincliklər ortaya çıxdı. Bu işdə əli olduğu güman edilən 7 nəfər istintaq üçün həbs edildi. Bütün bunlara baxmayaraq mövzuya maraq hələ də azalmır. Azərbaycan oxucusuna Muhsin Yazıcıoğlu yaxından tanımaq, onun Azərbaycanla, Türklə dünyası ilə bağlı fikir və mülahizələrini çatdırmağa çalışmışıq. Burada Muhsin Yazıcıoğlunu ölümə aparan yolun işarələri də vardır.

Məhəmmədli Ağcanın Vatikan papaya atəş açması dünya mətbuatının əsas və uzunmüddətli mövzusunə çevrildi. Çünki bu sadəcə bir sui-qəsd deyildi. Hamı yaxşı bilirdi ki, bu siyasi sifarişin nəticəsidir. Sifarişçi kimdir? Bu suala istintaq işində hüquqşünaslar qədər təcrübəsi olan jurnalistlərdə, siyasətçilər də, cinayət işini açmağa çalışan müstəntiflər də, xəfiyələr də cavab axtarırdılar.

İstintaq orqanları Məhəmmədli Ağcanın ifadəsi əsasında Bolqarıstanın İtaliyadakı səfirliyinin əməkdaşları Antonov, Ayvazov və b. haqqında cinayət işi açmışdılar. Dinə, din xadimlərinə, hətta dindarlara mənfi münasibətilə seçilən Sovet mətbuatı isə çətinliklə papanı müdafiə edir, sui-qəsd pisləyir, “Antonovun işi” mövzusunda silsilə məqalələr çap edirdi. Rəsmi hökumət mətbuatı ilə yanaşı sahə qəzetlərinin, ədəbiyyat, incəsənət qəzetlərinin də bu məsələyə belə önəm verməsi çoxlarını şübhəyə salmışdı. Yada “Soğan yeməmişən için niyə göynəyir” məsəli düşürdü. Türkiyədəki Millətçi Hərəkət Par-

tiyasının adı tez-tez çəkilməyə başlamışdı, bu partiya faşist, irqçi və terrorçu bir təşkilat kimi təqdim edilirdi. Məhəmmədəli Ağçanın da bu partiyanın tətikçisi olduğu, Türkiyədə də onun əli ilə cinayətlər törədildiyi yazılırdı.

Sovet mətbuatının xislətinə bələd olduğumuzdan “Antonovun işi” mövzusunda yazılanları diqqətlə oxuyur, oradakı uyğunsuzluqları, məntiqsizliyi görür və xarici radiolardan, xüsusən də Türkiyə radiosundan eşitdiklərimizlə müqayisə edərək özümüz üçün nəticə çıxarırdıq. Bu qənaətə gəlirdik ki, papaya sui-qəsdin təşkilatçısı Sovet KGB-sidir (DTK).

Sovetlər Birliyi çökməyə başladıqda, sərhədlər açıldıqda xalq hərəkatı fəallarının əksəriyyəti kimi məndə də Milliyyətçi Çalışma Partiyasına çevrilmiş Millətçi Hərəkat Partiyasına və bu partiyanın rəhbəri Alparslan Türkeşə böyük maraq vardı. Partiyanın rəhbəri Alparslan Türkeşin kitablarını və məqalələrini diqqətlə oxuyur, ona əsarətdə qalan türklərin xilaskarı kimi baxır, Azərbaycandakı milli azadlıq mübarizəsinə Türkiyə hökumətindən çox Alparslan Türkeşin başçılıq etdiyi partiyanın kömək edəcəyinə ümid bəsləyirdim.

1990-cı illərdən Türkiyəyə gediş-gəliş artdı. Bu da orada çap olunan kitabların, qəzet və jurnalların Azərbaycana qeyri-rəsmi gətirilməsinə şərait yaratdı. Gəlib-gedənlərdən, oxuduqlarımızdan bildik ki, 1980-ci ildəki hərbi çevrilişdən sonra bir çox siyasi partiyalar və ictimai təşkilatlar bağlanmış, rəhbərləri isə həbs edilmişdi. Ölkədə yenidən ictimai-siyasi

fəaliyyətə sərbəstlik veriləndə Milliyyətçi Çalışma Partiyasını yaradılmışdı. Lakin yenir yaradılan partiyanın daxilində bir parçalanma meyli olduğunu eşidirdik. Onun səbəbini öyrənmək istəyirdim. Mətbuatdan oxuduqlarımla, radio-televizyadan eşitdiklərimlə partiya daxilindəki qarşıdurmanın səbəbini anlaya bilmirdim.

1992-ci ilin avqustunda Arif Rəhimoğlu ilə Türkiyəyə getdik. Bu mənim Türkiyəyə ilk gedişim idi. Milliyyətçi Çalışma Partiyasının Kayseri şəhərinin başı üzərində ucalan Erciyəs dağının Təkir yaylasında düzənlənən Üçüncü Zəfər Qurultayında iştirak etdik. Zəfər qurultayı adlandırılan bu toplantı mənim görmüş olduğum qurultaylardan tamamilə fərqlənirdi.

Kayseri və şəhərdən Təkur yaylasına gedən yollar Milliyyətçi Çalışma Partiyasının şüarları ilə bəzədilmişdi. Dağ yamaclarına nəhəng şüarların, plakatların sərildiyini birinci dəfə görürdüm. Yaylaqda yüzlərlə çadır qurulmuşdu. Mərkəzdəki böyük və əzəmətli çadır Baş Buğun (Baş Rəhbərin)-Alparsalın Türkeşinki idi. Ətrafındakı yüzlərlə çadırın hər birinin girəcəyində Əfşar, Bayat, Qarapapaq, Yörük və b. tayfa adları yazılmışdı. Meydanın mərkəzində çıxış və konsert üçün böyük taxt qurulmuşdu.

Yaylaq bir bayram havasında idi. Toplantıya gələnlərə xidmət də yüksək səviyyədə təşkil edilmişdir. Baş Buğ qurultay iştirakçıları qarşısında alovlu bir çıxış etdi. Sonra meydan Ozan Arifin və başqa musiqiçilərin ixtiyarına verildi. Ozan Arif üçün də

ayrıca çadır qurulmuşdu. Mahnılarını böyük maraqla dinlədiyimiz, mitinqlərdə oxutduğumuz, bircə dəfə telefonla danışdığımız, yəni qiyabi tanıdığımız Ozan Ariflə də ilk dəfə burada tanış olduq və ondan müsahibə aldım. Qurultayın rəsmi hissəsi başa çatdıqdan sonra Baş Buğun çadırında böyük bir süfrə açıldı. Hamı bayram əhval-ruhiyyəsilə bulğur pulov və ayrına qonaq edildi. Bütün bunlar yüzillərin öncəsindən gələn adətlərin yaşadığının rəmzi idi.

Qonaqlıqdan sonra Baş Buğ-Alparsalın Türkes burada qonaqları və məsləkdaşlarını qəbul edir, məsləhətləşir, fikir mübadiləsi aparırdı. Bir sözlə burada qədim Türk tayfa ənənələri yaşadılmağa çalışılırdı.

Qurultaydan sonra Ankaraya döndük. Azərbaycana “Kümbətlər” telefilmni çəkməyə gəlmiş Hasan Taş, Sahhat Karaça və İlhan Qəriplə Naxçıvanda tanış olmuş və onlara əlimizdən gələn köməyi əsir-gəməmişdik. Ankaraya gələrkən bizi İlhan Qərip qarşıladı və evində yerləşdirdi. Sonrakı günlərdə də bizim ən yaxın bələdçimiz və köməkçimiz oldu. Milliyyətçi Çalışma Partiyasının daxilindəki ziddiyyətləri öyrənmək istədiyimizi bildikdə bizi oraya apardı.

Partiya daxilindəki müxalifətin liderlərindən biri Muhsin Yazıcıoğlu idi. Muhsin Yazıcıoğlu haqqında da bilgimiz az deyildi. MÇP-nin bir çox üzvləri onu xain kimi təqdim edir və bizim də onunla görüşməmizi istəmirdilər. Bütün bunlara baxmayaraq bizim təkid etdiyimizi görən dostlar məni və Arif Rəhimoğlunu

Muhsin Yazıcıoğlunun yanına apardılar. Onda Muhsin bəy hələ Böyük Birlik Partiyasını qurmamışdı.

İlk görüşümüzdə mənə elə gəldi ki, onun sifətindən həbsxana əzablarının izi hələ silinməyib. Halbuki, həbsdən çıxdığından dörd ilə yaxın bir zaman keçirdi.

Muhsin Yazıcıoğlu 1954-cü ildə Sivasın Sarıkışla ilçesi (rayonu) Almalı kəndində doğulmuşdu. İlk və orta təhsilini Şarkışlada almışdı. Orta məktəbdə oxuyarkən Türkiyənin hər yerini bürümüş Ülkü Ocaqlarının (Mənası ideya olan ülkücülük sözü Türkiyədə əsasən millətçi gənclərə aid edilir-Ə.Ş) Şarkışladakı Gənc Millətçilər Hərəkatının (Genç Ülkücüler Hareketi) katibi olmuşdur.

1972-ci ildə Ankara Universitetinin Baytarlıq (Veteriner) Fakültəsinə qəbul olunan Muhsinin siyasi fəaliyyətlə məşğul olması üçün geniş imkanlar yaranır. Ülkü Ocaqları Genel Mərkəzinin sədr müavini və sədri seçilir. 1978-ci ildə fəaliyyətə başlayan Ülkücü Gənçlik Dərnəyinin qurucu, Genel Başqanı olur.

1980-ci ilin sentyabrına qədər MHP-də Genəl Başqan Müşaviri olur. Həmin ilin 12 sentyabrındakı hərbi çevrilişdən sonra həbs edilir. Yeddi il altı ay Ankaradakı Mamak həbsxanasında saxlanır. Onun da beş il altı ayını təkadamlıq kamerada saxlayırlar. Təkadamlı kamera həbsxanada ən ağır cəza növüdür. O, azadlığa çıxdıqdan sonra həbsdə olan məsləkdaşlarına və onların ailələrinə yardım etmək məqsədilə qurulan Sosial Güvenlik ve Eytim Vəqfinin Başqanlığına seçilir. 1987-ci ildə yenidən fəal siyasətə başlayaraq dostları ilə birlikdə MÇP-yə daxil olur və Genel Sekreter Yardımcısı seçilir.

1991-ci ilin oktyabrın 20-də keçirilən seçimlər üç Partiyanın – Refah Partiyası (RP), Milliyətçi Çalışma Partiyası (MÇP) və İslahatçı Demokratiya Partiyasının (İDP) ittifaqı tərəfindən yaradılmış seçki təşkilatı onu millət vəkilliyinə namizəd göstərir və Sivasdan millət vəkili seçilir.

1992-ci il iyunun 7-də 5 millətvəkili ilə birlikdə “tərkibində olduğu partiyanın siyasi məqsədi ilə uyğunlaşmadığı üçün” bir qrup məsləkdəşylə MÇP-dən ayıraraq Böyük Birlik Partiyasını qurmağa başlayırlar. 1992-ci il avqustun 28-də Böyük Birlik Partiyasının yeni ofisinin təntənəli açılışı oldu. Açılış mərasimində Arif Rəhimoglu və mən də iştirak etdim.

Toplantının açılışını gözləyənlərdən bir neçəsilə söhbət etdim. Cavabları bir-birinə bənzər olduğundan onlardan üçünün dediklərini aşağıda verirəm:

İsmayıl Özer: Bu parçalanma sayılmaz. İrəlidə birləşəcəyik, İnşallah! Döşəməylə tavan arasındakı boşluğu xatırladır bu ayrılma. Normalda bu hərəkət.

Yaşar Ozal: Ayrılma hökumətin dəstəklənməsi, islamdan uzaqlaşmasından dolayıdır. Bu gün bir millət olaraq biz sizin Azərbaycana Qarabağ məsələsinə görə, Bosna Hersoqovinadakı hadisələrə heç bir dəstək verə bilmirik. Biz istəyirik ki, hökumət müsəlman qardaş-larımıza hər cür kömək göstərsin. Rifah (Rifah Partiyası nəzərdə tutulur-Ə.Ş.) tək kişinin idarə-sindədir. Ona yaxınlaşmağı istəmərik.

Abdulla Kavunçu: Bu parçalanma deyil. Əslində bir fikir hərəkətidir.

Minlərlə insanın toplandığı açılış mərasimində Muhsin Yazıçıoğlu və b. məsləkdaşları alovlu çıxış etdilər.

Muhsin Yazıçıoğlu Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin “Azadlıq” qəzeti üçün müsahibə verərkən

Toplantıdan sonra Muhsin bəy geniş bir mətbuat konfransı keçirərək jurnalistlərin suallarını cavablandırdı. Mən “içində olduğu partiyanın siyasi anlayışıyla uyuşmadığı” ifadəsinin arxasında nə durduğunu aydınlaşdırmaq üçün Muhsin Yazıçıoğlu ilə görüşmək istədim. Açılış mərasimi və mətbuat

konfransı 6 saatdan çox çəkdiyindən Muhsin bəy bərk yorulmuşdu. Buna baxmayaraq bizim Azərbaycandan gəldiyimizi bildikdə böyük ruh yüksəkliyi ilə “Sizinlə konuşalım, dinlənelim!” deyərək bizi iş otağına dəvət etdi. Söhbətimiz iki saada yaxın davam etdi. Onunla söhbətimizi ölümündən sonra olduğu kimi lentdən kağıza köçürdüm. Lent yazısındakı söbət belədir:

Arif Rəhimoğlu:- Baş verən olayları eşitdik, bərk təəccübləndik. O mənada təəccübləndik ki, məsələnin mahiyyətini bilmirik, səbəbini bilmirik. Bir az qəribəmizə gəldi. Dedik şəxsən özümüz görək, sizdən eşitdiklərimizi Azərbaycana çatdıraraq.

Muhsin Yazıçioğlu:-- Siz haqlısınız, orada Anadolu Türklərini birlik içərisində, bütövlük içərisində, qərarlı şəkildə olmasını arzulayır, istəyirlər. Çünki bütün dünya Türklüyü müstəqil yaşadığına inandığı Türkiyədən nəşə gözləyir. Deyir ki, bizim əlimiz olsun, ağzımız olsun, qulağımız olsun, xarici dünyada bizi savunsun. Türkiyədən bunu gözləyirlər.

Türkiyə Respublikası bu funksiyanı tam şəkildə yerinə yetirə bilmədiyi üçün bu dəfə milliyətçi güclərdən bu boşluğu dolduracaq yardım gözləyirsiniz. Bunun üçün də Türk millətinin birliyinə və millətin bütün dünyada azad, müstəqil, insanca yaşamasına ehtiyac var. Xaqın arzu, istək və inanclarını həyata keçirəcək, yeni bir dünya yaranmasına kömək edəcək bir güc gərəkdir. Anadolu Türklüyü dəyərləndirmək üçün milliyətçilərin iqtidarına ehtiyac var. Təbii bu

iqtidar gerçəkləşməzsə, dövlət bu funksiyanı yerinə yetirə bilməz.

Bizim missiya dediyimiz, bax, Türk dövlətinə yükləmək istədiyimiz missiyadır! Baxın Bosna Hersoqda Osmanlının əkdii toxumlar vardır. O toxumlar yaşayıb, budaqlanıb. İndi yenidən cücərmək istəyirdi, təkrar qazırlar. Bəs onu oraya apan kimdir? Osmanlı! Yəni bizim babalarımız! Belə isə ora əzilirsə onu qorumaq bizim borcumuz, bizim işimiz!

Azərbaycanda, Türkünstanda, Kırırmda, Kərkükdə, Mosulda, Kıbrısdə yaşayanlar eyni qazanda bışmış, qaynamış, yoğrulmuşdur. Havamız, suyumuz, dinimiz, imanımız eyni, taleyimiz, qədərımız ayrıdır. Bunlarla əlaqədar məsuliyyətimiz var. Bax bu gün Türkiyə hökuməti bu məsuliyyəti üzərinə götürmək istəmir, məcbur olduğı üçün edir bəzi şeyləri. Halbu ki, bunu bir borc olaraq etməlidir. Mili şüur oyadıldıqda böyük Türk dünyasında hərə öz olduğı yerdə, azad, müstəqil, amma bir nöqtədə yaxınlıq təşkil edən bir Türklük dünyası yaradacaq. Yəni, sərhədləri, fərqləri aradan qaldırmaq kimi xüsusi səylərə ehtiyac yoxdur. Bu yanlış olar. Hər biri öz olduğı yerdə azad olsun, öz dövlətini qursun. Amma hamımızın arasında bir birlik yaradaq. Avropalı bunu edir. Avropada birlik yaradırlar deyilmi? Bax ingilis, firsansız Avropa cəmiyyəti deyə bir cəmiyyət yaratmağa çalışırlar. Biz də bir Türk cəmiyyəti yaradaq. Yaxud bunu daha da genişləndirə bilərik. Bizim din birliyimiz olan daha geniş bir dünya var. Bu geniş din birliyiimiz olan

dünya ilə də bütünləşək. Sadəcə Türk dünyası olaraq qalmayaq.

Əli Şamil: Muhsin bəy, Siz Türk Dünyasına, İslam ölkələrinə açılaq deyirsiniz? Türkiyədə bir Avropa heyranlığı propaqandasını görürük. Türkiyə Avropaya, Avropalaşmağa can atır, yoxsa Avropamı, istismarçıları Türkiyəni içinə alaraq onu özündə əritmək istəyir? Bir çox partiyalar da Avropaya, istismarçılara hammal olmağa hazırdır. Belə bir vəziyyətdə buna qarşı dirənəcək gücünüz varmı?

Muhsin Yazıçioğlu: Baxın dindaşımız olmadığı halda Avropa Türkiyəni içinə almağa çalışır. Niyə almaq istəyir? Türkiyəni içinə alırsa bütün Türk dünyasından bazar olaraq istifadə edəcək. Bu belə! Heç mədəniyyəti, dili, soyu bir olmayan xalqı içinə almağa çalışarkən, Amerika Birləşmiş Ştatları gəlib Bakı petroluna göz dikərkən, Əfqanıstandakı hadisələrdən yararlanıb oranı belə öz nüfuzu altına almağa çalışarkən biz din bir olan insanları niyə ayrı görək?

Yəni, bizim islam dini dediyimiz bütün müsəlmanları birləşdirə biləcək, bir-birinə yaxınlaşdıracaq bir islam birliyi-paktı yaradacaq daha geniş bir şey qucaqlamaq istəyirik. Bunun üçün də güclü bir Türk birliyi olacaq ki, güc birliyi olsun. Bununla bütün islam birliyinə gedək. İslam Birliyinin də Türk Birliyinə bir ziyarı yoxdur! Çünki, müsəlmanların bir araya gəlmələrinin Türk birliyinə heç bir zərəri olmaz. Orda da ən güclü qaynaq, ən güclü qüvvə Türklər olacaqdır.

Tariximiz, taleyimiz bir olduğundan biz Amerikanın, Avropanın, imperializmin qarşısında məzlum islamı bayraqdara olacağıq. Sizlər də bunu gözləyirsiniz bizdən. Bu anlayışın dövlətə hakim olmasını, dövlətin də bu anlayışa güvənci olmasını istəyirsiniz. Təbii ki, biz də belə istədiyimiz üçün indi bu mücadilənin içindəyik. Hərbi çevrilişlərdə çox ağır zərbələr yedik, çox zülmələr gördük. Yəni sizin orda gördüyünüz zülmün bənzəri, ən ağır zülmələri biz də Anadoluda yaşadığımız, yəni Türkiyədə yaşadığımız. Suçumuz nə idi? Biz “Əsir Türkləri qurtaracağıq” deyirdik. Onlar həmin dəqiqə “Bunlar Turançıdırlar!”, “Türk Birliyi dedilər, islam birliyi dedilər!” və s. deyərək bizə zülmələr etdilər.

Biz bu qədər zülmə dözüb yaşadığımız, mübarizəmizi davam etdirdik. Deputat olub Türkiyənin Millət Məclisinə girdik, Türkiyənin Böyük Millət Məclisində fərqliliyimizi qoruyaraq, daha geniş kütlələrə açıqlaraq bir iş görmək istədik. Halbuki, Süleyman Dəmirəllə iqtidarı suçlayan Doğru Yol Partiyası, Cümhuriyyətçi Xalq Partiyası və onun içində bir Xalq Partiyası vardı, indi o ayrıldı. Amma Xalq Partiyası da var, ölkəmizi parçalayan biridir. Onunla bərabər Cümhuriyyətçi Xalq Partiyası Cümhuriyyət dövründə Türk milliyətçilərinə ən böyük zərbəni vurmuş, ən çox zülm etmiş, ən çox zalımlıq etmiş olandır. Bunlar bir zamanlar Qars qapısından Türkiyəyə sığınan soydaşlarımızı Rusiya təslim edərək elə ordakı, körpüdən keçərkən qətlə etdirənlər deyilmi?! Cümhuriyyət Xalq Partiyası

zamanında bu oldu, İsmət İnönü zamanında onun yolunu davam etdirənlər Türkiyədə DYP və CXP deyə koalisiya qurmuşdur! Bu koalisiya Türk dünyasının gələcəyi ilə bağlı heç bir şey edə bilməz!

Kültür Bakanlığının sizə göndərdiyi kitablara baxın! Bu kitablar nə etdi? Sizi yetmiş ildir istismar edən, yıxdığınız sistemi müdafiə edən kitablardır. Biz bunlara qarşı mübarizə etmək istəyirik. Partiyamız da, Milliyyətçi Çalışma Partiyası da bu mübarizəni apararkən partiya yarandı, onlarla bütünləşmə nöqtəsinə gəldi. Dediklərimizin əksinə, indi “yeni dünya” dediyimiz yaranır. Türkiyədəki mövcud sistem də köhnədir. Biz bunun üçün də bunu etmək istədik, öz xüsusiyyətlərimizi qoruyaq dedik! Buna imkan verilmədi. Verilməyincə iş gərginləşdi. Öz qardaşlarımızla döyüşəsi deyilik ki?! Biz öz qardaşlarımızla mübarizə etməyəcəyik, orda qalsaydıq, daha çox problemlər yaranacaqdı, daha çox daxili çəkişmələr olacaqdı.

Ona görə də ayrıldıq. Belə bir hərəkət başlatdıq. İşçi qrupları yaradırdıq. Qruplarımız təkcə Milliyyətçi Çalışma Partiyasından qopan yoldaşarlardan ibarət deyil, qurumlarında işləmiş, dövlət aparatında çalışmış, vətənə xidmət göstərmiş partiyalı və partiyasız, siyasətə bir müddət soyuq baxmış, hətta Türkiyədəki siyasi anlayışlara uzaq qalmış bir çox insan topladıq. Bir çoxları isə bu məsələdən həyəcana qapıldı.

Biz isə yaratdığımız işçi quruplarına fikir müş-tərəkliyimiz olan, amma zamanında mübarizə metodu

baxımından ayrı düşmüş, yaxud müxtəlif vəqf və təşkilatlarda yetişmiş milliyətçi və vətənsəvər qardaşlarımızı da bu işçi qruplara aldıq. Onların fikir və istəklərinə də dəyər verdik. Bu hərəkata kim müsbət baxırsa, artıq bizim hərəkətimizin üzvü olur. Hər gün halqanı genişləndirərək bir təməl yaratmaq cəhdidir bizim gördüyümüz iş. Çünki biz döşəmədən tavana qədər, yəni aşağıdan, ilk təşkilatdan yuxarıya, idarəedənlərə qədər yenidən yaranma istəyirik. Yuxarıdan-idarəedənlərdən ibarət bir təşkilat yaratmaq istəsəydik, işlərimiz asan olardı. Əlini, Vəlini bir yerə yığırıq, elan edərik ki, partiya proqramımız budur, istəklərimiz bunlardır. Halbu ki, biz aşağıdan-ilk təşkilatdan yuxarıya doğru yaranan bir təşkilat arzu edirik. Bu isə zaman istəyir. Çox dartışmalıyıq, sonra Ankarada yığılacağımız qurultayla məqsədimizi daha da dəqiqləşdirəcəyik.

Türkiyədə isə bu işlər tərsinədir. Yuxarıdan aşağıya təşkilat yaradaq, yəni bir qrup təşkilatı yaratsın başqaları da gəlib onlara qoşulsun deyirlər.

Əli Şamil: Muhsin bəy, sizdə bu əminlik hardandır ki, milliyətçilər yenidən toparlana bilər və hakimiyyətə gələr? Xarici güclər buna imkan verərmidi?

Muhsin Yazıçioğlu: Sözlərinizdə həqiqət var. Sosial hadisələr riyazi hesablarla olmaz. Sosial hadisələr elədir ki, heç bir zaman kimsə bu hadisənin nəticəsində bu olacaq deyə bilməz. Amma Türkiyənin qarşımızdakı siyasi vəziyyətinə baxdığımızda, qarşıdakı dönmə çox qarışıqdır. Bunu hər kəs görə bilər. Təbii,

bunları partiylar edir. O partiyaların və onların rəhbərlərinin adlarını çəkməyimiz partiyaların daxili işlərinə qarışmaq olar ki, bu da hörmətsizlikdir. Bu tərzdə ifadə etmək istəmirəm, Amma siyasi vəziyyətin ciddi dəyişikliyə ehtiyacı vardır... Açıq qəlblər var. Ən azından sosial olaraq bu hadisələri izləməlidir, yəni onu gözləməliyik.

Siyasi mutabakıbatın o və ya bu şəkildə bizə daxil var. O baxımdan siyasi hadisələri mütləq izləyirik. Hal-hazırda siyasi mənada görüşümüz, əlaqəmiz olmalıdı. Biz partiyanın daxili işlərinə deyil, bütün millətə xitab edirik. Ona görə də bunu izləmək faydalıdır.

Milliyyətçilərin yetişmiş insan gücü dövlət idarəsində xidmət göstərəcək, ən üst nöqtəsindən alt nöqtəsinə qədər bütün qədəmləri dolduracaq və yüksək səviyyəli xidmət göstərəcək Türk milliyyətçiləridir. Bu 20, 30 il öncə belə deyildi. Bu gün Türkiyənin ən böyük gücü Türk milliyyətçilərinin kadr gücüdür. Dünyadakı hadisələr 1980-ci ildən öncə Türk milləti və dünya Türklüyü üçün ortaya qoyduğumuz hədəfin hamısının xəyal olmadığını, riyaziyyat kimi həqiqətləri ifadə etdiyini ortaya qoydu. Böyük iddiaları olan Türkiyədəki millətçi hərəkatın ortaya qoyduğu gəncliyin hamısı dünyamızın və Türk dünyasının həqiqətləri olduğu anlaşıncə Türkiyədə sadə vətəndaş daxil olmaqla hər kəs bu fikrin ətrafında birləşirdi. Amma bu gözəl tərəflərin qarşısında bir də bizi üzən, hər kəsi təəccübləndirən, təkcə milliyyətçiləri deyil, milliyyətçi olmayanları da təəccübləndirən bölünmələr

oldu Türkiyədə, milliyyətçi kadrlar arasında. 1983-cü ildə siyasi partiyalara yenidən qurulmasına icazə verilməyə 1980-ci ildən öncə bağlanmış partiyalar bir-bir quruldu. Milliyyətçi Hərəkət Partiyası vardı, o zaman. Onun Başqan yardımcısıydım, gənclərlə iş mənə aid idi. 1969-1980-ci illər arası 12 il o vəzifəni mən yerinə yetirdim.

O zaman universitetlərin fakültələrində və s. ölkü ocaqları vardı. Məsələn, Ankara Universiteti Memarlıq və Mühəndislik Fakültəsinin Ölkü Ocağı, Ankara Hüquq Fakültəsi Ölkü Ocağı və s. Bunların hamısı Ankara Ölkü Ocaqları Birliyi adı altında birləşirdilər. 1965-1968-ci illərdə bütün universitetlərin fakültələrində və ali məktəblərdə bu illər içində təşkilatlar tamamlandı. Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Trabzon Universitetlərinin fakültələrində qurulan bu ölkü ocaqları oralarda birlik meydana gətirdi. Bu Türkiyənin böyük bir Gənclər Təşkilatı oldu. Ankarada çox sağlam, təməli Türk mədəniyyəti olan, istəyi Türk dünyası olan bir təhsil verdik. Bu təhsildən elə kadrlar yetişdi. Milliyyətçi hərəkət o kadrların üzərində dayandı.

Amma 1983-cü ildən sonra partiyalar qurularkən bizim cəmiyyətimiz dilim-dilim ayrıldı və bir-birilə savaşıdı. 9 ildir hələ də bu savaş davam edir. Səbəbləri var: özümüzdən yaranan səbəbləri var, xaricdən yaranan səbəbləri var. Xaricdən yaranan səbəblər bizim bəhanəmiz ola bilməz. Bizi əsasən yaralayan daxili səbəblərdir. 1983-cü ildən üzü bəri: bunları düzəldək,

bunlar düzəlməzsə olmaz. Şirin yemədikcə ağız dada gəlmədiyi kimi sabahdan-axşama qədər hamımız “Türkiyədə birlik!” deyə bağırısaq birlik olmaz. Bu birliyi meydana gətirəcək metodları, üsulları ortaya qoymaq lazımdır deyə Alparslan Türkeş bəylə 1985-ci ildən üzü bəri davamlı görüşlər keçirdik. Başqa bir mövzuda danışmadıq. Amma mövzunu millətin içinə daşımaq mümkün olmadı.

Fikir hərəkətlərində, məfkurə hərəkətlərində ən zəif nöqtə burda idi- daxili qovğalar. Düşman nə qədər güclü olursa olsun inananları yox etmək imkanı yoxdur. Amma daxildə ixtilaf varsa, bir çarə tapılmırsa, üstəlik inanc, fikir ayrılıqları da yaranmağa başlayırsa, onda fikir hərəkəti zəif olar. Türkiyə Millət Məclisi bir qanun çıxardı. Qanuna görə 1980-ci il 12 sentyabrda, hərbi çevrilişdə qapadılan partiyaları yenidən açmaq imkanı yarandı. Biz də bu fürsətdən istifadə etdik. Dostları bir yerə yığdıq. Dedik ki, nə edək? Milliyyətçi hərəkət cəmiyyətinə baxdıqda beş hissəyə bölündüyümüzü gördük. MÇP digərlərindən güclü təşkil olunmasıdır. Çünki millətçilərin yüzdə 20-si onun tərəfində idi. Millətçilərin bir qismi Ana Vətən Partiyasına getdi. Beləcə səslerin 15 faizi bu partiya keçdi. Millətçilərin bir qrupunu özünə çəlb edən Doğru Yol Partiyası oldu. Beləcə səslerin 5 faiz onlara keçdi.

Bütün bunlara baxmayaraq hesabladıqda görürük ki, 58-60 faiz səslerimiz özümüzdədir.

Milliyyətçi Hərəkət Partiyası qapadıldığında partiya millət vəkili 38 nəfər idi. Onlardan 5 nəfəri

vəfat etmiş 33 nəfəri qalmışdı. Onun 5-i MÇP-yə getmiş, 3-ü ANAP-a getmiş, biri Doğru Yol Partiyasına getmiş, 24-ü heç bir yerə getməmişdir. Onlar da “artıq mənim işim bitdi, artıq bu işə qarışmıram” demir. Kənarda qalmış yoldaşlar 9 ildir Türkeşlə görüşlər keçirir “Bunu həll edək” deyir. 1983-cü ildən bu yana 9 ildir seçki keçirilir. MÇP-nin aldığı səs 3-4 faizi keçmir. Halbu ki, 1977-ci il seçimlərində MHP 7 fazi səs yığmışdı. O zaman bizim yaşı 20-dən aşağı olan bir milyon gəncimiz vardı. Əgər hərbi çevriliş olmasaydı, 1981-ci ildə normal seçki keçiriləcəkdə. Türkiyədəki 1980-ci ildən öncə ideoloji toqquşma çox sərt keçmişdi. Heç kimsə kimsəylə danışacaq vəziyyətdə deyildi. Biz məclisdə 17 nəfər idik, o zaman. Ecevit daxil olmaqla bütün partiyalar seçki olarsa MHP nə qədər səs yığar deyər təxmini hesabladı. 1981-ci ildə seçki keçirilsəydi MHP 20 faiz səs yığa bilərdi.

Bütün kadrlarımızı yığsaq, gənclərin də dəstəyini alsaq 20 faiz səs yığma imkanımız var. Amma indi MÇP nə qədər səs yığır? Seçicilərin cəmi yüzdə 3-4 faiz səsini yığır. Çünkü parçalanırıq, suçlanırıq. Çox ağır suçlanırıq. Biz bunun önünə keçmək istədik. Bunlar doğru deyil, bunları etməyin dedik. Biz ürəyi, beyni bir olan insanlarıq.

Sizlərə 1980-ci ildən öncə Türkiyənin vəziyyətini, şərtlərini nə qədər anlatsaq da anlama bilməyəcəksiniz. Burada yaşamamısınız, olanları görməmişsiniz. Bizim kadr dediyimiz insanlar hamısı ölümə ittiham edildi,

sıxıntı keçirmədik. Hamısı öz məktəblərindən keçdilər. Bu gün 40-50 min ətrafıda dövlət xidmətində olanlar deyil, siyasi həyatda durub, siyasətin mərkəzində oturub, dövlət idarəsində söz söyləməli olan 50 min nəfər varımızdır. Biz indi Milliyyətçi Hərəkət Partiyasını açaq 40-50 min nəfəri yığa bilirik.

“MÇP-yə heç bir zərər verməyək, onun böyüməsini davam etdirək, seçimə getsə ona dəstək verək, onun gücü artırsın” dedik. Biz MÇP-dən kənarda qalan 16-17 faizi yığmaq istəyirik. Bütün Türkiyədə biz 6-7 ildir konfranslar, iclaslar keçirdik. Hətta məclisdə də yüksək səviyyədə millət vəkili saviyyəsində də görüşlərimiz oldu. Çünki bizim saviyyədə kimsənin kadrosu yoxdur.

MÇP-nin ilk təşkilatlarında olanları, sırası üzvləri bizim qardaşlarımızdır. Ayrılmaqla düşmən olan deyilik. Yuxarı səviyyədə, zirvə nöqtədəki siyasi anlaşmamazlığımız var. Biz onu aradan qaldırmaq istəyirik. “Zaman” qəzetində Azərbaycanla bağlı bir məqaləmiz çap olundu. Orda bəzi xırdaqlar var. 1944-cü illərdən üzü bəri bu mübarizə gedir. Bir az da qədimə getsək, Qasıralı İsmayıl bəyin başladığı, çox bəyəndiyim bu mübarizəni gətirib-gətirib seçkilərdə 3-4 faizdən səsdən artıq böyüdə bilmirik. Buxovdan qurtula bilmirik.

Deyirlər zülmə üzləşdiyimiz üçün belə az qalmışıq. Yox, mən buna inanmıram. Doğrudur, zülm gördük, amma zülm insanları daha çox işləməyə, çalışmağa sövq edər. Bu cür hərəkətlər daha çox

çalışmağa, yaratmağa sövq etməldir, insanları birbirinə kilidləməlidir. Bunun səbəbi bizə edilən zülm deyil, bunun səbəbi bizim öz zəifliyimizdir. Öz daxili tənqidimizi etmədiyimiz üçün, buna dözə bilmədiyimiz üçün, zəifliyimizi tənqid etmədiyimiz üçün bu hala qaldıq. “Oturaq səhvlərimizi muzakirə edək, görək səhvimiz hardadır?”- dediyimiz vaxtda isə xain olduq. Xain! Xain! Xain! Bir də görürük ki, xain olmuşuq. Halbu ki bizim hərəkətimizdən çox az xain çıxıb. Zindanlara atıldıq, zülm gördük, yenə də kimsə xəyanət etmədi. Xainlik etsəydik, onda edərdik. Məsələ bundan qaynaqlanır.

Arif Rəhimoğlunun: Muhsin bəy, partiyanın yenidən qurulması haqqında Sizin planınız varmı? Varsa bu plan necədir?

Muhsin Yazıçioğlu: Cümhuriyyət Xalq Partiyası ilə televiziya da bir saatlıq bir program hazırladılar. Öndə gedənlərini söylətdilər. Söylənənlərin içində incir qabığını dolduracaq ideya yoxdur. Yəni, Türkiyə üçün, Türk dünyası üçün, islam üçün nə iş görəcəklərindən bir söz demədilər. Yeniləşmədən, dəyişmədən, dünya ilə uzlaşmadan danışdılar. Yaxşı, sən bunu neynirsən?! Bunun dəyəri, metodu, ölçüləri nədir? Danışıqlarında gözəl sızlar vardı, amma hədəf yoxdur!

Amma bizim kadrlarımız elə deyil. MHP-nin böyük projətləri var. Onlardan biri də “Böyük üfüqlər” projətidir. “Böyük üfüqlər” projətinə Çindən Avropaya qədər Türk dünyasında 15 il sonrayadək bir birliyə nail olmaq nəzərdə tütulub.

Dünya tarazlığında Türkün gücünü yerinə oturtmalıyıq! Bir blok bütünlüyü meydana gətirməliyik!

Hər bölgəsindəki imkanları və ehtiyacları qarşılaya bilən regional projektlərimiz də var. Buna “Türkiyə proqramı” deyirik. Başqa məsələləri əhatə edən, fərqli baxışları ortaya qoyan proqramlarımız da var. Bu məsələdə Türkeş bəylə aramızda bir ixtilaf var. Keçən cümə ertəsi bir anlaşılmaya varmaq üçün oturduq iki saat yarım müzakirə elədik, anlaşı bilmədik. Türkeş bəy deyir ki, milliyətçilərdən bəhs açmıyacaq. Biz də eyni fikirləri müdafiə edirik. Mən də bunun başındayam, nə lüzum var bunu açmağa. Biz də deyirik ki, Milliyətçi Çalışma Partiyası milliyətçiləridir, siz də milliyətçi partiyanın başındasınız. Bu doğrudur, amma üç faiz səs aldığ. Türkiyənin ən kiçik partiyasıyıq.

Gücümüzə baxdıqda, Türkiyənin ən böyük gücü bizdə! Biz də bu gücə arxalanıb yardım etmək istəyirik. Yığışa bilmədik! Niyə yığışa bilmədik? Çünkü əvvəlcədən ehtibarən bəzi yanlışlara yol verildi. Bizdən kənarda qalan, 80 faiz səsi toplayanların içində çox dəhşətli bir ixtilaf var. Bizim o səsləri verən insanlarla bağlarımız qopmuşdu. Biz deyirik: madam belə ixtilaf var, sizin yığdığınız 20 faizmi yerində qalsın, biz də 80 faizdən özümüzə səs yığmağa çalışaq. Millətçilərin ikinci qol olaraq bunu edək. Sonra oturub bir olaq.

Bu işi görməyimizə xeyir-dua verin, bizi dəstəkləyin. Bu fikrin arxasında sizi narahat edən bir şey varsa indidən ortaya qoyaq, tədbirlər alaq. Beləcə

siz də narahat olmayın, ortada sizi narahat edəcək heçbir şey qalmasın. Gəlin Türk millətinə xidmət göstərəcək kadrları bir yerə yığaq. Bunları yığmazsaq nə olar? Türkiyədəki Ana Vətən Partiyasının, Doğru Yol Partiyasının, Refah Partiyasının kadrları Türkiyəni batıracaq. İngilis, Amerikan planı uygulayirlar Türkiyəyə. 27 yerə bölmək istəyirlər vətənimizi. Hardan çıxdı bu 27! Güney Doğunu satmağa hazırlanırlar. İngiliz planı, Amerikan planı Türkiyədə, dövlətin müəyyən mövqelərində Turgut Ozalın başçılığı ilə tətbiq edilmək istənir. Hazırda buna heç kimsə açıq qarşı çıxmır. Biz isə açıq şəkildə İngilis-Amerikan planına qarşı çıxırıq, Türkiyənin bütün vilayətlərində konfranslar keçiririk. Bu “İngilis-Amerikan planı Türkiyəni məhv edəcəkdir”- deyirik! Avropanın qədimdən bir planı vardır: Bu planda deyilir ki, Türklər Asyalıdır, indiki Türkiyə ərazisi isə Avropa torpağıdır, bura Bizans torpağıdır! Türklər Asiyadan gəlib burada qalıblar. Onları Avropadan gəldikləri yerə, Asyaya göndərməliyik. Qərbin dəstəklədiyi plan budur. Qurtuluş savaşı dönməində Çorçil deyir ki, Ermənilər Güney və Doğudan, Pontuslar (Trabzon bölgəsinin əski adı. Çorçil buraya pontuslular dedikdə Lazları və bölgədə yaşayan etnik xristian qruplarını nəzərdə tutur-Ə.Ş.) Qara dənizdən, Yunanlar Egedən, biz də İstanbuldan təzyiq göstərsək, bu barbar Türkləri gəldikləri Orta Asyaya sürgün edərik. Avropa və Amerikanın bu günki, örtülü siyasəti də 1917-18-ci illərdəki Çorçil siyasətin davamıdır.

Amma unudurlar ki, o zaman Türkiyənin əhalisi 13 milyon idi. İstiqlal savaşında İngiltərənin qarşısında biz 13 milyon nəfər idik. İndi Türkiyə 60 milyondur! Qərb öz siyasətində bir dəyişiklik edir. 60 milyonu sürgün etmək mümkün deyil. Anadoluda Türkü mat etmək mümkün deyil, şimdi onu məhkum edir. Necə məhkum edir! 3 milyon kürd var, kürd Türk kültüründən ayrı yaşamır, kültür eynidir, tariximiz eynidir. Türkiyədəki kürd əhalisinin sayının 12 milyon olduğunu deyirlər. Türkiyədə 700-900 min Arnaut var, onların sayının 4 milyona çaxırlar. Nə bilim kimlərin kültürünü mə-nimsəmişlər, imperatorluq parçalanınca filan-filan, ovuç-ovuç müsadirə etmişik, baş tacı etmişik. Türkiyənin ən münbit yerlərinə yerləşdirmişik. Bizim uşaqlarımızı onlarla eyniləşdirmişik. Hətta özümüzdən bir az da üstün etmişik. Aramızda heç bir problem olmayan insanları indi ayırır, əhali saylarınız 5-10 qat artıraraq onlara ayrı bir iddia verərək, bir millətlər bəzəyi qurub Türkün üstünə gətirib oturtmaq istəyirlər.

Anadoluda fedarativ dövlət dedikləri şey budur! Milli dövləti yıxıb federasiya quracaqlarmış. Əvvəlcə belə başlayacaqlar: ölkədəki azsaylı xalqlar dövlət quruculuğunda Türkün ortağı olacaq, sonra xaricdən dəstəkləri olduğu üçün, daxildə, xaricdə bir olub Türkü məhkum edəcəklər. Bu planı həyata keçirmək üçün Osmanlıda firavan yaşayan erməniləri zülmə-zillətə soxdular, yerlərindən-yurdlarından didərgin etdilər.

Qərbin Anadoluda tətbiq etmək istədiyi plan budur. Buna qarşı da kimsə çıxmır. MÇP də qarşı

çıxmır AVP da qarşı çıxmır, susur! CHP, DHP hökumətinin istəyi də Qərbin tapşırıqlarını yerinə yetirməkdir.

Hökumətin doğru qərarı dəstəklənər, yanlış qərarı dəstəklənməz. Ola bilər koalisiya pozulsun, biz də koalisiyaya girək. Məclis lokomotivi pozularsa belə MÇP oray girə bilməz. Bu fərqli bir şeydir.

Amma mütləq Türkiyədə bir siyasi cəhd, bir siyasi çalışma varsa, biz də bir milli yüksəliş istəyiriksə hamısı ilə mütləq əlaqə qurmaq, oturmaq, danışmaq, mübahisə etmək lazımdır. Yəni, sadəcə Həsən Cəlayir bəylə, sadəcə Aydın Menderes bəy təslim olmamaq lazımdır. Ortaya bir şey qoyublar, dolayısı ilə ölkənin gələcəyi üçün düşüncələrimizi axtaracağıq, nə düşündüklərini mütləq öyrənəcəyik. Bunu etməyə məcburuq.

Özətlə söyləyim: Milliyətçi düşüncəyə sahib Türkiyənin birinci sinif, sayca çox, yüksək keyfiyyətli, amma partiyadn xaricdə gözləyən kadrları biz MÇP ilə birlikdə Milliyətçi Hərəkat Partiyasına yığmalıyıq. Bizimlə bir olmaq istəyən kədarlar var, partiyamızı onlarla zənginləşdirib iqtidara gəlməliyik. Buna həm haqqımız var, həm gücümüz var, həm də Türkiyə buna hazırdır.

Arif Rəhimoğlu: MHP ilə MÇP birləşərsə Türkcş partiya Başqanlığına gələ bilərmi?

Soldan sağa: Arif Rəhimoğlu, Muhsin Yazıcıoğlu
və Əli Şamil Hüseynoğlu

Muhsin Yazıcıoğlu: Bu demokratik bir şeydir. Bir müddət çalışdıq, MHP-çilərlə yığılıb söhbətləşdik, MÇP-çilərlə oturub məsləhətləşdik. Bu iki partiyayı təmsil edənlərlə danışdıq. Alparslan Türkeşdən başqa bir kimsə genəl başqanlıq iddiasında olmadı. Dolayısıyla o, tək namizəddir.

Prinsiplər, partiya yaranacaqsas, hansı çərçivədə, hansı isimdə olacaq, bütün bunları o zaman dartışmaq lazımdır. Bu anda belə bir təsbitimiz yoxdur! *(Diktafondakı lent bitdiyindən Muhsin bəyin söhbətinin sonunu başqa lentə yazmışdım. Nə yazıq ki, həmin lenti tapa bilmədim. Buna görə də söhbət tamam-
lanmamışdır-Ə.Ş).*

Bakıya döndükdən sonra Elçibəyə səfərimiz haqqında geniş bilgi verdik. Bəy məsləhət gördü ki, Türkiyədəki milliyyətçilər arasındakı çəkişmələr haqqında cəbhəçilərə geniş bilgi verək və bu mövzuda qəzetlərə məqalə yazaq, radio və televiziya da çıxış edək. Mən “Azadlıq” qəzetində “Birləşmək ümidiylə ayrılıq” məqaləsini çap etdirdim.

Lakin istər mənim qəzetdəki məqaləm, istərsə də Türkiyə milliyyətçiləri haqqında söhbətlərimiz cəbhəçilərin hamısı tərəfindən heç də xoş qarşılanmadı. Onlar ürəkdən sevdikləri bir təşkilatın daxilindəki bu ziddiyyətlə razılaşa bilmir və bu mövzunun geniş yayılmasını istəmirdilər.

Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gələn kimi yeni yaradılmış ordu bölmələri və könüllülər ruh yüksəkliyi ilə Dağlıq Qarabağdakı erməni silahlı dəstələri və Ermənistan Ordusunun üzərinə hücumla keçdi. Qısa bir zamanda Dağlıq Qarabağın mərkəzi Xankəndinin (Stepanakertin) 18-20 kilometrliyinə çatdılar. Rusiyada siyasi xadimlərin başı hakimiyyət uğrunda mübarizəyə qarışmışdı. Onlar həm də Azərbaycan əsgərlərinin belə surətlə irəliləyəcəyini ağıllarına belə gətirmirdilər. Azərbaycanın ərazisinin xeyli hissəsi erməni və rus silahlı qüvvələrindən təmizləndi. Ayrı-ayrı şəxslərə tabe olan özünümüdafiə dəstələrinin bəziləri və ordunun arxasınca irəliləyən oğrular müharibənin qorxusundan evlərini qoyub qaçmış ermənilərin evlərini talamağa, bəzən də izi itirmək üçün yandırmaya başladılar. Hakimiyyərdəkilər belə bir vəziyyətlə üzlə-

şəcəklərin ağıllarına da gətirmədiklərindən soyğunçuların qarşısını ala biləcək tədbirləri vaxtında həyata keçirə bilmədilər.

Hakimiyyət hərisi olanlar da Xalq Cəbhəsinin nüfuz qazanmasından narahat olmağa başladılar. Hətta Azərbaycanın Rusiya əsarətindən qurtarması üçün çalışanlar da dünənki silahdaşlarına qarşı durdular. Rusiya orduda və hökumət orqanlarında olan tərəfdarlarını hərəkətə gətirdi. Özü də xaricdən təzyiq göstərdi. Beləliklə Azərbaycan silahlı güclərinin Xankəndinə hücumu durduruldu.

Azərbaycan Ordusu üstün mövqelərini yaza kimi qoruyub saxlaya bildi. Lakin, hakimiyyətdəkilər mövqeyini qoruya bilmədi. Birgə hakimiyyətə gələn insanlar arasında ziddiyyətlər gündən-günə artdı. Azərbaycanda milli hakimiyyətin varlığından rahatsız olan xarici qüvvələr də bundan bacarıqla istifadə edərək həm içdən, həm çöldən gənc və hakimiyyətin idarə olunmasında təcrübəsiz hökuməti sıxmaya başladı. Bu təzyiqlər sonda Kəlbəcərə Ermənistan silahlı qüvvələrinin yeridilməsi ilə daha da sürətləndirildi.

Azərbaycanla Ermənistanın sərhədləri 2500-3500 metr ucalığında dağlardan keçir. Qışda bu dağlar qarla örtülü olduğundan nə Azərbaycanın, nə də Ermənistanın silahlı birliklərinin bu dağları aşmağa texniki imkanı və gücü vardı. Ermənistandan Kəlbəcərə yeganə keçid Göyçə dağlarındakı Zod aşırımıydı. 2365 metr yüksəklikdə yerləşən, qarla örtülmüş bu aşırım da Azərbaycan döyüşçülərinin nəzarəti altında idi.

Havalar isinənə, dağlarda qar əriyənədək Ermənistan tərəfdən ordunun hərəkəti imkansız görünürdü. Dağlar keçilməz bir səngər kimi arada dururdu.

Lakin, gözlənilmədiyi kimi olmadı. 1993-cü ilin martın sonlarında keçmiş Sovet Ordusunun 7-ci diviziyasının (Bu diviziya Sovetlər Birliyi dağıldan sonra Rusiyaya qalsa da Rusiya onu Ermənistanda saxlamışdı-Ə.Ş.) köməyi ilə Ermənistan orduları qarla örtülü Göyçə dağlarını keçərək Kəlbəcəri işğal etdi. Onlar Kəlbəcəri və Laçını işğal etməklə kifayətlənməyib Füzuli rayonuna doğru hücumlarını davam etdirirdi.

Belə çətin günlərdə Naxçıvan mühasirədə olmasına baxmayaraq oradan 100-ə yaxın silahlı könüllünü Qarabağ cəbhəsinə gəlmişdi. Mən də onların durumu ilə yerindəcə tanış olmağa, el arasında deyildiyi kimi “Qorxma, qorxma!” deməyə gələnlərdən biri idim. Yüksək əhval-ruhiyyə ilə döyüşə atılan könüllülər bir tankı vurdular. Tankdakı əsgər və zabitlər Rusiya ordusunda xidmət edənlər idi. Onları nəzarət altında Bakıya göndərdik. İstəyirdim televiziya vasitəsilə dünyaya çatdıraq ki, bizə qarşı döyüşən yalnız erməni silahlıları deyil, həm də Rusiya ordusunun əsgər və zabitlər, hərbi texnikasıdır. Nə yazıq ki, siyasi səbəblərdən bunu edə bilmədik.

Azərbaycanda vəziyyət daha da gərginləşdi. Bundan hakimiyyət hərisləri böyük həvəslə yararlandılar. Xarici ölkələrdən ayrı-ayrı insanlar bizim haqlı olduğumuzu söyləsələr də, kömək etmək istəsələr

da onların hökumətləri buna əngəl olurdu. Türkiyənin hakim dairələri isə susma, hadisələrin gedişini görməmə mövqeyində idilər. Azərbaycanın belə ağır və çətin vəziyyətində Türkiyədə yeni yaradılan Böyük Birlik Partiyasının nümayəndə heyəti Bakıya gəldi. Lakin, Azərbaycan mətbuatı, radio və televiziyası tərkibində Türkiyənin millət vəkillərinin də iştirak etdiyi bu rəsmi səfər haqqında geniş bilgi vermədi.

Azərbaycan Xalq Cəbhəsi sədrinin ideoloji işlər üzrə müavini Arif Rəhimoğlu 6 aydan çox idi ki, Bakıda yaşayırdı. O, mənə zəng vuraraq Muhsin Yazıçıoğlunun bir neçə məsləkdaşıyla Bakıya gəldiyini və mənə də görmək istədiyini söylədi. Əslində həmin günlər Arifin də işi çox, başı hədsiz qarışıq olduğunu bildirdim. Mən aprelin 6-da Bakıya gəldim və Arif bəylə birlikdə qonqların qaldıqları “Azərbaycan” (Yeni İnturis) hotelinə getdik. Muhsin bəy millət vəkili, Böyük Birlik Partiyası sədrinin müavini Rəcəb Kırış, partiyanın katibinin müavini Əhməd Özdəmir, Partiyanın İstanbul təşkilatının sədri, professor Əhməd Həmdi Turgut və partiyanın katibinin köməkçisi doktor Ümid Yılmazla birlikdə gəlmişdi.

Onlar öncədən Azərbaycan Prezident aparatıyla əlaqə saxlamış, Elçibəylə telefonda danışmış, Bakıya gəlmək istədiklərini söyləmişdilər. Muhsin Yazıçıoğlu və onunla birlikdə gələnlər belə ağır günlədə Azərbaycana əllərindən gələ biləcək yardımı etmək istəyirdilər. Bunun üçün də öncədən şərtləşdikləri kimi Elçibəylə görüşmək istəyirdilər. Onlara aydın bir cavab

verən, hörmətlə qarşılayaraq vəziyyəti aydınlaşdıran, Elçibəyin öncədən planlaşdırılmamış bir səfərə-Qarabağa cəbhə bölgəsinə getdiyini söyləyən yox idi. Bunu bir səbəbi Elçibəyin cəbhə bölgəsinə getdiyini bilənlərin sayının çox az olması idisə, ikincisi Muhsin Yazıçıoğlunun MÇP-dən ayrılıb yeni partiya qurmasını qısqancılıqla yanaşanların biganəliyi idi. Prezident aparatında işləyənlər və Xalq Cəbhəsinin rəhbərliyində olanlar arasında Alparslana böyük sevgi bəsləyənlər Muhsin Yazıçıoğlunun gəlişini xoş qarşılamamışdılar.

Məni narahat edən isə idarəetmədəki pərakəndəliyin olması idi. İstəmirdim ki, ölkə prezidenti ilə danışib, görüş üçün icazə almış insanlar onunla görüşə bilmədən geri dönsünlər. Odur ki, Muhsin bəyə heç nə demədən şəxsi münasibətlərimdən istifadə etməyi qərara aldım. Prezidentin köməkçisi Oqtay Qasimova zəng vurub vəziyyəti anladım. O, səmimiyyətlə mənə Elçibəyin Bakıda olmadığını, cəbhə bölgəsinə getdiyini və onun təhlükəsizliyi naminə bu haqda xəbər yaymadıqlarını bildirdi. Oqtay bəy prezidentin ona tez-tez zəng vurub tapşırıqlar verdiyini söylədi. Məni də sakitləşdirdi ki, narahat olmayım, vəziyyət haqqında Elçibəyə bilgi verəcək. Məndən haralarda olacağımı, axtarsa harada tapa biləcəyini xəbər aldı.

Oqtay bəyi sözünə bütöv, işinə məsuliyyətli və səmimi bir məsləkdaş kimi tanıdığımdan xeyli sakitləşdim. Gərginliyi aradan qaldırmaq üçün qonaqlara Şəhidlər xiyabanına, Bakının azadlığı uğrunda şəhid

olan Osmanlı əsgər və zabitlərinin məzarın ziyarətə getməyi təklif etdim. Onlar da bu təklifi məmnunluqla qarşıladılar. Ziyarətdən qayıtdıqdan iki-üç saatdan sonra telefonda Elçibəyin səsinə eşitdim: “Qonaqları tək qoyma. Bakını gəzdir. Qəbul vaxtının dəyişdiyi haqda onlara vaxtında bilgi verə bilmədiyimizə görə mənim adımdan üzrxahlıq et”, - dedi və əlavə etdi: “Prezident aparatındakıların başı qarışıqdır. Onlara lazımi səviyyədə diqqət göstərə bilməyəcəklər. Özün hörmət göstər, mən gələndək darıxmasınlar”.

Həmin günlərdə Azərbaycanda baş verən hadisələrdən narahatlıq keçirən, bizə köməklik göstərmək arzusunda olan bəzi insanlar da Bakıdaydılar. Onlar arasında əvvəllərdə Azərbaycana yardım gətirmiş Türkiyədəki Azərbaycan Kültür Dərnəyi İdarə heyətinin üzvü, Ankara radiosunun əməkdaşı İsa Yaşar Tezəl, İgdir Azərbaycanlılarından, Ülkü Ocakları fəallarından, Azərbaycanın müstəqilliyi üçün əllərindən gələni əsirgəməyən Timur Selcuk, Sefer Aras və b. vardı. Onları da Böyük Birlik Partiyasından gələnlərlə birlikdə Şəhidlər xiyabanına, Fəxri xiyabana, Mərkəzi Hərbi Hospitala apardım. Orada Kəlbəcər, Laçın, Füzuli bölgələrində yaralanmış əsgər və zabitlərin söhbətlərini dinlədilər, xəstəxanalarda qan, tibbi avadanlıqlar, dərman və sargı çatışmadığının şahidi oldular. Kəlbəcər qaçqınları başına gələn müsibətdən danışdılar.

Elçibəy həmin günün axşamı Qarabağdan, cəbhə bölgəsindən qayıtdı və gecə də qonaqları qəbul etməyə

vaxt tapdı. Söhbət zamanı Elçibəy qonaqlarla səmimi və açıq danışmış, Türkiyə hökumətinin başında əyləşənlər haqqında narazılığını da söyləmişdi.

Şəkildə ön sırada soldan: professor Əhməd Həmdi Turğut, Rəcəb Kırış, Muhsin Yazıcıoğlu, Arif Rəhimoğlu, doktor Ümid Yılmaz. İkinci sırada soldan: İsa Yaşar Tezel, Timur Selçuk, Ali Şamil, Əhməd Özdəmir. Üçüncü sırada: birinci İğdırılı iş adamı Aydın Genç, Sefer Aras, ...

İngilislərə “Mən sizin dəyərlərinizi oralara (yəni SSRİ-dən ayrılmış Azərbaycan, Türkmənistan,

Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan nəzərdə tutulur-Ə.Ş.) götürəcəm” deyən, Almaniya Xristian Demokrat Partiyasını “qardaş partiya” adlandıran Süleyman Dəmirəldən Elçibəy bərk narazı idi. Bu narazılığı artıran isə Süleyman Dəmirəllə aralarındakı telefon söhbəti olmuşdu. Dəmirəlin cavabları Elçibəyi bərk incitmişdi. Həmin görüşdə Elçibəyin söylədiklərinin bəzi parçalarını burada verirəm: “Buğda yardımına bir şey deyə bilirdi. Ancaq, Türkiyənin elektirik yardımını nə siz, nə də biz xalqlarımıza izah edə bilərik. Bunun açıqlaması yoxdur. Ermənistan elektirik ehtiyacını Rusiyadan, hətta İrandan ödəyə bilir. Bu onlar üçün elə bir ağır yük deyil. Onlar bunu bilərəkdən etdilər. Bununla Azərbaycan xalqına “Baxın, işlə sizin güvəndiyiniz budur!” mesajını verdilər. Beləcə Azərbaycan xalqının mənəvi dirənişini qırmağı hədəflədilər. Təbii bunu başda Böyük Ermənistan lobiləri olmaq üzrə, ABŞ, Fransa və Rusiya Türk hökumətinə tələqində bulunaraq yaptılar. Tək amaç bizi moral olaraq çökertməkdir.

...Mən Süleyman Dəmirəli gecə saat 3-də arayaraq iki helikoptel istədim. Helikoptellərlə dinc əhalini, yaralıları mərkəzə daşıyacaqdır. Ancaq, Dəmirəl bu istəyimin cavabını meydan mitinqində verdi. Dedi: “Bizim orada torpağımız yox ki, oraya helikoptel göndərəm. Həm də helikoptellərin yanacağı çatmaz” deyərək özəlliklə bir yerlərə də mesaj verdi və “Baxın biz bunu belə vermiyoruz” demək istədi. Qardaş qardaşdan ehtiyacını istəyər, amma, digərinin imkanı

yoxsa mənə mənim ona dediyim kimi, o da mənə telefonla kimsəyə duyurmadan cavab verə bilərdi. Amma o, mitinq meydanını seçdi...

Ermənistanın arxasında Qərb ölkələri var, ABŞ var, Fransa var və Rusiya var. Bizim arxamızda isə sadəcə 55-60 milyonluq Anadolu insanı var. Bizim acılarımızı, dərdlərimizi ancaq onlar paylaşır və ancaq onlar hiss edər...

Bizə qan göndərirsiniz, dərman göndərirsiniz... Ancaq, bunu unutmayın ki, bizim başımıza bu gün gələnələr, yarın sizin başınıza gələcəkdir. Bu fəlakət bütün Türk dünyasının başındadır. Buradakı hadisə Ərəb dünyası ortasında meydana gətirilən terrorist bir İsrailin, Türk dünyasının ortasında Ermənistan adıyla gerçəkləşdirilməsidir. Ayrıca PKK-nın Güney Doğuda yaptıkları ilə Ermənistanın yaptıkları arasında amaç olaraq bir fərqlilik yoxdur...Bunu sağlamaya çalışan başda ABŞ olmaq üzrə Batıya təpginizi göstərin və bizim başımıza gələn hadisəni Türk və İslam aləmi ilə bütün dünyaya duyurun!..

Mən gərək Türkiyədə, gərək Azərbaycanda və digər Türk Cümhuriyyətlərində “Haqqı savunan gənclik” istiyor və arzu edirəm. Bu mənim Türk gənçliyinə olan tək mesajımdır”...

Muhsin bəy və onunla birlikdə gələnələr bu görüşdən çox razı qaldıqlarını söylədilər. Ankaraya döndükdən sonra Böyük Birlik Partiyası genel sekreter yardımçısı doktor Ümit Yılmazın “Nizam-i aləm ocaqları” jurnalının 1993-ci ilin aprelinə çıxan 8-ci

sayında “Türk hökuməti Azərbaycanı Batılı patronlarının istəyi doğrultusunda sahibsiz burakmışdır. Bunu yaparkən, həm çıxarlarını, həm də misyonunu hesaba qatmamışdı” başlıqlı böyük bir məqaləsi çap olundu. Məqalənin başlığı görüşdə Əbülfəz Elçibəyin söylədiklərindən alınmışdır.

Muhsin bəylə sonralar görüşəndə həmişə Elçibəylə olan görüşünü, onun söhbətlərini və ölkənin ağır günlərində qəbula vaxt tapa bildiyini heyranlıqla xatırlayardı. Sırası bir əsgər kimi Qarabağda döyüşməyə hazır olan Muhsin bəy Elçibəylə söhbətdən sonra içərisində bir rahatlıqla geri qayıtmışdı.

Muhsin Yazıçıoğlu 1993-cü il yanvarın 29-da MÇP-dən rəsmən ayrılaraq bir qrup məsləkdaşıyla bərabər Böyük Birlik Partiyasını qurmuşdu. Partiyanın təsis qurultayı isə həmin ilin avqustun sonlarında oldu. Elçibəy həmin günlərdə ölkədə silahlı qarşıdurma yaranmasın deyə doğulduğu kəndə-Kələkiyə getmişdi.

Böyük Birlik Partiyasının birinci qurultayına təbrik məktubu göndərilməsi məsələsində Elçibəyin yaxın çevrəsində olan məsləkdaşları arasında fikir ayrılığı yaranmışdı. Onların bir çoxu Muhsin Yazıçıoğlunun bu hərəkətini MÇP-ni parçalamaq kimi qiymətləndirir və qurultaya təbrik göndərməyi lazımsız sayırdılar. Biz isə Böyük Birlik Partiyasını qurultayına təbrik məktubu göndərilməsini vacib sayırdıq. Son sözü Elçibəy söylədi. Göstəriş verdi ki, məktubun mətnini hazırlayaq.

Məktubun mətnini qurultaya çatdırmağı mənə tapşırıd. Vaxt isə çox az idi. Məktub hazırlanan günün səhəri yola çıxmalıydım ki, qurultayın açılışına çata bilim. Həmin günlər cəbhəçilərə qarşı təzyiqlər artmışdı. Onların hərəkətini müxtəlif bəhanələrlə məhdudlaşdırır, üst-başlarını yoxlayaraq apardıqları sənədlərlə və hər hansı yazılı kağızları əllərindən alır, özlərini də həbs edirdilər. Ehtiyat tədbiri kimi xanımı da özümlə apardım. O, keçmişdə Naxçıvan televiziyasında, Kommunist partiyasının Naxçıvan Vilayət Komitəsində və Babək rayon Partiya Komitəsində ideoloji katib vəzifələrdə işləmiş. Polislər, gömrük və KGB işçiləri onu rəhbər işçi, kommunist kimi tanıyırdılar. Yeni yaranan və hakimiyyəti əla alan YAP-ın üzvlərinin də çoxu keçmiş kommunuitlər idi. Yolda mənə saxlasalar o məktubu Ankaraya çatdırıb biləcəkdik.

Xoşbəxtlikdən Naxçıvandan Türkiyəyə keçərkən Sədərək gömrüyündə həmin gün keçmiş cəbhəçilər növbədə olduğundan problemsiz ötüşdük. Lakin, İğdırdan Ankaraya getmək istəyərkən problemlə rastlaşdıq. Həmin günə biletlər satılıb qurtarmışdı. Biz bir gün sonra Ankaraya yola düşəcək avtobusa bilet ala bilərdik. Bu da o demək idi ki, qurultayın açılışına çata bilməyəcəyik. Bizi vəziyyətdən İğdırdan olan və qurultaya gedən millətçilər çıxardılar. Onlar avtobusun sürücüsü ilə qohum olduqlarından biletlərini bizə verdilər. Özləri də sürücü köməkçisi adıyla avtobusa mindilər. Ankaraya saat 10.00-da çatdıq. Vağzaldan birbaşa qurultay keçirilən stadiona getdik. Muhsin bəyə gəldiyimizi və təbrik məktubu gətirdiyimizi xəbər verdik. Çıxışçılar sırasına Azərbaycan nümayəndə

heyəti də daxil edildi. Həmin günlərdə Azərbaycan prezidentinin katibi Əli Kərimov və onun köməkçisi Qüdrət Həsənzadə də Ankarada idi. Rəsmi olsun deyərək məktubunu Azərbaycan Prezidenti katibinə verdik ki, o oxusun. Əli Kərimov da işinin çox olduğunu deyib bu işi köməkçisinə həvalə elədi. Beləcə Elçibəyin adından yazılmış məktubu Qüdrət Həsənzadə oxudu.

Əbülfəz Elçibəyin Böyük Birlik Partiyasının birinci qurultayına təbrik məktubu göndərməsi yalnız Muhsin Yazıçıoğlu deyil çoxlarını təsirləndirmişdi. Çünki onun belə bir addım atacağına inanmırdılar.

Sonralar da Muhsin Yazıçıoğlu ilə görüşdük. Söhbətlərimizin əsas ağırlığı siyasi məzmunlu olsa da sonunu lirik bir ovqatla, şeir və ya lətifəyə bənzər hadisələrlə qurtarırdı. Türk xalqları arasında eyni səslənsə də fərqli məna verən sözlərin doğurduğu anlaşılmazlıqları danışib ürəkdən gülməyi sevərdi. Hərdən ilhamla şeir deyərdi. Amma, heç vaxt bu şeirləri özü yazdığını deməzdi. Ölümündən sonra onun gənclik illərində yazdığı “Soyuq” şeirini tez-tez yada saldılar. Şeirdə deyilirdi:

**Bir coşku var içimde bu gün kıpır-kıpır
Uzak, çok uzak bir yerleri özlüyorum
Gözlerim parke-parke taş duvarlarda
Açılıyor hayal pencerelerim
Hafif bir rüzgar gibi süzülüyorum
Kekik kokulu koyaklardan aşarak
Güvercinler ülkesinde dolaşıyor**

**Bir çeşmə başı arıyorum
Yarpuzlar arasında kendimi bırakıp
Mis gibi nane kokuları arasında
Ruhumu dinlemek istiyorum
Zikre dalmış her şey
Güne gülümserken papatyalar
Dualar gibi yüksəlir ümitlərim
Güneşlə kol-kola kırlarda koşarak
Siz peygamber çiçəkləri yığrken
Ben çeşmə başında uzanmaq istiyorum
Huzur dolu içimdə
Ben sonsuzluğu düşünüyürəm
Ey sonsuzluğun sahibi, sana ulaşmaq istiyürəm
Durun kapanmayın pəncərələrim
Güneşimi kapatmayın
Beton çox soyuq, üşüyürəm...**

Zindan soyuğunun amansızlığından şikayətlənən Muhsin bəy ömrünün son saatlarını da qarlı dağlarda, soyuqda keçirdi.

Cəmiyyətdəki mövqeyinə, vəzifəsinə görə özünü başqalarından fərqləndirməzdi. Səmimi münasibətilə seçilərdi. Bir dəfə Ankarada olarkən partiya qərərgahına zəng vurub Muhsin bəylə görüşmək istədiyimi bildirdim. İşdə yox idi. Mən TRT-də operator işləyən Sahhat Karacagildə qonaq idim. Gecə saat 22.00 keçirdi. Telefon zəng vurdu. Sahhat Karaca bərk təəccüb və həyacanla danışdı. Dövlət adamlarıyla, siyasi xadimlərlə mütamadi görüşən Sahhat Karaca inana

bilmirdi ki, Muhsin bəy kimi bir siyasi xadim gecədən keçmiş onun evinə gəlmək üçün icazə istəyər.

O, təxminən gecə saat 23-də Sahhat Karacagilə gəldi. Üzürxahlıq etdi ki, səhər tezdən Ankaradan gedəcək deyə belə vaxtsız onları narahat edir. Gecə saat 02.00-dan keçənədək söhbət etdi. Xüsusən həbsdə olan çəbhəçilərə necə yardım etməyimizlə, onların ailələrinə göstərdiyimiz qayğı ilə maraqlandı, öz təcrübələrindən danışdı, məsləhətlər verdi.

Əvvəlki görüşlərimizdə Muhsin Yazıçıoğludan bir neçə dəfə onun istintaqını aparan müstəntiqin, eləcə də məhkəmə hakiminin adını və adresini xəbər almışdım. Hər dəfə də söhbətdən yayınmışdı. 1993-cü ildə Azərbaycandakı çevrilişindən sonra çəbhəçiləri həbs edirdilər. Onlara və ailələrinə yardım etmək üçün Muhsin Yazıçıoğlu ilə məsləhətləşməli olurdum. Bir dəfə söhbət zamanı Muhsin bəy məndən soruşdu: “Nədən məndən daha sorğu hakimimin adını və adresini soruşmursan”. Mənim susduğumu görüb sualını özü də cavablandırdı: “Sorğu hakimimdən xəbər almaq istəyirdin ki, nədən özü də türk ola-ola millətini və vətəninə belə ürəkdən sevmə, ömürlərini vətənin dincliyi, firavanlığı naminə qurban verməyə hazır olan insanları həbs edir, onlara işgəncələr verirdilər?”

İndi Azərbaycanda baş verənlər sənəin sualına cavab tapmana səbəb oldumu?! Öncələr sizlər həbs olunmağınızın, təqiblərin səbəbini Ruslarda görür-dünüz. İndi dili və dini sizdən olan polislər və sorğu

hakimləri Azərbaycanın azadlığı uğrunda vuruşanlara, Qarabağda, vətən üçün döyüşənlərə Ruslardan qəddarlıqla divan tuturlar, elə deyilmi?!”

Muhsin bəyin ritorik suallarına mənim heç bir cavabım qalmamışdı.

Muhsin bəylə sonralar az-az görüşsək də həmişə onun fəaliyyətini izləyirdim. Onu sonuncu dəfə Bakıda Elçibəyin dəfin mərasimində gördüm.

Elçibəyin cənazəsi evindən qaldırılanda Böyük Birlik Partiyasının sədri Muhsin Yazıcıoğlu da cənazəyə gələnler arasında idi. Fəxrli qiyabənədək

cənazəyə, bir çox

Muhsin bəylə

göy

çox

ver

müstəqilliyi uğrunda canını, qanını verən, çox böyük

bir bədəl ödəyən Azərbaycan oldu. Azərbaycanın

şübhəsiz ki, bu şərəfli mücadiləsində ən önəmli

paylardan birisi rəhmətlik Əbülfəz Elçibəydir. Elçi-

bəylə Azərbaycanı adətən ötlə dırnaq kimi gördük.

Ürəyi həmişə demokratiya, insan haqları, Türk

dünyasının mənəfətləri və birliyi üçün döyünürdü.

Özəlliklə, Türkiyəyə qarşı böyük bir məhəbbət

içərisində idi. Bütün Türk dünyasına, sevənlərə böyük

zərbə dəydi.”

Elçibəyin ölümündən sonra Muhsin Yazıçıoğlu ilə bir daha görüşə bilmədim. 2009-cu ilin martın 25-də Türkiyə televizyaları, onun ardından Azərbaycan və dünya mətbuatı Muhsün Yazıçıoğlu içərisində olduğu helikoptelin qəzaya uğradığı xəbərini yaydı. Bu xəbəri eşidəndə içim göynədi. Televizyalar Muhsin Yazıçıoğlunun Kahramanmaraşdakı mitinqdə neçə təntənə ilə qarşılandığını təkrar-təkrar göstərirdilər. Bir zamanlar, yəni 1978-ci ildə Kahramanmaraşda ələvi inancılı insanların toplum öldürülməsində Muhsin Yazıçıoğlu suçlu bilinmişdi. Ülkü Ocaqlarının Başqanı, rəhbəri olan Muhsin Yazıçıoğlu ələvilərin öldürülməsinin təşkilatçısı kimi ittiham olunsa da el məsəlində deyildiyi kimi, yalan ayaq tutsa da yeriməmişdi.

Muhsin bəy Kahramanmaraşdan Yozqat-Yerköyə-mitinqə tələsərkən onun da içərisində olduğu helikoptel qəzaya uğradığı haqda ilk xəbəri onunla birlikdə olan İHA muhabiri İsmail Güneşin vermişdi. İsmail Güneşin cib telefonu ilə 112-yə təcili yardıma zəng vuraraq qəza uğradıqlarını, onun ayağı qırıldığı, BBP Sivas il Başqanı [Erhan Üstündağ](#)ın inlediyini, ne BBP Sivas il Başqan yardımcısı [Murat Çetinkaya](#) ne de pilot [Kaya İstektepe](#)den ses gelmediyini, Muhsin Yazıçıoğlunu ise göremədiyini söyləmişdi.

Onların sağ oldukları haqında verilən xəbərə də inanmadım. Siyasi xadimlərin həyatları haqqında çox oxuduğumdan, Muhsin Yazıçıoğlunun əqidəsinə

dönməyəcəyinə inandığımdan bu təsadüfi bir qəza deyil, terror hadisəsi olduğu qənaətinə gəldim. Muhsin Yazıçıoğlu kimi bir siyasi xadim belə qəzalardan sağ çıxma bilməzdi. Qəzadan 48 saat sonra helikopterin qalıqları və Muhsin Yazıçıoğlu da olmaqla 6 insanın cəsədini helikopteli axtaran rəsmi dairələr deyil, kəndlilər Sisne və Kızılöz kəndləri arasındakı Keş dağındakı Quru dərə, Qanlıçuxur adlanan yerdən tapdılar. Bu qəzadan əvvəlki bir ildə Muhsin bəyin üç dəfə avtomobil qəzasından yüngül xəsarətlə sağ qurtarmışdı. Amma, helikopter qəzasından qurtara bilmədi.

Muhsin bəyin ölümü heç də birmənalı qarşılanmadı. Öləndən sonra da onu terrorçulara rəhbərlik etməkdə, faşizmidə suçlayanlar da oldu, vətənmisilsiz xidmət göstərdiyini söyləyənlər də. Fethullah Gülen isə onun haqqında dedi: “Anadolu insanı belli bir dövəmdə İslama və Türk dünyasına qarşı gələn şər güclərə qarşı koydu.”

Muhsin bəyin dəfin oluma mərasiminə gedə bilmədim. 2009-cu ilin aprelin 16-18-də Kırıkkale şəhərində keçirilən Birinci Uluslararası Kitle İletişim Araçlarında Türkçenin Kullanımı Sempozyumuna Türkçenin Yazımı və Alfabe) getməliydim. Yola bir gün əvvəl çıxdım. Məqsədim Muhsin bəy qarşısında mənəvi borcumu yerinə yetirmək idi. Aprelin 15-də Müsavat Partiyasının sədir müavini Vurğun Əyyub, Türkiyəli araşdırıcı Yaşar Kalafat, xeyirxah insan, türk dünyasında xeyriyyəçi kimi tanınan Mehmed və Şəmsi

Altunbaş qardaşları, Azərbaycanlı jurnalist Zaur Bayramlı birlikdə Böyük Birlik Partiyasına gedərək başsağlığı verdik. Oradan Muhsin Yazıçıoğlunun dəfn edildiyi qəbristanına gələrək onun ruhuna fatihə verdik. Sonra da Əsrək məzarlığına gedərək Məmmədəmin Rəsulzadənin qəbrini ziyarət etdik.

Türklərin azadlığı və xoşbəxtliyi üçün canından keçməyə hazır olan bir siyasi xadimi də belə asanca itirdik.

AZƏRBAYCANI CANDAN SEVƏN TÜRKMƏN: ORAZ YAĞMUR

Qapının aramsız döyülməsinə hövlək yuxudan durdum. Elə bildim zəlzələ və ya yanğındır. Xəbərdarlıq edirlər ki, binadan çıxmaq. Ayaqyalın, başıaçıq qapını açanda gördüm öndə Tahir Kahhar, yanında bir neçə nəfər, ən sonda caydaq Oraz Yağmur durub. Kefləri kökdü. Gülüşürlər. Tahir özünü içəri salan kimi işığı yandırır: “Hanı xanım, haraya gizlətdin” - deyib şaqqanaq çəkib gülürdü. Qonşu otaqdakıları rahatsız etməmək üçün dəhlizdəkiləri çağırır qapını örtürdü.

Saat neçə olduğunu müəyyənləşdirə bilmirdim. Öz-özümə fikirləşdim ki, Tahir Kahharın içkisi az olub, ona görə dostlarını yığır bizim otağa gəlib. Amma onun “Hanı xanım, harada gizlətdin” deməsi məni çaşdırmışdı. Tahirin içki həvəskarı olduğundan mütləq simpoziumlara gedəndə ona bir butulka yüksək dozalı tut arağı verirdim. O, da dostlarını başına yığır tut arağından içə-içə şəir deyir, lətifə danışır, hamımızı güldürürdü.

Əynimi geyinib, mən də oturanda gülə-gülə dedi: “Tut arağı verməsən, xanımı tapıb çıxaracağam”. Xanım məsələsini başa düşməsəm də, gecənin bu vaxtı

onları içirdib qonşuları rahatsız etmək istəmədim. Dedim: “Tahir əkə, sənənin payını verdim, qalan başqasının payıdır”. O, inadla: “Hər adam tut arığının qədrini bilməz. Zər qədrini zərgər bilər” - dedi. Gördüm ki, əl çəkməyəcək yarım litrlik bir butulkəni çıxarıb ortaya qoydum. Dedim sakitləşsinlər, qonşuları rahatsız etməsinlər. Düşündüyüm kimi də oldu. Sakitləşdilər, amma üzlərindən təbəssüm çəkilmədi. Tahir Kahhar araq süzüb: “Əli Şamilin xanımlarının şərafinə” deyərək içəndə Oraz Yağmurdan başqa hamısı güldü.

Mən xanım məsələsinin üstünü vurmadım. Bildim ki, nəşə var. Tahir ağzında söz saxlayan deyil. Elə də oldu. Tahir dedi: “Yığışmışdıq mənənin otağıma, sən verdiyin tut arığını da içdik, özüm aldığım rakını da. Süfrədə çərəz də bitdi. Düşünürdüm ki, durub gedərlər biz də yatıb dincələrik. Sabah iclasda mürgüləmərik. Gördüm Oraz Yağmurun getmək fikri yoxdu. Getmək istəyənləri də saxlayır. Xəbər aldım nədən durub getmir. Dedi ki, Əli gəlib çağırırsın sonra gedəcəm. Mən də dedim ki, Əli indiyə qalmaz çoxdan yatıb. Cavab verdi ki, yox yatmaz. Mən nədən Əlinin yatmadığını bilirsen deyəndə cavab verdi ki, mən hollda olanda gördüm Əli Ogulcerenle asansora minib yuxarı qalxdılar.

Mən xəbər aldım ki, onların birgə yuxarı qalxmağının sənə nə dərli var. Cavabı bu oldu ki, bəs sən demirdin ki, Ogulcereni simpoziumlara Əli

gətirtidirir. Mən də fikirləşdim ki, Əli qonağını yola salanda məni gəlib çağıracaq.

Məni bir tərs gülmək tutdu. Qonşuların oyanacağına əhəmiyyət vermədən gülürdüm. Sakitləşəndən sonra Oraz Yağmurdan xəbər aldım: “Bu hardan sənin ağılına gəlib?” Oraz da utancaq bir təbəssümlə Tahir Kahhara işarə ilə, “O demişdi” - dedi.

**Şəkildə: soldan
Niyazi Yaqub, Oraz
Yağmur və Əli
Şamil AMEA
Folklor İnstitutunda**

Tahir yenidən gülməyə başladı. Dedi: “Oraz, Ogulceren Hacıyevanın simpoziumlara gəlməsindən yaman narahat olurdu. Elə bilirdi Türkmənistan KQB-si onu güdməyə göndərir. Hətta simpoziuma qatıl-

madan geri qayıtmaq istəyirdi. Mən də onu sakitləşdirmək üçün dedim: “Ogulcereni KQB göndərmir, Əlinin ondan xoşu gəlir deyə gətirdir. Bundan sonra Oraz əkə sakitləşdi. Mən nə bilim ki, şakamı ciddi qəbul edəcək”.

Orazı pərt etməmək üçün söhbəti dəyişmək istədim. Baş tutmadı. Bəs qədər güldülər. Arağı axıra kimi içib getdilər.

Oraz Yağmur yerinə uzanan kimi içkinin təsirindən yuxuya getdi. Sakitliyinə və səmimimiyətinə görə simpozium təşkilatçılarından xahiş edirdim bizi bir otağa yazsınlar. Çünkü təşkilatçılar bəzən adamlar arasındakı şəxsi münasibətləri bilmədiklərindən, bəzən də qəsdən bir-birindən xoşlanmayanları eyni otağa yazırdılar.

Mən isə həmin gecəni yata bilmədim. Bu yuxudan kal oyanmağımdan deyil, dünyanın gedişini ölçüb-biçməyimdən idi. Allahımla danışardım. Ona cavabsız suallar verirdim. Deyirdim: “Allahım necə olur ki, Oraz Yazmura **“Susmak imkansız”** şeirini yazdırırsan, amma onu qorxu içində yaşadırsan. KQB işçisindən deyil, onlarla əməkdaşlıq edə biləcəyini düşündüyü qadından bu qədər qorxur.

Sualıma cavabı da özüm verirdim. Yaşı altmışı keçmiş bu ucaboylu, sağlam bədənli adam bir dəfə də olsun KQB-yə, polisə çağrılıb istintaq edilməyib, ona görə içindəki qorxu onu həmişə sıxır.

Oraz Yağmurun:

Sus diyorsun.

Sözkonusu olunca millet ve vatan

Susmuşu derler: vatani satan.

Susamam!!

Susmak:

Mertlerin kurşunlanması,

Milletin kuşkullanması.... tipli şeirləri çoxdur.

Şeirlərində üsyankar olan şairlərin bir çoxunu real həyatda cəsarətsiz görmüşəm. Çox ölçüb-biçdikdən sonra bu qərara gəlmişəm ki, hansı şair bir ideyanın daşıyıcısıdırsa, onlar qorxmaz və üsyankardırlar. Həllac Mənsur, Nəsimi, Nazim Hikmət və b. kimi. Kim ki ideya daşıyıcısı deyil, onlar üsyankar görünsələr də, əsərlərində cəsarət sərgiləsələr də, həyatda çəkingən olurlar.

Tahir Kahhar ona çox zarafat edirdi. Oraz Yağmur isə bir dəfə də olun incikliyi üzə vurmurdu. Onda bir uşaq saflığı və məsumluğu vardı. Türkiyədə, Azərbaycanda keçirilən simpoziumlara böyük həvəslə qatılırdı. Amma özü qaydalara uyğun məruzə və özət yazıb göndərə bilmirdi. Kiməsə ağız açmağa da üzü gəlmirdi. Buna görə məruzə və özətlərini mənə göndərirdi ki, qaydaya salım. Mən də bu işi gənc əməkdaşlarımıza həvalə edirdim.

Başım qarışıq olduğunda bir müddət Oraz Yağmurun Türkiyəyə getmədiyindən xəbər tutmamışdım. Bir gün emailimdə ondan bir məktub gördüm, yazırdı: “Can kardeşim merhaba! Yılbaşı geliyooor. Ömrümüzden bir yaprak düşüyooor. Ailenize mut-

luluk, isenlik dileklerimi iletiyorum. Siz benim gecə-gündüzlük yıldızısınız. Sizin varlığınız için ben varım. Hepimiz var olalım. Kalemlerimiz daha derinlere erişsin. Toyda, bayramda buluşalım. Yürekden selamlar. Dünyanın en uzun şairi Oraz Yagmur”.

O, gileylənmirdi, ona nədən diqqəti azaldığıma görə incikliyiini bildirmirdi. Amma bütün bunların hamısını aşağıdakı şeirində verirdi.

Türkiyəyi görməmək bana ölümdür

Gəlir ihtiyarlıq, gözleri bulanık,
Sırtında Azrail, sonunda ayrılıq.
Fırsat bulursam emeklərim,
Emək verirəm, yürürəm, sürünürəm,
Gözyaşına taşmış denizde yüzerim,
Yüz vururum, yine süzülürəm.
Çelik duvar engel olursa, üzülürəm,
Ama eritirəm, erişirəm,
Türkiyədə ölürəm.

Orada ölmək də böyük gururdur.
Bir avuç toprak olurum,
Düşman gözüne dolarım.
Ya bir damla kan olurum,
Şəhit damarında kaynarım.
Ya da bir taş olurum,
Bir güzəlin yüzüğüne kaş olurum.
Turan kaynaya kaynaya

Anadoluda dönmüş kaymağa.
O diyara son kez erişeyim,
Beni candan sevmiş,
Hoşgörülü kalabalığa karışayım.
O toprağı gözlerime süreyim.
Ilık yağmurda ıslanayım,
Kat-kat karlara gömüleyim.
Ey Azrail!
Ben sana Siz diyeceklerden değilim.
Sonra çabuk git,
Canımı bit pazarında sat.

O günlərdə bizim də güzaranımız yaxşı deyildi. Amma dollarla hesablayanda Türmənistandakından 2-3 dəfə çox maaş alırdıq. Simpozium təşkilatçıları yol, hotel, yemək xərclərimizi ödəsələr də, xırda xərcliksiz, ailə üzvlərinə, dost-tanışa hədiyyə almağın sıxıntısını yaşıyırdıq. Oraz Yağmura xırda xərcliklər verəndə etiraz etmir: “Atamdan sonra sən yeganə insansan ki, verdiyini geri qaytarmıram” deyirdi.

Türkmənistana simpoziuma gedəndə təşkilatçılardan, hökumət məmurlarından ehtiyat etsə də, çəkinə-çəkinə bizi görməyə gəlirdi. Bir dəfə Aşxabatda simpozium olacağından xəbər tutub Ramiz Əskərlə məni qarşılamaq üçün aeroporta gəlib. Maşını yox, maddi durumu aşağı. Ha deyirdim gecə saat birdə gəlib aeroportda bizi gözləmə. Səhər zəng vuraram görüşərik. Deyirdi: “Ürəyim dözməz. Siz gələsiniz, mən də evdə rahat yatım?”

Bir dəfə bizi qarşılamağa gəlir. Tərslikdən həmin simpoziuma nə Ramiz Əsgər gedir, nə də mən. Görünür pulu olmadığından evinə gedə bilmir. 16 saat aeroportda gözləyir ki, İraq Türklərindən olan Mehmed Ömər Kazançını qarşılсын. Tərsdikdən o da gəlmir. Bir gün sonra emailimda şeirini oxudum.

On iki Mayıs'ta gelyom dedi,
Ne Ömer var, ne Kazancı.
Ben Hazarı geçyom dedi,
Ne Ömer var, ne Kazancı.
Bağırıyor o ezancı:
Ne Ömer var ne Kazancı.

Uzun Oraz koşa-koşa,
Gayretleri boşa-boşa,
Zulüm olmaz bundan aş,
Ne Ömer var, ne Kazancı.
Bağırıyor o ezancı:
Ne Ömer var, ne Kazancı.

Gəncliyində Bakıda hərbi xidmətdə olmuşdu. Təxminən 30 ildən sonra onu Bakıya simpoziuma gətirdə bildim. Geri dönəndən sonra yazdığı “Ah, Bakı rüzgarları” məqaləsində aşağıdakı parçalar vardı.

“Ömrümün bir ilini sənə bağışladım, Bakı. O sənə 1972-ci ildi. Xəzər sakindi, sular durudu. Qaradan qara saçlarımı Bakının tükənməz rüzgərləri oxşayır. O rüzgər başqa rüzgərdi. O rüzgarda yardan ayrılığın

həs-rəti vardı. Gözyaş-larım nəm-ləri vardı. Mən yenə də Bakıda. Bağ-bax-çalar, yol-lar qal-dı-rım-lar dü-zən-li. Ən mut-lu də-yi-şim-rus dil-inin yer-ini şir-in Azər-bay-can türkcəsi al-mış. Mənə Azər-bay-can türkcəsi hər zaman mah-nı-türkü dili ola-ra-q eşid-i-li-yor”.

Oraz Yağmur Bakıda hərbi xidmətdə olduğu 1972-1973-cü illərdən yadında qalan bir lətifəni sevə-sevə danış-ırdı. Deyirdi: “Azər-bay-can-lı-lar deyir: “60 manat pulum var, ham-sı da yüz-lükdü!”

“Həz-rət Əlinin xə-yalı” adlı bir şeir yaz-mışdı. Ra-hat-sız ol-du-ğum-dan sərt bir cavab yaz-a-ra-q onu isl-amın mü-qəddəs-lərinə say-qı-sız-lıq-da suç-ladım. Şeir belə idi:

Hüseynoğlu Əli!
Əli!Əli!!Əli!!!
Həz-rəti Əlinin xə-yalı.
Taxt istər-mi?
—Xeyir.
Taç istər-mi?
—Xeyir.
Altın-gümüş?
—Xeyir.
O, Bakının
Fedakar,
Cefakar,
Yalnız dərvişi.
Onun tək istəyi:
—Millətə xeyir.
Araya-araya əski əsrdən,

Tarixin toz dumanından
Bulur bir şair,
Yada bir şeir,
Ən azından nağıl kimi bir sətir,
Həmən xalqa uzadır:
—Buyursunlar!
Sizin unutduğunuz—
Bizim ümüt tuduğumuz.
Heç bir şey yeni deyil,
Heç bir şey əski deyil.
Hüseynoğlu Əli!
Əli!Əli!!Əli!!!
Həzrəti Əlinin xəyalı!

Axşam zəng vurdu. Bilirdim ki, beynəlxalq danışıqlar bahadır. Ona görə dedim: “Mən sənə zəng vuracam, dəstəyi yerinə qoy”. Neçə dəfə təkid etməyimə baxmayaraq ürəyini boşaldana kimi danışdı. Bəlkə də yarım saat çəkdi onun ürəyini boşaltması.

Oraz Yağmur məndən bir yaş böyük idi. Özünün dediyinə görə doğum ilini pasportda 1947-ci il avqustun 15-yazıblar. Yazılana inanmırdı. Deyirdi, valideynləri onu qeydiyyatata gec aldırıblar. Ailəsi Marı vilayətinin Sakarçəgə qəsəbəsində yaşayırmış.

Atası Qurban ona Türkmənlərdə yaygın olan Orazdurdu adını verib. Sovetlər Birliyi çökəndə familyasının sonundakı ovu atıb. Olub Oraz Yağmur. Ailə vəziyyətləri əksər həmyerliləri kimi ağır imiş. Orta məktəbi bitirənədək Türkmənqala, Yolötən

qəsəbələrində, Qızıl Baydar obasında (kəndində) oxuyub. Yeddinci sinfi bitirəndən kolxozda suçu, traktorcu, kitabxanaçı işləyib. Kitabxanada işləyəndən məqalələrini, şeirlərini, hekayələrini də çap etdirməyə başlayıb.

1966-1972-ci illərdə Maksim Qorki adına Türkmənistan Dövlət Universitetinin Türkmən dili və ədəbiyyatı şöbəsində oxuyub.

Hərbi xidmətini başa vurub geri döndükdən sonra Türkmən Dövlət Nəşriyyatında redaktor vəzifəsinə düzələ bilib. 1976-1987-ci illərdə Türkmənistan Nazirlər Sovetində referent-tərcüməçi redaktor olub. 1988-ci ildə onu SSRİ Ədəbiyyat Fondunun

Türkmənistan şöbəsinə müdir göndəriliblər. Oraz Yağmurun həyatı və yaradıcılığı haqqında Türkmən mətbuatında çoxlu yazılar var. 1989-cu ildə çap etdirdiyi “Duman dağılanda” romanı böyük oxucu marağına səbəb olub. Bu əsərin yüksək bədii dəyərinə görə deyil, Sovetlərdə uzun illər yasaq olmuş bir mövzudan, dövlət adamları ilə mafiyanın iş birliyində bəhs etdiyinə görə idi. Elə həmin il təkrar çap edilmiş və az zamanda 57 min tiraj satılıb qurtarmışdır.

Yazıcının ikinci romanı “Mahtumkulunamə”dir. Bu roman 1992-ci ildə 30 min tirajla, Türkmən baxşı-aşığı Qurt Yakupun həyatından bəhs edən romanı 1994-cü ildə 40 min tirajla çap olunub. Qaracaoğlanın, Yunis İmrənin, Cəlaləddin Ruminin, Hacı Bəktəş Vəlinin, Mehmet Akif Ersoyun təbliğində, əsərlərinin türkməncəyə uyğunlaşdırılıb yayılmasında böyük xidmətləri olan Oraz Yağmura Türkiyə Cümhurbaşkanının “Ləyaqət ödülü” (1999), “Beş altın” mükafatı (2005-ci il Tarsus şəhəri Türkiyə), “Türk Kültürünə xidmət ödülü” (2008) və Türkiyə Yazarlar Birliyinin yılında Hüseyn Cavid adına mükafatı (2009) verilmişdir.

Oraz Yağmur Türkiyədə, KKTCdə, Azərbaycanda, Qazaxıstanda, İranda, Özbəkistanda keçirilən konfranslarda, simpoziumlarda maraqlı məruzələr etmişdir. Oraz Yağmur Kəlbəcərdən olan Şair dostu, mənim tələbə yoldaşım, şair Adil Cəmilin anasına” Qabağlı annenin agıtı” adlı bir şeir ithaf edib. Duyğularını şeirlə oxucuya çatdırmağı sevən Oraz Yağmurun 2009-cu ildə Bakıda nəşr edilən kitabı da ”Qabağlı annenin agıtı” adlandırılmışdır.

Dörd qız, iki oğul atası olan Oraz Yağmur son zamanlarda şeirlərini Türkiyə türkcəsində yazmağa daha çox meyl edir.

Türkiyəli İrfan Ünsal Oraz Yağmurun əsərlərindən 130 “qanadlı ifadə”, deyim çevirərək “Qəzət kənarına yazılan yazı” adı altında çap elədi.

Onların bir neçəsini burada verirəm.

* Gözü açık olanların hepsinin gördüğünü sanma. Yürüyenlerin hepsinin de canlı olduğunu düşünme, “ölüm sadece mezarda yatmak değildir, kuzum” derdi.

* “Ben ingilizceyi iyi biliyorum” diye övünenlere “İngilterede deliler de ingilizce konuşuyor” diyordu.

* Kimseyi beğenmezdi azraile de “giysin kara” diyormuş.

* Senin konuştuğun gölge olmasın. Gölgeler daima aslından başka görünür.

* Ben ona deli dedim, o bana deli dedi, kimin deli olduğunu netleştirecek bir deli.

* Kutsallık, namus, vefa hakkında konuşuyorlarsa, dikkat et, en çok yalan bu konular üzerinden yapılır.

* Çürüsem de güle gübre olmak için çürüyeyim.

* Hakikate ulaşma yolu gibi uzun yol yoktur.

* Kültürü de yiyeceği de aynı terazide tartıyor.

* Halk, kendini iyi tanırsa, millet olur.

*Dilin ucu ballı, dibi tuzludur.

*Tek sermayesi utanmazlığı.

* Arını sattı namusunu kiraya verdi.

* Aklın yerini güç alsa, adalet diye birşey kalmaz

* Ona bütün dünya baş eğiyor, ama kendi köyünde selam veren, selamını alan yok.

* Şöyle bir yalnız kaldım ki ne selam veren var, ne de selam alan. Bu halimi gören gölgem de benden kaçıp gitti.

* Herkes birşey zengini, bense düşman zenginiyim.

* Bülbülden güzel kuş çok, ama bülbülün ötüşünü duyduktan sonra; “en güzel kuş bülbüldür” diyorlar.

* Birinin koltuğunun altından başını çıkarıp da kahraman olamazsın.

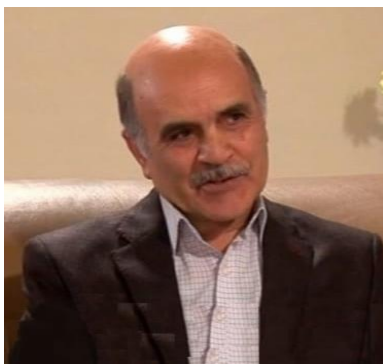
* Ben, gözyaşlarımı kirpiğime astım; sevdiğim beni zülfüne astı; görenler bizi gönlüne astı.

* Darağacına çektiler, bir kişi cesedimi toprağa gömmedi, ama vahşi diyeceksiniz akbabalar beni midesine gömdüler.

* Şu dünyada ne viraneler gördüm, gönlümdeki gibisini görmedim. Şimdi içimden baykuşların sesi geliyor.

* Ben öyle bir hale düştüm ki karşısında durduğum halde ayna da beni görmez oldu.

XALİD ORUCƏLİPUR VƏ ONUN “AYRILIQ” MAHNISI HAQQINDA DEDİKLƏRİ

Təbrizə gedəndə işim nə qədər çox olsa da, çalışıram Rza Əfşarpurla Xalid Orucəlipuru mütləq görüm. 13-14 yaşlarında irsi xəstəlik nəticəsində ayaqları iflic olan Rza mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın coşğun təbliğatçısıdır. Şeir yazır,

müsiqi kollektivləri təşkil edir, radioya verilişlər hazırlayır, pyes yazıb həvəskarlarla birlikdə səhnələşdirir, şirin səs ilə deklamasiya deyir. Folklorumuzu yaşadan və təbliğ edən bu insanın dizinin dibində oturub söhbətlərini qələmə alan neçə-neçə kitab hazırlaya bilər. Güclü yumor, zarafatları onu ilk dəfə görənlərə qərribə gələ bilər. Dərviş təbiətli Rza Əfşarpurun həyat eşqi, söhbətləri maqnit kimi ətrafındakıları özünə çəkir. Xeyirxahlığına, yardımsevərliyinə də söz ola bilməz. Yeriye bilmədiyinə, əlil arabası ilə hərəkət etdiyinə görə həmişə onu evində görməyə gedirəm.

Xalid Orucəlipura isə zəng vuranda küçədə-bacada görüşməyə üstünlük verirəm. Yeni tanış olanda təkidlə evinə qonaq çağırırdı. Məni tanıyandan sonra evlərinə

getməyimi təkid etmədi. Zarafatla deyir: “Allah səndən razı olsun, evə getsəydin xanımımla rahatsız edəcəkdin, mənə də xərcə salacaqdın”. Belə deməsinə baxmayaraq dəfələrlə qonağı olmuşuq. Xanımı gülərlə qulluğumuzda durub, bişirdiyi xörəklərin də Ərdəbil mətbəxinə məxsusluğunu xüsusi vurğulamışdı. Xəlil Orucəlipurun iki sağlam və dərrəkəli oğlundan birinə İlqar, o birinə də Yaşar adı qoyub. İran İslam Respublikasında hər adamın uşaqlara belə adlar qoyması asan başa gəlmir. Xəlil Orucəlipur hakimiyyət orqanlarının adqoymada yaratdığı səddi gəncliyində keçə bilib.

Ərdəbil ləhcəsilə şirin-şirin danışan, gülərlə, söhbətçil Xəlil Orucəlipurun enerjisində heyran qalmamaq olmur. Onunla nə vaxt, harada tanış olduğumuzu xatırlaya bilmirəm. Mənə elə gəlir bir-birimizi uşaqlıqdan tanıyıyıq. Dostlarımızın bəziləri zarafatla onu “Təbrizin Əli Şamili” də adlandırırlar. Buna səbəb təkcə Təbrizin tarixini gözəl bilməsi deyil, bildiklərini böyük həvəslə tanıdıqları, radio dinləyiciləri, televiziya tamaşaçıları ilə bölüşməsidir.

Təbrizə gedəndə o danışır, göstərir, mən maraqla dinləyir, hərdənbir də suallar verirəm. Şəhərin küçələrini, dalanlarını, evlərini, evlərin qapısını, qapılardakı toxamaqları və s. göstərir. Bu evlərdə kimlərin yaşadığı, hansı tarixi hadisələrin şahidi olduğu haqqında verdiyi bilgini heyranlıqla dinləyirəm. O, 50, 100, 200 il öncə baş verənlərdən söz açanda özümü həmin hadisələrin iştirakçısı kimi hiss edirəm. Buna

səbəb Xalid Orucəlipurun səsinin ahəngi, inamla danışmasıdır.

Tanıdqlarım arasında Xalid Orucəlipur qədər Təbrizi tanıyan, onu gələn qonaqlara tanıtmaq istəyən ikinci adama rast gəlməmişəm. 1990-cı ilin noyabrında, Təbrizə ikinci dəfə gedəndə bazardakı dükən-emalatxanasında Cəlil Mükəbbirlə tanış olduq. Söhbətimiz çox şirin keçdi. O, mənim və xanımımın jurnalist olduğunu biləndə təkidlə Təbrizli rəssamlar ilə görüşməyimizi təklif etdi. Təklifi ürəyimizdən oldu. Bir gün sonra evində təşkil etdiyi toplantıda rəssamlardan Murtuza Sadiq Naxçıvani, Kərim Sidqi Ruhi, Mirmahmud Ələvi Vahid, Pərviz İzzətpənah, Cavad və onların ailə üzvləri ilə tanış olduq. Söhbətimiz xoruz banınadək çəkdi. Təbrizdə Naxçıvani soyadlı xeyli insan yaşadığını eşitdik. Ulu babaları Naxçıvandan Təbrizə nə vaxt, nədən köçdüklərini bilməyən bu insanların Naxçıvanla bağlılıqları yalnız soyadlarından ibarət idi. Naxçıvanilər arasında rəssamların, sənət və iş adamlarının sayının çox olduğunu dedilər.

Söhbət Təbrizdən, bu qədim şəhərin tarixindən düşəndə şəhəri piyada gəzmək, yalnız tarixi abidələrini deyil, Məmməd Səid Ordubadinin, Mirzə İbrahimovun, Pənahi Makulinin, Seyfəddin Dağlının, Qulam Məmmədlinin və b. ədiblərimizin əsərlərində oxuduğum yerləri görmək istədiyimi bildirdim. Rəssamlar Murtuz Sadiq Naxçıvaninin böyük qardaşı Naxçıvanini xatırladılar. Həvəslə ondan danışdılar. Dedilər: “O, sizi

Təbrizdə gəzdirsəydi ayrı ləzzət alardınız. Çünki o küçələri, dalanları, evləri deyil, hətta evlərin qapılarındakı toxmaqların görünüşünü də yadında saxlamışdı.

Tarixi və memarlıq dəyəri olan bir ev söküləndə mütləq Naxçıvani orada olardı. Ev sahibini dilə tutar, binanın bərpasının vacib olduğunu ona başa salmağa çalışardı. Sözünün eşidilmədiyini görəndə bələdiyyəyə şikayət edər, şəhərin nüfuzlu adamlarını köməyə çağırırdı. Onun sayəsində Təbrizdə neçə tarixi bina söküləndi, qapıları dəyişdirilmədi, bərpa edildi.

İran İslam İnqilabından sonra mollalar Naxçıvanını eşitmədilər. Şəhərin tarixi və memarlıq abidələri dağıdıldı, Ərk qalasının yanındakı teatr binasını sökdülər. İndi istəyirlər orada məscid tiksinlər. Təbrizdə hara baxırsan məsciddir. Yeni məscid tikməyə yer qəhətiydi, gərək mütləq teatrın binasını söküb onun yerində məscid tikəydilər?!”

Evdəkilər bizə biliyinə, yaşına uyğun suallar verirdilər. Sovet Azərbaycanında yaşayanların dolaşığı, geyimi, bir-birinə qonaq getməsi, qohumluq və qonşuluq əlaqəsi, qızla oğlanın neçə yaşınadək bir sinifdə oxuması və s. haqqında soruşduqlarına bəzən doyunca gülməli olurduq. Oradakı təbliğatın təsirindəkilər Sovetlərdə şəxsi mülkiyyətin olmadığını adamların bir-birinin evinə qonaq gedərkən yeməyini də özü ilə aparması kimi başa düşürdülər. Onlara görə Sovetlərdə hər şey planlı olduğu üçün adamların gündəlik yeməkdən artıq yeməyi, mövsümi geyimdən

artıq geyimi olmur. Necə deyərlər, adamlar “hərbi kommunizm rejimində” yaşayır. Onlar kimi yaşadığımızı, adət-ənənəmizi yaşatdığımızı söyləyəndə bəziləri inamsızcasına heyrlərini bildirirdilər. Bizim Sovetlərdə sənət adamlarına dövlət qayğısı, rəssamların əsərlərinin muzeylər, yeni tikilən mədəniyyət sarayları, mehmanxanalar və b. içtimai yerlər üçün alındığını söyləməmiş də onları təəccübləndirirdi.

Naxçıvanının Təbrizi tanıması haqqındakı söhbətdən az sonra Xalid Orucəlipurla tanış oldum. Onun Naxçıvanının yolunu davam etdirənlərdən biri olduğunu gördüm. Lakin Naxçıvani kimi binalar söküləndə, şəhərin tarixi görünüşünə xələl gətirən dəyişikliklər baş verəndə hay-haray saldığını, şikayət etdiyini eşitmədim. O, olub-keçənlərdən, sökülən binalardan, yeni küçələr çəkilərkən, yollar salınarkən tarixi dəyəri olan abidələrin dağıdılmasından təəssüf hissi, ürək yanğısı ilə danışdı.

Mənə Miyarmiyar məhəlləsində Qələbəyi məscidinin yanında Cəlil Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalını nəşr elədiyi binanı da, Səttərxan Sərdarimillinin yaşamış olduğu evi də, Bağırxan Salarimillinin qaynatasının qəbiristanlıq üçün verdiyi bağı da (İndi ora məşhur adamların dəfn edildiyi park-muzeyə çevrilib), Təbrizin indiyədək salamat qalmış Surxab darvazasını da, Dəvəçilər, Əmirəxız, Gəcil qapısı məhəllələrini də ilk dəfə göstərən Xalid Orucəlipur oldu. Surxab darvazasının yanından

nabələd adam dəfələrlə keçsə də ona diqqət yetirməz. Xalid Orucəlipur deyəndə ki, Təbrizin yeddi darvazasından sağ qalan Surxab darvazasıdır, mən dönə-dönə ona baxdım. Sonralar mənimlə Təbrizə gedən dostlarıma da Surxab darvazasını göstərdim. Şəms Təbrizinin, Həmid Nütqünün Surxab məhəlləsində anadan olduğunu onlara söylədim.

Xalid Orucəlipur 26 il radioda işləsə də, yazmaq bacarığı olsa da, ona şəhəri tanıdan bir bələdçi kitabı yazdırı bilmədim. Musiqiçilərlə çox oturub-durduğundan, radio üçün verilişlər hazırladığından mahnıların yaranma tarixi, ilk ifaçıları haqqında bilgisi çoxdur. “Qara gilə” mahnısı haqqında danışanda deyirdi ki, istər o tayda, istər bu tayda o mahnını xalq mahnısı kimi tanıtmayla rəhmətlik Mir Mehdi Etimadın haqqını yemiş oluruq. Mahnı onun yazmış olduğu şeir əsasəndə formalaşmış.

Mir Mehdi Etimad Milli Hökumətin yolunda canından keçməyə hazır olan bir mübariz olub. Mitinqlərdəki çıxışlarında deyərmiş: “Bu yolda öldü var, döndü yoxdur”. Şah qoşunları Təbrizi işğal edəndə, Milli Hökumət tərəfdarlarına divan tutanda Mir Mehdi Etimad da həbs edilirdi. Onu zindana salanda zindanban arxasından bir təpik vuraraq deyir: “Seyid bu zindana girdi var, çıxdı yoxdur”. Zindanbanın sözləri Təbrizdə zərbi məsələ çevrilir.

Xalid Orucəlipurun danışdıqlarını yazıya alan olsa, neçə-neçə kitab nəşr etdirərdi. Güclü musiqi duyumu ilə seçilən Xalid Orucəlipur bunun irsi

olduğunu, Rübabə və Maxruh Muradovalar onun xalası qızları olduğunu söyləyirdi.

Xalid Orucəlipurun söhbətlərindən istifadə edib Azərbaycan radiosunun “Qonaq eldən gələr” proqramı üçün iki verliş hazırladım. Onlarda “Ayrılıq” mahnısına həsr edilmiş 2005-ci il fevral ayının 2-də, “Qara gilə” mahnısına həsr edilmiş verliş isə 2005-ci il may ayının 17-də efirdə səsləndirilmişdi. Verlişlər bəyənildiyinə görə fondada saxlanılırdı. Sonralar bir neçə dəfə efirdə səsləndiriləndə eşitim. Bilmirəm indi radionun arxivində saxlanır, ya yox.

“Ayrılıq” mahnısının yaranma tarixi haqqında hekayəni də ilk dəfə Xalid Orucəlipurdan eşitdim. Onu dediyinə görə musiqisi Əli Səliminin (1922-1997), sözləri Fərhadın (Rəcəb İbrahimi) (1935-2019) olan mahnını ilk dəfə Vartuş (Fatma Qənnadı) (1920-2013) oxuyub. Mətninə görə mahnının lentə yazdırılmasına və efirdə səsləndirilməsinə icazə verilməyib. Xalid Orucəlipura görə “Ayrılıq” mahnısının ilk variantda sözləri belə imiş:

Necə ki, elimdən ayrı düşəndən,
Sorar bir- birini görüb biləndən,
Həsərlə sızlayar daim bu gəmədən,
Ayrılıq, ayrılıq, aman ayrılıq,
Hər bir dərddən olur yaman ayrılıq.

İllərdir uzağam arxam elimdən,
Bübüləm düşmüşəm ayrı gülümdən,

Covr ilə ayırıb şirin dilimdən,
Ayrılıq, ayrılıq, aman ayrılıq,
Hər bir dərddən olur yaman ayrılıq.

Olubdur biyganə yarım, yoldaşım,
Qəriybə (qərin-Ə.Ş) sayılır sevgim, sırdaşım,
Bu cavan çağımda ağarıb başım,
Ayrılıq, ayrılıq, aman ayrılıq,
Hər bir dərddən olur yaman ayrılıq.

Məni ağladandan gülüş istərəm,
Uzaq düşənimlə görüş istərəm,
Hasarı yıxmağa yürüş istərəm,
Ayrılıq, ayrılıq, aman ayrılıq,
Hər bir dərddən olur yaman ayrılıq.

Əli Səlimi mahnının mətnini dəyişməyi Rəcəbdən xahiş edir. Yəni eyni vəzn, qafiyə və üslubda yeni bir şeir yazsın. Mətndəki mövzu sevgi-məhəbbətdən olsun. Rəcəb ustad bəstəçinin arzusun yerinə yetirib belə bir mətn hazırlayır:

Fikrindən gecələr yata bilmirəm,
Bu fikri başımdan ata bilmirəm,
Neyləyim ki, sənə çata bilmirəm,
Ayrılıq, ayrılıq, aman ayrılıq
Hər bir dərddən olur yaman ayrılıq.

Uzundur hicrində qara gecələr,
Bilmirəm mən gedim hara gecələr,

Vurubdur qəlbimə yara gecələr,
Ayrılıq, ayrılıq, aman ayrılıq
Hər bir dərddən olur yaman ayrılıq.

Yadıma düşəndə ala gözlərin,
Göydə ulduzlardan allam xəbərin,
Neyləyim kəsibdir məndən nəzərin,
Ayrılıq, ayrılıq, aman ayrılıq
Hər bir dərddən olur yaman ayrılıq.

Ayrılıq dərddini çəkməyən bilməz,
Yardan ayrı düşən göz yaşın silməz,
Deyərlər intizar xəstəsi ölməz,
Ayrılıq, ayrılıq, aman ayrılıq
Hər bir dərddən olur yaman ayrılıq.

Xalid Orucəlipur deyir ki, bu mahnını 10-a yaxın ifada dinləmişəm. Amma heç birində şeirin 4 bəndini oxuyan görməmişəm. Əsasən 2-3 bəndini oxuyurlar.

**Şəkildə: soldan
Fərhad (Rəcəb
İbrahimi),
Vartuş (Fatma
Qənnadı) və Əli
Səlimi.**

“Ayrılıq” mahnısının ilk ifaçısı Vartuş haqqında bilgini də Xalid Orucəlipurdan aldım. Müğənninin adının Vartuş olması haqqında verdim sualı belə cavablandırdı: “Onun sənədlərdə adı və soyadı Fatma Qənnadıdır. Sizin tərəflərə baxma, burada qadınların, qızların mahnı oxumasına, səhnəyə çıxmasına pis baxırlar. Qəribəsi budur ki, yəhudilərə, xristianlara, atəşpərəstlərə, qaraçılara qarşı ölkədə elə bir ciddi basqı yoxdur. Müsəlmansansa, evin yıxıldı. Adamlar da, qanun da sənə düşmən kəsilir. Təzyiq və təqiblərdən yaxa qurtarmaq üçün Fatma Vartuş adı ilə səhnəyə çıxıb.

Soyadlarının yaranmasının da gülməli bir tarixcəsi var. Sovet hökumətinin deport etdiyi insanlara İran qaydalarına uyğun soyadı verilirilmiş. Fatmanın atasının Tbilisidəki soyadı İranlı məmurlarının xoşuna gəlmir. Xəbər alırlar ki, Qafqazda nə iş görürdün. O da deyir: “Halva bişirib satırdım”. Məmur da deyir: “Sənə Qənnadı soyadını veririk”. Qənnadı da şirniyyat bişirənə deyirlər. Bununla da mövzu qapadılır.

Fatma Qənnadı Qafqaza işləməyə getmiş bir Şəbüstərli mühacirin ailəsində dünyaya gəlib. Atası Tbilisidə işləyərkən orada bir erməni qızıyla evlənib. Onların iki qızı olub. O qızlardan birinin adı-bəhsi heç yerdə çəkilmir. Fatma oxuduğuna görə məşhurlaşır və ailəsini də tanıdır.

Fatma kiçik yaşlarından musiqiyə meyl salıb. Valideynləri onun çantasına dəftər-kitabını yığib məktəbə göndərəndə o, dərstdən çıxıb Şeytanbazaradakı

aşıqlar toplaşan qəhvəxanaya gedər, onların çalib-oxumalarını dinləyərmiş. Sovetlər Birliyindən İran təbəələri deport olunanda Fatma Qənnadinin ailəsi də ata-baba yurduna qayıtmalı olur. Orada iş tapmadıqlarından Tehrana köçürlər. Güzəl səsi, musiqi duyumu olan Fatma xanım həm də qadınlara-qızlara paltar tikməklə Tehrandə məşhurlaşmış. İlk dəfəki evliliyindən (əri müsəlman imiş) doğulan oğluna Yaqub adını verirlər. Fatma Qənnadı Əli Səliminin Tehran radiosunda yaratdığı orkestrdə solistlik edərkən əsasən onun yazdığı mahnıları oxuyur.

Beləcə bəstəçi Əli Səlimi ilə aralarında bir xoş münasibət yaranır. Əli Səlimiyə arvadını boşatdırıb ona ərə gedir. Əli Səliminin birinci evlilikdən Səlim adlı bir oğlu olub. Neft şirkətində işləyirdi. Neçə ildi pensiyaya çıxıb. Hərdən görüşürük. Oğlunun soyadı Aluddur. Əli Səliminin də rəsmi soyadı Aluddur. Səlimi onun ləqəbidir. Əli Səlimi ilə Fatma Qənnadının radioda başlayan tanışlıqları onları ömrünün sonunadək birbirinə bağlayır.

Şah fərman vermişdi ki, ictimai yerlərdə, dövlət idarələrində hamı fars dilində danışmalıdır. Amma adamların ağzını bağlamaq olmur. Nə qədər qadağa qoyulsa da, insanlar ana dilində danışmaqdan çəkinmirlər. Radionun rəhbərliyi orkestrdə işləyənlərin bir-biri ilə türk dilində danışdıqlarını eşidəndə əsəbiləşərək deyir: "Türklər buradan rədd olsun!" Fatma Qənnadı onun sözünə əsəbləşərək erməni dilində qaba söyüşlər yağdırır. Bu hadisədən sonra

Fatma Qənnadini işdən qovurlar. Əli Səlimi də işdən çıxmalı olur.

Fatma Qənnadi Sovet hakimiyyəti illərində Ermənistana qastrola gedəndə Əli Səliminin bir neçə mahnısının sözlərini erməni dilinə çevirtirib radio-televizyada oxuyub. Onları Ermənistan rəhbərləri Yerevanda yaşamağa və işləməyə dəvət etsələr də, bu dəvəti qəbul etmirlər. Qarabağ müharibəsi başlayandan sonra ermənilər hər yerdə türklər əleyhinə təbliğat aparsalar da, radio-televiziylarında Fatma xanımın oxuduğu mahnıları səsləndirirlər.

Əli ağa, Fatma Qənnadının atası şəbüstərli olsa da, Əli Səlimini çox sevsə də bir erməni damarı vardı. Ondan qopa bilmirdi. Vartuşun Əli Səlimidən olan oğluna Yaşar adı qoymuşdular. Sənədlərdə də elə yazılmışdı. Gözəl də piyanino çalırdı. Amma Vartuş onu həmişə Zorik deyə çağırırdı. Sovetlər Birliyi dağılandıqdan sonra Ermənistana get-gəl artdı. Vartuş Yaşarı Yerevandan olan Hasmik adlı bir erməni qızı ilə evləndirdi. Yaşar anasından bir neçə il sonra öldü. Arvadı da bir musiqiçiyə ərə getdi. Bizim kişiler belədi, Azərbaycanlı qızlar evdə qalıb qarıyır, amma əri ölmüş, boşanmış erməni qadınlarını o dəqiqə alırlar.

... İş dalınca Bakıya getmiş Zöhrabın əslı Ərdəbilin Mehmandost kəndindəndir. Bakıda yaşayarkən Pırşağalı Məşədi Cəvahirlə evlənir və Bakıda Kubinka deyilən səmtdə yaşayırlar. 1922-ci ildə doğulan oğlanlarına Əliağa adını verirlər. Əliağa ümumtəhsil məktəbində oxumaqla yanaşı, məşhur tarzən Əhməd

Bakıxanovdan da tar çalmağı öyrənir. Ustadı fitri istedadını görüb onu Azərbaycan orkestrində işə götürür.

Lakin Əliağanın sevincli günləri çox çəkmir. 1938-ci ildə İrani da təsir dairəsinə qatmaq istəyən SSRİ qısa bir zaman içində ölkədəki İran təbəələrini deport edir. Məqsədləri də deport etdikləri adamlar vasitəsilə İranda “sosialist inqilabı” etmək olur. Sovetlər Birliyindən qovulanlar İrana qayıtdıqda gəldikləri yerdə baş verənlərdən, haqsızlıqlardan da danışirlər. Deport olunanlar arasında Sovet xüsusi xidmət orqanları ilə əməkdaşlıq edəcəklərinə söz verənlər yalan-palan danışır, gəldikləri yeri tərifləyirlər. Onları da İranın xüsusi xidmət orqanları nəzarətə götürür. Beləcə Sovetlərin İranda inqilab etmək planı baş tutmur.

Zöhrab öncə ailəsi ilə Mazandaranda yaşayır, orada dolanışıqları çətin olduğundan Ərdəbilə köçürlər. Ərdəbildə də çox duruş gətirməyib Tehrana köçməli olurlar. Əliağa burada tarzən kimi məşhurlaşır. Toylara gedir. Tehran radiosunda işə dəvət edirlər. Orada orkestr yaradır. Əli Səlimi kimi tanınır. Deport edilənlərdən tanınmış tarzən Adil Axunzadə, xanəndə Mustafa Payan, bəstəçi Cavid Səfərli və b. Tehran radiosunun orkestrində işləyirlər.

1962-cü ilin noyabr, dekabr, 1963-cü ilin Yanvarında İrana qastrola gedən Rəşid Behbudov, Əhsən Dadaşov və Çingiz Sadıqov Əli Səlimi ilə tanış olurlar. Bəstəkar “Ayrılıq” mahnısını Rəşid Behbudova

verir. Rəşid Behbudovun mahnıya yüksək dəyər verməsi, qastrola getdiyi dünyanın hər guşəsində oxuması ustad sənətkarı şöhrətləndirir. Lakin onun şöhrətinə baxan olmur. Fatma xanımın radionun rəhbərlərinə erməni dilində yağırdığı söyüşlər işsiz qalmalarına səbəb olur. Ailə bir müddət güzaranlarını toylardan qazandıqlarıyla keçirirlər.

1356-ci il (1977) der ayının 20-də Təbrizdəki Azərbaycan radiosu yaradıldığını eşidən Əli Səlimi radionun müdir müavini Mahmud Cəfəriyanla danışır 1357-ci (1978) ildə Təbrizə köçür. Radio nə radio! Beş dildə - Azərbaycan türkcəsində, İstanbul Türkcəsində, Kürdcə, Farsca, Qafqaz üçün axşamçağları verilişlər efirdə səsləndirirdi. Təbriz radiosunun 20 geqabaytlıq ötürücüsü vardı. Azərbaycan radiosunun Miyanadakı ötürücüsünün gücü 800 geqabayt idi. Dünyanın hər yerində orta dalğada eşidilirdi. Gündə beş dildə, hər biri bir saatlıq veriliş yayınlanırdı. Qafqaz üçün hazırlanan verilişlər isə saat 20.00-da başlayır, 22.00-da başa çatırdı.

Əli Səlimi Azərbaycan radiosunda orkestr yaratsa da, hələ ev ala bilməmişdi. Xüرداد ayının axırına 12-15 gün qalmışdan qışın girişinə 2-3 gün qalmışa kimi bizim evdə qaldılar. (31 gün olan Xüرداد ayı miladi təqvimə ilə may-iyun aylarına düşür. Qışın girməsinə 2-3 gün qalmış da dekabr ayının 18-19-a düşür. Bu hesabla Əli Səlimi Xəlil Orucəlipurun evində 6 aya yaxın yaşayıb.-Ə.Ş.). Həmin günlər bizim ailənin də ən xoş günləri idi. Əli Səliminin anası

Məşədi Cəvahir xanım tez-tez gələrdi. Bəzən saatlarla Bakılı xanımın söhbətindən ayrılı bilməzdik. Sonra Vəliəstdən 5 otaqlı bir ev alıb oraya köçdülər. Ömürlərinin sonunadək də orada yaşadılar.

...“Ayrılıq” mahnısının sözlərini yazan Rəcəb İbrahimi də ərdəbillidir. Hicri təqvimilə 1314-cu ildə (miladi 1939-cu il). Korabazlı kəndində anadan olub. Deyilənə görə kəndin əsl adı Kor Abbaslıdır. Bu kənd Ərdəbil ostanının (vilayətinin) Nirin şəhərinə yaxındır. Bizlərdə kəndləri və şəhərləri inzibati ərazi bölgüsünə görə deyil, coğrafi əraziyə görə tanıdılar. Korabazlı kəndi də Savalan dağının ətəyindəki Uzun Çəmən deyilən bir coğrafi bölgədə yerləşir.

İkinci Dünya Savaşından sonra dünyanın çox ölkəsində olduğu kimi İranda da aclıq, səfalət hökm sürüb. Rəcəbin ailəsi də dolanışığ, iş yeri tapmaq ümidilə Tehrana köçüb. Rəcəb kiçik yaşlarından Təbrizlinin ayaqqabı emalatxanasında ustaya şagirdlik edib. Təhsilini davam etdirməyə imkanı olmasa da, şeirə, musiqiyə böyük həvəs göstərib. Fərhad ləqəbilə şeirlər yazıb. Usdad Əli Səlimi ilə tanışlığının maraqlı bir tarixcəsi var.

Fərhadın müdiri onun şeir yazdığını bilir. Bir gün şeirlərindən bir neçəsini ona oxumağa verməsini istəyir. Fərhad da verir. Aradan keçən qısa bir zamandan sonra müdir emalatxananın işçilərinə hamının əl-üzünü yuyub, üst-başını səliqəyə salıb saat 11.00-a beş dəqiqə qalmış otağına gəlmələrini tapşırır.

İşçilər elə biliblər müdirin onlara xüsusi tapşırığı olacaq. Deyilən vaxt gedəndə görürlər otaq səliqə ilə döşənib, mizlərin üzərinə meyvə, şirniyyat, çay qoyulub. Müdir tapşırır ki, hamı utanıb-çəkinmədən saat 11 yarım beş dəqiqə qalmış (yəni saat 11.25-dək) yeyib-içsinlər. Hamısı onun dediyinə əməl edir, vaxt yetişəndə hamı müdirə baxır. O, da durub radionu açır və deyir: “Diqqətlə qulaq asın” Bir neçə dəqiqə sonra Tehran radiosunun Azərbaycan musiqisi verilişi başladı. Diktor elan elədi: “Ayrılıq” mahnısı. Bəstəçisi Əli Səlimi, oxuyur Vartuş, sözləri Fərhadındır. Müdirin sözünə əməl edən, qulaq asan olmur. İş yoldaşları sevincək Fərhadı təbrik edirlər. Beləcə Fərhadın mahnılı ömrü başlayır. Sözlərinə 100-dən artıq mahnı bəstələnib. Maşallah indi sahibkardır.

Əli Səlimi yalnız Fərhadın şeirlərinə mahnı bəstələməyib. Onun əməkdaşlıq etdiyi şairlərdən biri də Valeh Ləqəbilə şeirlər yazan Mahmud Dəstpişdur (1934-2021). Görünür Bakıda yaşadığı illərdə Səməd Vurğunun dillər əzbərinə çevrilmiş “Rəhbərə salam” (Salam gətirmişəm hüzuruna mən!) şeirinin təsirindən qurtarmadından bəstəçi əslən o tay Muğanından olan, 1934-cü ildə Bakıda doğulan, 1938-ci ildə ailəsi Sovet Azərbaycanından çıxarılan (deportasiya edilən), Ər-dəbildə yaşayan şair Mahmud Dəstpişdən “Sizə salam gətirmişəm” mövzusunda mahnı mətni yazmağı xahiş edib. Bəlkə də Əli Səlimi mahnının musiqisini

yazıbmış?! Şair də “Sizə sovqat gətirmişəm” şeirini yazıb bəstəçiyə verib. Valeh musiqini dinləyəndə şeirinə dəyişiklik edildiyini görüb narazılığını bildirəndə Əli Səlimi əsəbiliklə deyib: ”Şair, sovqat maddiyatdır, salam mənəviyyat. Mən mahnıya maddiyat gətirə bilmərəm”

Mahmud Dəstpişin şeirindəki “Xoş naxışlı hanalardan, Atalardan, analardan sovqat gətirmişəm” misrasına görə mən də onunla xeyli mübahisə etdim. Dedim: “Ay qardaş, Əli Səlimi Bakıda doğulub, Tehrandə yaşayıb, o hana nə olduğunu bilməyə bilər. Sən də, mən də hana nə olduğunu bilirik. Hana yerdən qurulur, təxminən 20 metr olur. Orada qoyunun ağ və qara yunundan əyrilib, hazırlanmış ipdən toxunana kilim deyirlər. Onu boyayıb çeşni vuranda olur cecim. Hənanın xoş naxışlısı olmur. Cecim naxışlısı olur. 20 metirlik hananı heç kim sovqat aparmaz. Sovqat aparsalar kilimi, cecimi apararlar.” Valeh heç birimizlə razılaşırdı.

“Onun Şəhriyanın şəhərindən” misrasının da necə dəyişildiyinin şahidi olmuşam. Əli Səliminin yanında idim. Ankaradan zəng vurdular. Zəng vuran hamımızın tanıdığı istedadlı musiqiçi Cavid Təbrizan idi. O, Turqut ozalın seçki kompaniyasının fəallarından idi. Əli Səlimiyə dedi ki, Turqut Ozal seçki kompaniyasında onun “Salam gətirmişəm” şeirindən istifadə etmək istəyir. Əli Səlimi razılıq verdi. Cavid Təbrizan xahiş etdi ki, şeirdəki “Şəhriyarın şəhərindən”

sözlərini “Ay ulduzlu şəhər gətirmişəm” kimi oxumasına icazə versin. Əli Səlimi onunla da razılaşdı.

Valeh Mahmud Dəstpiş isə bu dəyişikliklərlə razılaşmırdı. Özü oxuyanda “Xoş naxışlı hanalardan, Atalardan, analardan sovqat gətirmişəm”, “Şəhriyarın şəhərindən” kimi oxuyurdu.

Xalid Orucəlipur Təbrizdə yaşamış və hazırda yaşayan musiqiçilər haqqında da maraqlı söhbətlər edirdi. Ona “Ayrılıq” mahnısının şeirini yazan Fərhadı görmək istədiyimi bildirəndə zəng vurub kiminləsə 15-20 dəqiqə şirin-şirin söhbət elədi. Dedi ki, uzun illər həsrətində olduğun Şurəvidən gələnlər var. Məndən səni xəbər alır. Ərdəbilə gəlsən gətirərəm, görüşərsiniz. Sizi görməyi çox istəyir. Sonra telefonu mənə verdi.

Telefondakı səs doğmalarını uzun müddət görməmiş birisi kimi danışdı. Onun tanımadığı, səsini birinci dəfə eşitdiyi insanla belə danışması məni yaman kövrəltmişdi. Bilmirdim nə cavab verim. Təkidlə Tehrana çağırırdı. Dadıma Xalid Orucəlipur çatdı. Fərhad İbrahimi ilə məndən sonra yenə 10-15 dəqiqə danışdı. Fərhad İbrahimi Xalid Orucəlipura təkid edirdi ki, mənə biletdən Tehrana yola salsın. Özü Tehrandə məni qarşılayacaq və beş-on gün qonaq saxlayacaq. Xalid bəy də vəziyyətdən xəbərdar olduğuna görə ona dedi ki, Əli Şamilin İranda qalma müddəti üç gün sonra başa çatır. Mütləq geri qayıtmalıdır.

**Şəkildə soldan Xalid Orucəlipur, Əli Moləvi və
Yahya Şeyda**

Xalid Orucəlipur məndən heç nə xəbər almadan Fərhad İbrahimi ilə şərtləşdi ki, növbəti səfərimdə ya Tehrandə, ya da Ərdəbildə görüşək. Fərhad İbrahimi də Ərdəbildə yayda görüşməyin daha yaxşı olacağını söylədi. Fərhad bəylə Ərdəbildə görüşməyə söz versəm də, uzun müddət sözümə əməl edə bilmədim. Çünki, mən Ərdəbilə gedəndə yanımda dostlarım, qonaqlarım olurdu. Başım onları gəzdirməyə qarışırdı. Tehrana

gedəndə də ya mənim vaxtım olmurdu onunla görüşəm, ya da o başqa yerə getmiş olurdu.

...1992-ci ilin yazında Xalid Orucəlipur, Təbrizdə yaşasa da sərhəd boyunda 25 kilometr məsafədə yaşayanlara verilən icazə kağızı ilə Naxçıvana gəldi. Bizim evəd qaldı və 2-3 gün sonra Bakıya getmək, xalası qızlarını görmək istədiyini bildirdi. Başımız prezident seçkilərinə qarışdığından ona bələdçilik edə bilmədim. Naxçıvanlılarda birinin pasportunu və cəbhəçilərdən köməkçi verdik ki, Rus sərhədçilərinin onun Bakıya gedib qayıtmasına əngəl törətməsinlər. Sərhəd rejimi zəiflədiyində sərhədçilər pasportları o qədər ciddi yoxlamır, sənədin saxta olduğunu görsələr də başlarını cəncələ salmamaq üçün göz yumurdular.

Xalid Orucəlipur Bakıda xalası qızı, tanınmış müğənni Rubabə Muradova və b. qohumları ilə görüşdü. Cəbhəçi dostlarımız onun Elçibəyin preziden seçkisindəki təşkil edilmiş mətbuat konfransında iştirakına, sual verməsinə də şərait yaratdılar. Geri qayıdanda tarixi yerləri, muzeyləri gəzdirdim. Naxçıvan televiziyasında 45 dəqiqəlik bir söhbətimiz oldu. Veriliş mənim ürəyimcə alınsa da, cəbhəçi dostlarımin bəzilərinin xoşuna gəlmədi. Çünki Xalid Orucəlipur İran İslam İnqilabından sonra ölkədə baş verənlərdən söz açarkən meydan hərəkəti fəallarının rəhbər vəzifələri tutmasının doğurduğu fəsadlardan danışmışdı.

Xalid Orucəlipur ömür yolundan xəbərdar idi. Mənim də, xanımımın da Azərbaycan (indiki Bakı)

Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirdiyimizi, təyinatla Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin qəzetində işləməyə gəldiyimi, xanımımın 8 il radio-televiziya redaktor işlədikdən sonra rəhbər partiya işinə aparıldığını bilirdi. Beşmərtəbəli binanın sonuncu mərtəbəsindəki iki otaqlı, 29 kvadratmetrlik evimizi görəndə təəccübləndi. İki binanın bitirdiyi yerdəki otaqlarımızı qışda qızdırmaq çətin olurdu. Bu hələ azmış kimi nasosla su vurmağın çətinliyini, su borularının şaxtadan tez-tez partladığını, istilik sistemi işləmədiyindən şəhər hamamından istifadə etdiyimizi görəndə çox təəccübləndi. Kondisionerimizin olmadığı, otağımızın divarındakı yarı sintetik “Gəncə” xalçası, yeni aldığımız yeganə Çex mebelimiz, “Orsk” soyuducumuz, qaz piltəmiz də onun gözündən yayınmadı.

Xalid Orucəlipurun: “Əli ağa, televizorunuz bomboz göstərir, mobilyanız hərəsi bir rəngdə, birbirindən fərqli vaxtlarda aldığımız bilinir, xalça-palazınız yox. Bazara baxıram kasıblıq, dükana baxıram boş. İkiniz də iyirmi ilə yaxındır işləyirsiniz. Aldığınızı hara xərcləyibsiniz ki, eviniz bu gündədir. İndiyədək niyə özünə ayrıca ev tikdirməyibsən?” sualına sosializm, planlı təsərrüfat, mal qıtlığı haqqında bildiklərimi deyəndə o, gülərək: “Əli ağa. İran İslam Respublikasının rəhbərlərinin ağılları olsaydı tudəciləri, solçuları, çəpiləri, Fedaləri (kommunist yönlü təşkilatlara verilən adlardır-Ə.Ş.), mücahidi xalıqanları və b. ölkədən qovmaq, həbs etmək, gül-

lələmək, dar ağacından asmaq əvəzinə Azərbaycana göndərərdi. Deyərdi: “Kim orada 6 ay yaşasa, sonra İrana dönə bilər”. İnanın sizlərin gününü-güzaranını, həyat şəraitini, buradakı bürokratik əngəlləri görəndən sonra geri döndükdə ən qatı antikommunist olardılar. Şah da müxaliflərini Sovetlər Birliyinə göndərsəydi, yəqin İranda heç inqilab olmazdı” deyəndə mən gülərək: “Xalid bəy, biz sizin kimi kapitalizmin əsarətində qalmamışıq, azad, demokratik, firəvan bir ölkədə yaşamışıq” cavabını verdim. O, mənim istehzamı başa düşdü və cavabında: “Lap bizim solçular kimi danışsın”. Xalid Orucəlipura Naxçıvanda geniş yayılmış bir lətifəni danışdım. “İran sərhədçisi hər gün süfrəsini açıb yeməyə əyləşəndə görür o taydakı Sovet sərhədçisi dəmir qabdakı borşunu beş-altı dəqiqəyə bitirir. Onu maraq bürüyür. Süfrəsindəki plovdan toyuq budunu əlinə alıb yuxarı qaldıraraq bu taya, Sovet sərhədçisinə səslənir: “Ey, Rus, sən yeməyində bundan var?” Rus əsgəri də bir az ölçüb-biçdikdən sonra əlini cibinə salaraq Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının üzvlük kitabçasını İranlıya göstərərək deyir: “Sizdə bundan var?” İranlı xəbər alır: “O nə olan şeydir?” Rus cavabında deyir: “Bu olan yerdə o olmaz, o olan yerdə bu olmaz!” Lətifəni axıra kimi dinləyən Xalid bəy uğundu.

Mən ona Sovet dövründəki mətbuat üzərində sərt nəzarətdən, jurnalistlərin yazdıqlarını çap etdirə bil-mədiklərindən, hətta düşüncələrini yazmağa qorxduqlarından, xarici ölkələrə turist kimi getmək istəyənlərin

üzərindəki sərt nəzarətdən, mənim kimilərini turist dəstəsi ilə sosialist ölkələrinə də getməyə qoymadıqlarından, bir sözlə Sovet reallıqlarından qısaca danışdıqda o heyrətə gəldi və dedi: “Bizim solçular isə Araz qırağına gələrək bu taya həsrətlə baxırdılar. Axşam bu tayda işıqlar yananda heç bilirsən necə sevinirdilər. Bu taydan keçən qatarlara, maşınlara həsədlə baxırdılar. Gördükləri kolluqları cənnət sayırdılar. Araz qırağından geri dönəndə məsləkdaşlarına necə nağıllar danışdırlar. Milli düşüncəyə sahib olduqlarından bəziləri ilə dostluq edirdim. Ona görə söylədikləri nağılları dəfələrlə eşitmişəm”.

Xalid Orucəlipuru Bakıya yola saldım. Həsrətində olduğu şəhəri gəzdi. Hətta Əbülfəz Elçibəyin iştirak etdiyi bir toplantıya qatılıb ona sual da verdi. Bakıdan çox bədbin qayıtdı. İnsanların ona münasibətindən razı qalsa da, şəhərdəki antisanitariyadan, xüsusən tualetlərin bərbadlığından, mağazalarda ərzaq, geyim, məişət əşyalarının olmadığından, nəqiliyyatın yarıtmaz işindən, işıqların tez-tez keçməsindən, polislərin rüşvətxorluğundan çox gileyləndi. Xalid Orucəlipur bu tayı nə qədər sevsə də, musiqiçilərimizin heyranı olsa da, bir daha Azərbaycana gəlmədi. Həmişə onu dəvət edəndə: “Azərbaycanı televiziyada görmək daha gözəldir” deyirdi.

Xalid Orucəlipur öz ömür yolu haqqında mənə belə danışmışdı: “Anamın dediyinə görə 1331(1952)-ci ildə, Novruz bayramına iki ay qalanda Ərdəbil şəhəri yaxınlığındakı Şeyx Kəhralan kəndində dünyaya göz

açmışam. Bu sizdə işlədilən təqvimlə yanvar ayının əvvəllərinə düşür. Bölgəmizdə üç Kəhralan kəndi var. Şeyx Səfinin ata-babası mənim doğulduğum kənddə yaşadıqlarından, qəbirüstü türbələri də orada olduğundan bizim kəndə Şeyx Kəhralan deyirlər. Kəndimiz əvvəllər çox böyük və abad olub. Yaşlılar deyirdi ki, İrandakı beş Alaqaqından biri bizim kənddə imiş. Kəndlilərimiz ona Ala qapı deyil, Əla Qapı deyirdilər. Şeyx Səfinin ata-babalarının qəbirləri, qəbirüstü türbələri də xalamgilin evinin yanındadır. Uşaqlıqda türbənin həyətinə çox oynayar, oraya gələn səfəviyyə dərvişlərini çox dinləyerdik. İran İslam İnqilabından sonra səfəviyyə dərvişlərinin oraya, eləcə də Ərdəbildəki Şeyx Səfi türbə kompleksinə gəlmələrinə qadağa qoydular. İndi səfəviyyə dərvişlərini gündüz çıraqla axtarsan da tapmaq olmur.

Rəsmi sənədlərdə isə 1331-ci ilin 4-cü ayın 3-də anadan olduğum göstərilir. Bu da sizin təqvimlə iyun ayına düşür. Anamın dediyi ilə dövlətin yazdığı arasında 6 aya kimi fərq var. Atamı uşaqkən itirdim. Tehrandə 2 illik bir Hünəri dramatik adlı məktəb vardı. Oranı bitirdim. Hünəri dramatikdə teatr sənəti də, diktörluq da, jurnalistik də öyrədirdilər. Sizdə ona incəsənət məktəbi deyirlər. Ali təhsil sayılmır. Sizdəki texnikumlara uyğun gəlir.

1353-cü ilin (1974) qışın əvvəlinə işə girdim. 1356-cı ildə (1977) Təbrizdəki Azərabadıqan radiosu açılanda oraya keçdim. Orada “Kəndlər və kəndlilər” proqramını hazırlayanlardan oldum. Televiziya üçün

də maraqlı sujetlər hazırladım. Mənim hazırladığım televiziya sujetlərinə, radio verilişlərinə maraq göstərənlər çox olurdu. Hər yerdə olduğu kimi bizim işdə də qısqanclıq, dedi-qodu baş alıb gedirdi. İş bacarmayanlar ayağımdan çəkirdilər. Bütün bunlara baxmayaraq 26 il işlədikdən sonra 1379-cu ilin (2000) 10-cu ayının əvvəlində, sizin kimi desək, təqaüdə çıxdım. Sonra da 10 ilə yaxın Petro-Şimi (Neft-Kimya) fabrikində “Xalqla əlaqələr” şöbəsində işlədim.

Xalid Orucəlipurun xanımı oxumayıb, evdar qadındır. Ailəni radiodan aldığım maaşla dolandırır. Hökumətin verdiyi faizsiz kreditlə Şah gölünün yaxınlığında, şəhərin ən gözəl səmti sayılan Zəfərənəyyədə iki mərtəbəli ev tikdirib. Otaqların hamısının yerinə xalı döşətdirmiş, evində məişət əşyaları da mənim evimdəkilərlə müqayisədə çox və keyfiyyətli idi. Evlərimiz normal qızdırılır, isti-soyuq su da daima gəlir.

Xalid Orucəlipurla İslam rejimi ilə, Sovet rejiminə münasibətdə elə fikir ayrılığımız olmurdu.

Mən dəfələrlə İrana getsəm də, Fərhad İbrahimi ilə görüşə bilmirdim. Çünki onunla görüşməyi öncədən planlaşdırıb getmirdim. Hər dəfə bir iş dalınca gedirdim. 2008-ci ilin avqustunda xanımlımla Ərdəbilə gedəndə Xalid Orucəlipur Fərhad İbrahiminin də orada olduğunu söylədi. Telefonla danışdıq. Şərtləşdik ki, Ərdəbildə görüşək. Mənim Korabazlıya getməyə, orada qalıb gəzməyə, dincəlməyə vaxtım yox idi.

Ərdəbildə görüşdük. Fərhad da həmin il kəndlərinə dincəlməyə deyil, hansısa bir işin dalınca gəlmişdi.

Ərdəbildə dostlarının birinin ofisinə dəvət etdi. Üç saata yaxın söhbətləşdik. Ən çox da “Ayrılıq” mahnısının yaranmasından, ifaçılarından danışdı.

Fərhad bəy dedi ki, ailəmizin dolanışığı çətin olduğundan kənddən Tehrana köçmüşdük. Təbrizlinin bir ayaqqabı tikən emalatxanası vardı. Mən də orda usta köməkçisi kimi işə başladım. Bir neçə ildən sonra usta oldum. Ayaqqabı tikdiyim zaman yanımda kağız qələm olardı. Şeirlərimi ayaqqabı tikə-tikə yazardım. Bunu iş yoldaşlarım da bilirdi, müdirimiz də. Bir gün müdirimiz dedi: “Rəcəb şeirlərini ver oxuyum”. Mən də gülərək ona: “Ağa mənim yazdıklarım şeir kimi deyil, mahnı kimi oxunmalıdır” cavabını verdim. Marağ ona güc gəldi, dedi: “Olsun, bir neçəsini ver baxım”. Mən də üç şeirimi seçib verdim. Həmin şeirlər mənim Əli Səlimi ilə tanışlığımıza səbəb oldu.

Sonra öyrəndim ki, müdirimizin xanımı paltarlarını Vartuşa tikdirdirdiyindən aralarında ailəvi bir yaxınlıq varmış.

Müdirimiz mənim şeirlərimi Əli Səlimiyə verir. O da bəyənib, mahnı yazıb.

Çox istəyirdim mənim qəlb titrəyişim, könül iniltim olan şeirlərim sərhədləri aşıb o taydakı qardaş-bacılarımıza yetişsin. Bu, bir arzu, istək olaraq qalırdı.

Şəkildə: Soldan Rəşid Behbudov, Əli Səlimi, Əhsən Dadaşov, Fərhad (Rəcəb İbrahimi)

Bu tayda şairlər musiqi mətni yazmağa o qədər meyl göstərməzlər. Mən də onlardan biri idim. Ağılıma gəlməzdi ki, musiqi vasitəsilə şeirlərimi o taydakı bacı-qardaşlarıma çatdırı bilərəm. Lakin o dövrdə Tehrandə tanıdığım elə bir ciddi musiqiçi, bəstəçi yox idi. Əli Səlimi ilə görüşəndə 23 yaşım vardı. O, haralı olmağım ilə maraqlandı. Ərdəbilin 50 kilometrliyində yerləşən Yurdçu mahalının Korabazlı kəndindən olduğumu söyləyəndə üzü güldü. Dedi ki, Bakıda doğulsam, Tehrandə yaşasam da, həmişə Ərdəbilli olmağım ilə qurur duymuşam. Çünki o yer müqəddəsdir. İranda hökumət qurmuş, 250 ilə yaxın ölkəni idarə etmiş Səfəvilər o müqəddəs torpaqdandırlar. Ərdəbil yalnız dövlət adamları ilə deyil, elm, sənət adamları,

sufiləri ilə də məşhurdur. Biz gərək əməlimizlə Ördəbinin adını ucaldaq. Onun sözləri mənə qürurlandırdı.

Lakin mahnının ilk yazıldığı variantda səsləndirilməsinə icazə vermədilər. Ustad Əli Səliminin istəyi ilə mətni məhəbbət mahnısına çevirdim. Beləcə 9 bəndlik bir şeir yarandı. Şeirin dörd bəndi o tay-bu tay ayrılığından, dörd bəndi sevgi - məhəbbətdən, bir bəndi isə mənim özümdən oldu. “Ayrılıq” mahnısını ilk dəfə Vartuş Tehran radiosunda oxuyanda şeir mətni üç bənd idi. Şeir sevgi-məhəbbətdən söz açırdısa, musiqi həmin dəqiqə o tay-bu tay ayrılığını yada salırdı.

O vaxt Tehran radiosunda milli musiqiləri səsləndirmək üçün gündə yarım saat vaxt ayrılmışdı. Orada da əsasən Bakıda yaradılmış musiqilər səsləndirməklə ustad Səlimi musiqi dili ilə o tayı təbliğ edirdi. “Ayrılıq” şeirim o böyük musiqçinin könül rübabında səsləndi, həsrət nəğməsinə dönüb, quş kimi qanad açdı. Səlimi zorla Bakıdan qoparılib Tehrana atılmışdı. Onun yaralı qəlbinə “Aman ayrılıq!” nidası, sanki, bir məlhəm oldu. Şeir də, mahnı da hər bir həsrətlinin, həm də ikiye bölünmüş xalqın vüsala yetmək arzusunu dilləndirmiş, nisgillərinin közünü qoparmışdı.

Mahnının yaranmasına sevinənlər, onu dəyərləndirənlər çox az oldu. Rəşid Behbudovun Tehrana gəlməsi, Əli Səlimi ilə görüşməsi “Ayrılıq” mahnısının günəşini parlatdı. Görüşlərin birində mən də iştirak etdim. Birlikdə şəkil də çəkdirdik. Rəşid Behbudov

Tehran radiosundakı orkestrin ifasında Əli Səlimi bir neçə mahnısını dinlədi. Ən çox xoşuna gələn “Ayrılıq” mahnısı oldu.

“Ayrılıq” mahnısının musiqisini Əli Səlimi, sözlərini mən yazsam da, onu şöhrətləndirən, dünyaya tanıdan Rəşid Behbudov oldu. O, hələ mahnını oxumamış Tehrandan Moskvaya qayıdanda təyyarə meydanında TASS-ın (SİTA-Sovet İttifaqının Teleqraf Agentliyinin rus dilində qısaldılmış adı-Ə.Ş) muxbirinə verdiyi müsahibəsində demişdi: “Mən bu səfərdən təkcə Sovet İttifaqının musiqisevərlərinə deyil, bəlkə də bütün dünya xalqlarına İranın Tehran şəhərindən bir yüksək mənəvi sovgat gətirmişəm. O da “Ayrılıq” mahnısıdır”.

Rəşid Behbudovdan sonra bu mahnını bəlkə də 10-dan çox müğənni oxuyub, amma heç biri Rəşid Behbudovun ifasının yerini vermədi.

Fərhad bəy “İntizar” mahnısının yaranması haqqında bir hekayə danışdı. Dedi ki, “Ayrılıq” mahnısının “İntizar” ünvanlı bir dərəcəsi də var. “İntizar” sanki “Ayrılığa” bir müqəddimədir. Mahnının mövzusu 1320-1324-cü (1946-1949) illərdə Tehranın Firdovsi meydanında baş vermiş bir hadisədən alınıb. Gənc hərbi təyyarəçi sevdiyi qızla Firdovs meydanında görüşürmüş. Bir gün onun təyyarəsi qəzaya uğrayır. Gənc pilot bu qəzadan sağ çıxmır. Bundan xəbərsiz qız isə illərlə həftənin həmin günü öncələr olduğu kimi qırmızı paltar geyib, bir dəstə güllə meydana gələrək sevgilisini gözləyir.

Bu hadisə mənə bərk təsir elədi. “İntizar” adlı bir şeir yazıb Əli Səlimiyə verdim. O da təkrarsız bir mahnı yaradtdı. “Ceyran sevgilim” mahnısını Əbülfət Əliyevin, “Rahilə” mahnısını Şövkət Ələkbərovanın ifasında Azərbaycan radiosundan eşidəndə necə qürurlandığımı təsəvvürünüə gətirə bilməzsınız. “Ağlama”, “Kəndimiz”, “Uzun Çəmən”, “Toy günü” və b. mahnılarım İranda çox məşhur, qalarqı mahnılar oldular. İran-İraq savaşı illərində “İnqilab, inqilab”, “Bəhmənin igirmi doqquzu”, “Gedirəm cəbhəyə, həlal et məni”, “Şahinlər”, Qanlı şəhər -Xorrəməşəhr” və b. marşlar və hərbi nəğmələr üçün mətn yazdım.

Ailəmin çorəyini şeirlə, mahnı ilə qazanmamışam. Sahibkar olmuşam. Şeir mənim azərbaycanlı olmağımın ən böyük göstəricisidir. Şeirlərim məni milli kimlikdən, Vətən, yurd duyğusundan uzaqlaşmağa qoymayıb. Həmişə deyirəm: “İnsan kimi bir dəfə doğulmuşam. Azərbaycanlı kimi isə iki dəfə doğulmuşam; bir dəfə şair olaraq, bir dəfə də doğma kəndimə dönməyimlə. Çoxları mahnılardan zövq aldılar, dendron dinlədilər, kövrəldilər, ağladılar, amma bilmədilər onlara təsir edən mahnıların şeirlərini kim yazıb. Mahnının musiqisinin müəllifini tanıyırlar, mahnıları əzbər bilir və oxuyurlar. Mahnı müəllifinin kim olmasına əhəmiyyət verməmələrinə üzülmürəm.

Mənə görə “Ayrılıq” mahnısının müəllifi zamanın özüdür. Əsas məsələ odur ki, “Ayrılıq” könüllərin sarı simində çalınıb-oxunur. Şəhriyarın “Heydər babaya salam”ı şeir kimi o dövrdə milli şüurun oyanmasına,

insanların hiss və duyğularına nə qədər təsir etdisə “Ayrılıq” da onun davamı oldu. Unudulmaqda olan Azərbaycana dönüş, milli varlığa qayıdış himni kimi hər iki taydakıları milli-mənəvi bütövləşməyə səslədi. “Heydər babaya salam” da “Ayrılıq” da soy-kökə, anaya, Vətənə qovuşmaq kimi qarşısıalınmaz bir duyğunu dilləndirdi. Hər bir insan öz dilinə, yurduna bağlı olmasa kimliyi bilinməz. Bu mənada bizim analar ən böyük məktəb, ən yüksək müəllim kimi övladlarına öz dilini öyrətməli, onların qəlbində yurd sevgisi toxumu göyərtməlidir. Sonra anadilli məktəb, teatr, mətbuat, ədəbiyyat, musiqi gəlir.

10 yaşımadək mahalın bu böyük, abad kəndlərindən olan Korabazlıda yaşamışam. 20 ildən sonra doğma kəndimizə dönəndə oranı xarabazar gördüm. Cəmi 24 ev qalmışdı. Hamı dolanışıq ucbatından çıxıb getmişdi. Bütün varlığım titrədi, içimdən bir səs fəryad qopartdı. Qərara gəldim ki, qayıdıb kəndimizi abad edim. Tanıdığım həmkəndlilərimə xəbər göndərdim. 3 ilə ocağımızın xarabalığında özümə layiqli bir ev ucaltdım. 4-5 ilə başqaları da qayıdıb bina oldular. Bütün səyləri birləşdirib kəndə yol, işıq, su çəkdik. Məktəb, xəstəxana tikdik. İndi bizim kənd İrandakı nümunəvi yaşayış məskənlərindən biridir.

Kəndlərindən iş dalınca gedib pul qazananlar, sahibkar, iş adamı olanlar da bizə baxıb doğma yurdlarını adadlaşdırdılar. İndi məşallah Nirin az qala şəhərə çevrilib. Uzun Çəməninin kəndlərindəki evlər indi

Tehrandakı, Təbrizdəki, İsvahandakı və b. şəhərlərdəki evlərdən elə də fərqlənmir. Vaxtınız olsaydı sizi aparıb Korabazlıda bir həftə qonaq edərdim. Oranın çəmənlərini gəzdirər, bulaqlarının başında süfrə açar, aşığılarla birgə çalıb-oxuyar, şeir deyərdik.

Fərhad mahnı mətnlərini toplayıb Ərdəbildə “Ayrılıq” adı altında kitab kimi nəşr etdirmək istədiyini deyəndə onun fikrini alqışladım. Kitaba redaktorluq etməmi xahiş etdi. Gördüm Fərhadın yanındakı gəncin sifəti dəyişdi. Sonra bildim ki, kitabı nəşrə Ramin Cahangir hazırlayırmış. Fərhadın sözünü yerə salmadım. Kitabın bilgisayarda yığılmış mətnini mənim flaşıma atdılar. Bakıya qayıdanda diqqətlə oxuyub redaktə etməyə başladım. Şeirlər mahnıda gözəl səslənsə də, yazıda bədii cəhətdən zəif görünürdü. Kitabı fars qramatikasına və yazı qaydalarına uyğun hazırlanmışdılar. Misraların çoxu kiçik hərflərlə verilmişdi, nöqtə, vergül yerində qoyulmamışdı, bir şeirin altında Fərhad İbrahimi yazılırdısa, başqa bir şeirin altında Rəcəb İbrahimi, üçüncüsində Rəcəb Fərhad İbrahimi, çox vaxt da İbrahimi Fərhad Rəcəb kimi yazılmışdı. Bəstəçinin, ifaçıların adlarının yazılışında da bir pərakəndəlik vardı.

44 səhifəlik kitabdakı mahnı mətnlərinin çoxunun bəstəçisi Əli Səlimi, ifaçısı isə xanımı Fatma Qənnadı idi. Müğənnilərdən Yəduallah Zeyvə, Təranə Nasiri, İsmayıl Kərimpur və Yaqub Zürrüfçü isə hərəsi bir-iki mahnı ifa ediblər. Bəstəçilərdən Yaqub Zürrüfçü “Əsgərin vidası” və “Cihad vaxtıdır”, Rəşid Vətəndust

“İş vaxtıdır”, Cavid Səfərli “Şahinlərimə” mahnılarını yazsalar da, onlar elə bir uğur qazanmayıb. Şövkət Ələkbərovanın İrana qastrola getməsindən ilhamlanan Fərhad “Şövkətə alqış” adlı bir şeir yazaraq ona mahnı bəstələtədirib. Şeirlərin önündə kimin bəstələdiyi, kimin ifa etdiyi, kimin yazdığı göstərilirdisə, sonunda da nə vaxt və harada lentə köçürüldüyü yazılmışdı.

Kitab üzərində xeyli işlədim. Bu tayın yazı qaydalarına uyğunlaşdırdım, adlar, soyadlarını, ləqəbləri bir qaydada verdim. Hazır bildiyim şəkildə nəşriyyata göndərdim. Onda Fərhad İbrahiminin nə emaili vardı, nə də votsapı. Bir neçə ay sonra kitabın çap olunmuş variantını mənə göndərdilər. Gördüm mənə etdiyim düzəlişlərdən əsər-əlamət yoxdur. Mənə necə vermişdilər, o formada da çap ediblər.

Bir neçə dəfə dəvətdən sonra Fərhad 2008-ci ilin dekabrında Bakıya gəldi. Ona kitabın mən redaktə etdiyim şəkildə nəşr edilmədiyini bildirəndə nəşirin arxasınca bərk deyindi. Dedi: “Kitabı bağışladığım dostların bir neçəsi nöqsanlarından danışanda deyirdim ki, Əli Şamil oxuyub düzəldib. Orada nöqsan olmaz. Sən demə, onlar haqlı imiş. Mən də bilmədən sənə adını biabır etmişəm”.

“Ayrılıq” mahnısının sözlərinin müəllifi Fərhadın Bakıda olduğunu tanıdığım jurnalistlərə dedim. Sağ olsunlar, şairdən müsahibələr alıb qəzetlərdə çap etdirdilər, radioda səsləndirdilər. Onu Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü münasibətilə təşkil edilmiş toplantılara da apardıq. Amma o bu

toplantılarda cəndərdir iştirak etdi. Açıq bildirdi ki, İran İslam Respublikasının Bakıdakı səfirliyindən çəkinir. Onun buradakı hər addımını izləyib İranın ETTELAT-na xəbər verəcəklər.

Fərhad Tehrana dönəndən sonra bir neçə ay ondan xəbər tuta bilmədim. Xalid Orucəlipura zəng vurub narahətçiliğimi deyəndə: “Nigaran qalma, işi çoxdur, başı qarışıqdır” deyə cavab verdi.

Fərhad Bakıya gələndən sonra onunla İranda olarkən bir neçə dəfə telefonda danışsaq da, görüşə bilmədik. Mən gah simpoziumlara qatıldım, gah Quma, İsfahana, Şiraza getdim. Necə deyərlər, elə bir ciddi problem olmasa da, görüşə bilmədik.

Xalid Orucəlipurla isə hər dəfə görüşdük. 45-46 yaşında təqaüdə çıxdığını eşidəndə təəccübləndim. Səbəbini soruşanda dedi: “Əli ağa, Yaşar universiteti bitirdi. Başqa bir şəhərdə işləməlidir. Ona ev almaq üçün təqaüdə çıxdım. Təqaüd pulumla ona ev aldım. İndi Petrol Şimi zavodunun “Xalqla əlaqələr” şöbəsində işləyirəm. Allah bərəkət versin, aldığım maaş radiodakından çoxdur”.

Korona xəstəliyi yayılandan, yollar bağlandıqdan sonra bir daha o taya, İran İslam Respublikasına gedə bilmədim. Xalid Orucəlipurla vatsap vasitəsilə 2-3 aydan bir danışasılı olduq. O, bir neçə dəfə ağır xəstəlik keçirsə də, necə deyərlər ölüb ölümün qarşısından dönsə də, yenə gənclik enerjisi ilə çalışır. Məni də işə qoşmaq istəyir. Lakin qocalıq onun xahişlərini yerinə yetirməyimə imkan vermir. Gah əsl Zəncandan olan

Mais Salmanovun oxuduğu mahnıları tapıb ona göndərməyimi xahiş edir, gah da 1918-ci ildə erməni silahlı dəstələrin Xoya basqın edəndə Zeynəb adlı gənc xan qızının əlinə silah alıb qalanı müdafiəsinə qalxmasına həsr edilmiş mahnının mətnini tapıb göndərməyimi istəyir. Onları bacarmasam da, məndən incimir. İntaqram vasitəsilə həftədə bir-iki dəfə İranda yaşayan türklərin mahnı və rəqslərini göndərir. Mən də onları böyük həvəslə tanıdığım Türk aydınları arasında paylaşırım. Ömür bax beləcə davam edir.

TATAR ARAŞDIRICISI FƏRİDƏ TAHİROVA

Dost-tanışlarla görüşə daha çox önəm verdiyimdən foyedəki əl işlərindən ibarət satış sərgisini atüstü gözdən keçirib oradan aralandım. Bilirdim ki, xanıмым onları diqqətlə incələyib lazım bildiklərini alacaq. Simpoziyuma qatılanlar arasında tanımadıqlarım çox az idi. Əksəriyyəti ilə öncəki toplantılarda görüşmüşdüm.

Kazan tatarı Fəridə Tahirova yanında iki gəncə gəldi. O, uzun illərin həsrətlisi kimi boynuma sarıldı. Mən də onu bacım kimi qucaqladım. Ondan ayrılanda yanındakı qızlar da müəllimlərinin hərəkətini təkrarladılar. Boyda Fəridədən uca olan, şux qamətli, sarışın qız da məni qucaqlayıb öpəndə xanıмым gəldi.

Əzizə xanıımı Fəridə Tahirovaya və onunla gələn qızlara təqdim etdim. Bayaqdan üzləri gülən qızlar bir anda dəyişdilər. Sanki özlərini qorumağa hazır vəziyyət aldılar. Fəridə xanıım isə əksinə Əzizə xanıımı da qucaqlayıb öpdü və ondan öncədən tanıdığı biri kimi hal-əhval tutmağa başladı. Əzizə xanıım çəkingən qızlarla da salamlayıb, qoluna girərək onları əl işlərinin satış sərgisinə tərəf apardı.

Başım başqa tanışlarla söhbətə qarışmışdı. Bir az sonra Əzizə xanım yanındakı Kazan tatarları ilə birgə geri döndülər. Fəridə xanım uşaq sevinci ilə əlindəki hədiyyəni mənə göstərərək: “Əzizə xanım sizin adınızdan bizə hədiyyə aldı. Bax gör bəyənirsənmi?” - dedi. Mən də gülərək: “Siz bəyənibsinizsə, xanıмым bəyənibsə, mən kiməm ki, bəyənməyim!?” deməyimə hamımız güldük.

Qızlar da hədiyyələrini göstərdi. Onların sifətində bayaqkı həyəcandan, çəkingənlikdən əsər-əlamət qalmamışdı. Sakit-sakit Fəridə xanımın gənc araşdırıcılara qayğısından, simpozium dəvətnaməsini mənim necə göndərdiyimdən danışdılar. Səmimiyyətlə etiraf etdilər ki, Antalyanı, Alanyanı görməyi çox istəyirlərmiş. Pulları olmadığından dincəlməyə gələ bilmirlərmiş. Simpozium onlar üçün göydəndüşmə olub. Pulsuz-parasız gəlib bu yerləri görəcək, yeyib-içəcək, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş araşdırıcıların qarşısında yazdıqları məruzələrini oxuyacaqdılar.

Atatürk Kültür Merkezinin Akdeniz Universiteti, Alanya Belediyesi və Alanya Ticaret Odası Başkanlığı ilə birgə 2010-cu ilin noyabrın 1-4-də planladığı **“Mitoloji Düşüncenin Yazıtları Gibi- Alanyada (Kilim, Cicim, Sumak) Sempozyumu”** mənim üçün bir də ona görə önəmli idi ki, simpoziumun təşkilatçısı, Atatürk Kültür Merkezinin elmi katibi İmran Baba xanımanı mənim rafakatçım (köməkçim) kimi dəvət etmişdi. Mən bu işə çəkingənliklə yanaşanda İmran

Baba qətiyyətlə: “Yüz yerdən simpoziyumlarımıza dəyərli araşdırıcıları cəlb edirsən. Bakıdakı toplantılarda da Əzizə xanım hamımızın əziyyətini çəkir. Qoy bir dəfə də o, pulsuz-parasız gəlib Alanyada dincəlsin”- demişdi.

İmran Babanın xanımımı dəvət etməsi o yana, istirahət mərkəzində bizə beşulduzlu otaqların birində yer ayırtmışdı. Görünür dəniz kənarındakı bu istirahət mərkəzi yayda dolu olur. Gələnlərin hamısı üçün yeməklər, xidmət eyni olsa da, otaqlarda fərq var. Beşulduzlu, dördulduzlu, üçulduzlu otaqların hamısında səliqə-səhman yüksək səviyyədə olsa da, içərisindəki avadanlıqlarda, otaqlarının sayında və s. fərq vardı.

Yay mövsümü başa çatdığından Alanyaya gələn turistlərin sayı azalsa da, hava xoş olduğundan Rusiyadan və Avropanın quzey ölkələrindən gələnlər şəhərin gözü açılmamış özlərini dənizə salırdılar. Şəhərlər çimib günəş vannası qəbul etdikdən sonra yeməyə, oradan da toplantı salonlarına keçirdilər. Saat 18.00-da simpoziyumun iclasları başa çatan kimi tələsik yeməklərini yeyib yenidən özlərini dənizə atırdılar.

Atatürk Kültür Merkezinin rəhbərliyi bilərəkdən simpoziyum üçün buranı seçmişdi ki, qonaqlar həm də yaradılmış imkandan istifadə edib dincəlsinlər. İmran Babanı, sağ olsun, mənə və xanımımın biletləri simpoziyum iştirakçıları ilə eyni vaxtda deyil, təşkilatçılar sırasında almışdı. Ona görə biz simpoziyuma iki gün öncə getməklə yanaşı, toplantı başa

çatandan, qonaqlar yola salınandan bir gün sonra Azərbaycana qayıtdıq. Bizim Alanyada olmamız 8 gün çəkdi.

Toplantı günlərində proqramı izləyərək diqqətimi çəkən məruzələri dinləməyə çalışırdım. Bu dəfə bir az fərqli davrandım. Fəridə Tahirova ilə gələn qızların məruzələrinin mövzusu mənim üçün maraqsız görünсə də, gedib onları da dinlədim. Həvəsləndirmək üçün bir neçə xoş söz də söylədim. Rusdilli olduqlarından Türk dilinə çevirtirdikləri məruzələrini çətinliklə oxuyurdular. Onlara verdiyim məsləhətlərdən razı qalmışdılar.

Fəridə Tahirova özü ilə gətirdiyi qızlara sadəcə elm, elmi toplantılara getmək öyrətmirdi. Sanki onlara həyat dərси də keçirdi. Bir gün şam yeməyindən sonra Naxçıvandan olan filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Məshəti İsmayılova mənə yaxınlaşıb onu dəniz qırağına gəzməyə aparmağımı xahiş etdi. Mən araşdırıcı dostlarımla şirin söhbətini qoyub qaranlıqda qumlu sahilə gəzmək istəmirdim. Ona görə də zarafatla Məshətiyə dedim: “Qoca kişiyyə, sən də cavan və gözəl qızsan. Səni gecə dəniz kənarında gəzintiyə aparsam qarşımıza çıxan cavan oğlanlar qısqanar və mənə basıb döyərlər. Ona görə də yaxşı olar cavan oğlanlarla gəzintiyə get.” O, hədələyici bir tonla: “Yaxşı, baxım görüm sözünün üstündə dura biləcəksənmi?!” deyib getdi. Bir də baxdım Farida Tahirova və başqaların ilə söhbət edən xanımı söhbətdən ayıraraq mənə yanıma gətirdi. Əzizə xanım zarafatla: “Bu qızın xatirinə niyə dəyirsən, dur apar bu

qızı gəzdir. Aylı gecə, dənizin sakit ləpədöyənı. Belə bir imkan birdə ya qismət Məshətinin əlinə nə vaxt düşəcək.” dedi. Əzizə xanıma bir söz deməyib Məshətinin qoluna girib dəniz sahilinə gəzməyə getdik. Məshəti qalib əda ilə gülürdü. İki saata yaxın gəzintidən sonra Əzizəgilin yanına gələndə mən ona hədələyici tonda: “Ayaqqabım da, corabım da, şalvarımın balağı da quma batdı. Səhər mən nə geyinib toplantıya gedəcəm? Ver gecə qızın yatmasın, səhərdək təmizləyib gətirsin” deyəndə xanımım da: “Mən hələ əldən düşməmişəm. Sən gedib işində ol. Özüm təmizləyəcəm. Qocalanda qızlar köməyimə gələr” cavabını verdi.

Kazana geri döndükdən sonra göndərdikləri təşəkkür məktubunda xanımımın həyat məsələlərini öyrəndiklərini, Alanyaya təkrar getmək üçün pul toplayıb yayda turist kimi gedəcəklərini yazmışdılar. Sonrakı görüşlərimizdə Farida Tahirova xanımımı tez-tez simpoziumlara gəyirməyimi xahiş edirdi. Əzizə xanımın gənclərə bir məktəb olduğunu, Alanyada istər Tatar qızlarına, istərsə də Məshətiyə olan münasibətini yada salıb gülürdü. Alanya səfərlərinin dadı qızların damaqlarında qaldığını söyləyir, Əzizə xanımın onlara göstərdiyi qaygını, Məshətiyə münasibətini tələbələrinə nümunə çəkirmişlər.

Fəridə xanım məktublarında əsasən elmi işlərinə diqqət yetirirdi. İnstitutları “Tatar telenin anlatmalı sözlüğü (Tatar dilinin izahlı sözlüyü)” çoxcildli sözlüyünə hazırlıq işləri gördüyünü yazırdı. Xahiş

edirdi ki, bu sahədə çalışan Azərbaycanlı alimlərlə onlar arasında əlaqə yaradım və özüm də fikirlərimi yazım.

Fəridə Tahirova ilə mənə Tatarıstanın tanınmış dilçisi Mirfatih Zakiyev tanış etmişdi. Azərbaycana böyük sevgisi olan, dəfələrlə Bakıya gələrək müdafiə şuralarında iştirak edən, dilçi araştırmacılarımızın dissertasiyalarına dəyərli rəylər yazan Mirfatih Zakiyev Fəridə Tahirova haqqında xoş sözlər söyləmiş, gələcəyin ən tanınmış türkoloqlarından olacağı qənaətində olduğunu bildirmişdi.

Ankarada, Aşxabatda, Bakıda keçirilən elmi toplantılarda dəfələrlə görüşdüyüm Mirfatih Zakiyev yalnız elmi araşdırmaları ilə deyil, türk xalqlarının gələcəyi məsələsinə də ayıq yanaşan bir türkoloq idi. Bizi yaxınlaşdıran, həmfikir edən də bu məsələ idi.

Dağıstan Dövlət Pedaqoji Universitetində nəşrə hazırlanan “Вестник тюркского мира (Türk dünyası bülleteni, Herald of turkic world)” adlı Beynəlxalq Elmi jurnalın redkollegiyası formalaşdırılanda Fəridə Tahirovanın da redkollegiyaya üzv salınmasını məsləhət görmüşdüm. Bu hadisə onu daha da ruhlandırmışdı.

Tatar və Türkdilli sənədlərdə adı soyadı Farida Tahirova yazılan araşdırıcı haqqında bilgi almaq istəyənlər internetdə axtarış verərkən Фяридя Тагирова yazmasalar, onun əsərləri haqqında bilgi ala bilməyəcəklər. Adı və soyadı Rus dilinin yazı qaydalarına uyğun olduğu kimi məqalə və kitablarının

da əksəriyyəti rus dilindədir. Uzun illər üzərində işlədiyi, 2015-2022-ci illərdə Kazanda tatar dilində nəşr edilmiş 6 cildlik “Tatar dilinin izahlı sözlüyü” tatar dilindədir. Tatarların latın əlifbasına keçməsinin qarşısını Putin rejimi aldığından onlar hələ də kiril qrafikalı əlifbadan istifadə edir və kitabın adını da belə yazırlar: “Татар теленең аңлатмалы сүзлеге”. Hər biri 700-900 səhifəlik bu möhtəşəm kitab üzərində Tatarıstanın 18 ən tanınmış alimləri işləyib. Onlardan bəziləri bir neçə cildin hazırlanmasında iştirak etsə də, bütün cildlərdə Fəridə Tahirovanın adı var. Bu onu göstərir ki, izahlı sözlük kollektiv əməyin məhsulu olsa da, əsas ağırlığı Fəridə Tahirova çəkib. Yüksək səviyyədə hazırladıqlarına, milli şüurun oyandığı dövrə düşdüyünə görə “Татар теленең аңлатмалы сүзлеге” kitabları ikinci dəfə nəşr edilməli olub.

Ömrünü tatar dilinin sözlüklərinin hazırlanmasına həsr edən Fəridə Tahirovanın başqa kitabları da kollektiv əməyin məhsuludur.

1966-cı il dekabr ayının 24 -də anadan olan Farida Tahirova 1989-cu ildə Elabuj Dövlət Universiteti Filologiya Fakültəsinin Rus-tatar bölməsində oxuyarkən elmi araşdırmalara böyük maraq göstərib. Ona görə də ali təhsilini başa vuran ili onu aspiranturada oxumağa göndəriblər. 1989-1992-cü illərdə aspiranturada oxuyan və araşdırmalar aparan Fəridə Tahirovanı Tatarıstan Respublikası Elmlər Akademiyasının G.İbrahimov adına Dil, Ədəbiyyat və İncəsənət İnstitutunun Leksikoqrafiya (sözlük) şöbəsində işə götürüblər. 1992-ci ildən – Tatarıstan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında “Dil xidməti”nin və Toponimiya, orfoqrafiya və terminologiya komissiyasının üzvüdür.

Sovetlər Birliyinin dağılması, Tatarıstanda da iqtisadi durumun ağırlaşması Fəridə Tahirovanın da elmi araşdırmalarla ciddi məşğul olmağına imkan verməyib. O, elmi araşdırmalarla yanaşı, çörəkpulu qazanmaq üçün Rus dilindən Tatar dilinə, tatar dilindən də Rus dilinə yazılı və sinxron tərcümələr edib. Tərcüməçilik fəaliyyəti dövründə Türkiyə türkcəsində yazmağı da öyrənib.

Rusiya Federasiyasının Ali Attestasiya Komitəsi 2004-cü ildə “Müasir tatar dilinin mürəkkəb sözləri: leksikoqrafiya və orfoqrafiya problemləri (Rusiya Federasiyası xalqlarının (tatarların dili) dilləri)” mövzusunda araşdırmasına görə ona filoloji elmlər namizədi adı verib.

Fəridə xanımın əsas araşdırma sahəsi lüğətçilik olsa da o, Türk dilləri, Slavyan dilləri, fin-uqor və digər dillərin nəzəri və praktiki leksikoqrafiyası problemləri, leksikologiya və terminologiya məsələləri, frazeologiya, linqvokulturologiya və s. sahələrdə də dəyərli araşdırmalar aparıb.

Beynəlxalq İdil-Ural və Türküstan araşdırmaları dərgisinin hakəmlər heyətinin, Dağıstan Dövlət Pedaqoji Universitetində nəşrə hazırlanan “Вестник тюркского мира (Türk dünyası belleteni, Herald of turkic world)” adlı Beynəlxalq Elmi jurnalın redkolegiyasının üzvüdür. “Volqaboyu və Ural xalqlarının dil təmasları” simpoziumları silsiləsinin Beynəlxalq Əlaqələndirmə Şurasının (Turku, Finlandiya) üzvü, daha bir sıra müntəzəm beynəlxalq elmi konfransların (Türk Kültürü) təşkilat komitələrinin üzvü olan Fəridə Tahirovanın iştirak etdiyi elmi toplantıların sayını isə yəqin ki, özü də unudub.

Tatarıstan Respublikası Elmlər Akademiyası G. İbrahimov adına Dil, Ədəbiyyat və İncəsənət İnstitutunun aparıcı elmi işçisi olan Fəridə Tahirovanın bir neçə monoqrafiyası, 20-dən çox tərtib kitabı, 150-ə yaxın elmi məqaləsi çap olunub. Gənc dilçilər nəslinin yetişməsi üçün əlindən gələni əsirgəmir. İndiyədək bir neçə tatar gənci onun rəhbərliyi ilə elmi iş yazaraq filologiya elmlər namizədi elmi adını alıb.

Türk xalqları ilə sıx əlaqə saxlamağa can atan, onlara əlindən gələn yardımı əsirgəməyən Fəridə Tahirova mənim üçün Tatarıstanda “səfir” rolunu oynayır. Azərbaycanlı araşdırıcıların avtoreferetlərinə rəy yazdırıb göndərir, Tatarıstanın gənc araşdırıcılarının əsərlərini rəy üçün Azərbaycana göndərir. Onun araşdırma sahəsi leksiqoqrafiya olsa da, Tatarıstanda repressiya qurbanı olmuş alimlərinin, şair və yazıçıların, siyasi xadimlərinin haqqında mənə bir fakt lazım gələndə Fəridə Tahirova dadıma çatıb. Repressiya mövzusu hələ də Tatarıstanda bəzi kişi araşdırıcılar üçün təhlükə mənbəyi sayılır. Lakin Fəridə xanım təhlükəni görsə də, geri çəkilmir, cəsarətlə üzərinə gedir.

1923-1937 illərdə Bakıda yaşamış, milliyətcə tatar olan istedadlı dilçi Abdulla Şərifov haqqında yazdığım məqaləni tatar dilinə çevirərək Kazanda nəşr etdirəndə “başını ağrıtmışdılar”. Lakin o, bunu mənə bildirməmişdi.

KIBRISLI AYDIN HALİD FEDAI HAQQINDA BİLDİKLƏRİM

Yeməxanaya girəndə öncə tanışlarla görüşüb hal-əhval tutdum. Sonra ilk dəfə gördüklərimlə tanış oldu. Sərt oldum. Simpoziumun təşkilatçıları kimi mən də Pakistandan gələcək Nacmi Rafikin kişi olduğunu düşün-

müştüm. Qarşımda isə orta boylu, qarabuğdayı, 35-40 yaşlarında, milli geyimli bir qadın durmuşdu. İstədim onun səsinə eşitməzliyə vurub otaqdan çıxım. Amma qaçmağın mənası yox idi. İndi getsəm də simpozium günlərində mütləq onunla görüşməli olacaqdım. Beynimdə vəziyyətdən çıxış yolları axtararaq ən münasibi üzürxahlıq etməyi seçdim. Dilim dolaşadolaşa dedim: “Xanım qüsura baxmayın, yanlışlıq olub. Bu dəqiqə gedib sizin odanızı dəyişdirdirəm”.

O, bərkdən gülərək dedi: “Hayır, hayır! İkinci bir yanlışlığa yol verməyin. 40 yılda bir erkek bulmuşam, onu da benim elimdən almayın”. Gülüş səsi yeməxanadakıların hamısının diqqətini çəkdi. İnstitutun direktoru Hüseyn İsmayilov da, simpoziumun əsas ağırılığını çiyində daşıyan Afaq Xürrəm qızı da, başqa bir neçə nəfər işçimiz də bizə

yaxınlaşdı. Onlar da Nacmi Rafikin qadın olduğunu görüb mənim kimi pərt vəziyyətdə qalmışdılar.

Naci Rafik isə pərtliyimizi aradan qaldırmaq üçün gülə-gülə dedi: “Bu sizin deyil, benim anne-babamın kusurudur. Bana isim seçərkən böylə qarışıqlığın ola biləcəyini gerek göreydilər. Arkadaşlar gecə saat 3-də meni hava alanından alıb buraya getirdilər. Odanı göstərib anahtarı verdilər. Ben də içəri keçəndə arkadaşımı rahatsız itmemək üçün ne işığı yandırdım, ne bəvulu açdım, yerimə girib uyudum. Seher səse uyananda gördüm odada alt paltar da bir amca gəzinir. Anladım ki, yanlışlıq olub. Başımı örtüb bekledim. O, yuyunub elbisesini geyinib dışarıya çıxandan sonra mən də durub hazırlanıb gəldim. Amca da bilmedi ki, bu gecə onun odasında kim olub”.

Nacmi Rafikin deyə-gülə vəziyyəti anlatması bizim pərtliyimizi nisbətən aradan qaldırdı. Simpoziuma qatılanlarla yazışmaları Afaq Xürrəm qızı aparmışdı. Gələnlərin odalarda yerləşmə bölgəsünü mən aparmışdım. Həmin siyahını da vermişdim Afaq xanıma. O, nədənsə şübhələnsə mənə deyər, məsləhətləşərdik.

Afaq xanım da siyahını verib qonaqları qarşılayanlara. Tərslikdən Quzey Kıbrıs Türk Cumhuriyyətindən gələn Halid Fedaini gündüz qarşılayan gecə dincəlməyə gedib. İslamabaddan gecə gələn təyyarəni qarşılayan isə gündüz o otağa kimin gətirildiyindən xəbərsiz olub.

Keçirdiyimiz “Ortaq türk keçmişindən, ortaq türk gələcəyinə” simpoziyumu sevinci ilə böyük idi ki, belə nöqsanları xırda sayır, üstündən tez keçirdik. Əslində Sovet dövrünün yaşaqladığı türklük eşqi Azərbaycan Müstəqilliyini elan etdikdən sonra alovlanmışdı. Müxtəlif toplantılar keçirmək, türk xalqlarından qonaqlar dəvət etmək, müzakirələ aparmaq, əlaqələri gücləndirmək istəyirdik. Arzularımız böyük idi. Amma onun onda birini reallaşdırmağa maddi imkanımız çatmırdı. Uluslararası Türkoloji simpoziymlar keçirməyə institutun büdcəsində vəsait yox idi. Akademiyanın rəyasət heyətindən də “büdcəmizdə bu işlər üçün pul ayrılmaıb” cavabını verirdilər. Maddi imkanı olan iş adamları yuxarıların qorxusundan bizə kömək əlini uzatmırdı.

Bütün çətinliklərə baxmayaraq istəyimizi reallaşdırmaq üçün yollar tapırdıq. Şəxsi tanışlarımızla yazışıb onları öz vəsaitləri hesabına Bakıya gəlib geri dönməyə razı salırdıq. Qonaqlara hoteldə yer ayırtıra bilmədiyimizdən AMEA-nın Mərdəkandakı Dendrologiya İnstitutunun yay istirahət mərkəzində (Murtuza Muxtarovun bağ evində. Burada Azərfilm də bəzi filmlərini çəkib) yer ayırtırdırırdıq. Oranın toplantı salonlarından da pul ödəmədən istifadə edirdik. Yemək məsələsini isə Hüseyn İsmayılov dostlarının hesabına həll edirdi. Hərdən təşkilatçılar da qonaqların 5-10-nu öz evində yedirdirdi.

Qonaqlar da vəziyyətimizi bilir, giley-güzar etmir, deyə-gülə gəlib məruzələrini oxuyub geri dönürdülər.

Nacmi Rafiki Azərbaycanın Pakistandakı səfiri Eynulla Mədətli göndərmişdi. Simpoziuma gələnlərin əksəriyyəti kimi Harid Fedani də mən dəvət etmişdim. Onunla birinci dəfə Kırıkkaledə görüşmüşdük. Kırıkkaledə Valiligi - KİKTAV və Folklor Araşdırmaları Kurumunun 1995-ci ilin iyunun 9-11-də keçirdiyi “1995 Dünya-Hoşgörü Manas Altay yılı” 7. Uluslararası Türk Halk Edebiyyatı Semineri və 1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı”nda tanış olduğum araşdırıcıların əksəriyyəti ilə sonralar da sıx əlaqə saxladım. Bir-birimizə keçiriləcək toplantılar haqqında xəbər verdik, orada görüşdük, dərdləşdik, gələcək üçün planlar qurduq.

İlk görüşümüzdə aramızda bir az soyuqluq da yarandı. O, “Azəri kardeşlərimizin ağzı Türkiyəlilədən çok bizə daha yakındır” deyəndən, dönüb ətrafımıza bakaraq: “Hocam, iki gündür buradayıq. Qurultaya qatılanları tanıyıram. Onlar arasında Azeri görmədim. Azeri deyəndə siz kimi kasd ediyorsunuz?” - deyə soruşanda o, bir an duruxdu və çaşkınlıqla yaxalığıma baxaraq oradakı Azərbaycan sözünü bərkdən oxuyaraq heyətlə: “Siz Azeri deyilmisiniz” - sualını verəndə mən də onun yaxalığındakı KKTC-ni bərkdən oxuyaraq dedim: “Hocam siz də onda kktc millətiniziz öyle degilmi?”- cavabını verdim. O, çaşkınlıqla: “Bu benim yaşadığım memleketin kısaltılmış adıdır. Ben türküm” - deyəndə mən də: “Hocam Azərbaycan Cümhuriyyəti də mənim yaşadığım məmləkətin adıdır. Mən də türkm. Azərbaycanda nüfuzun çoxu türkdür.

Onlarla birlikdə tatlar, talışlar, ləzgilər, kürdlər, avarlar, saxurlar və b. xalqlar, bir kaç da etnik qruplar var” - cavabım onda bir çaşkınlıq yaratdı. Özündən əminliklə bir də soruşdu: “Bəs Azərilər? Onların adını nədən çəkmədiniz?” - mən də geri çəkilməyərək: “Hocam mən Azəri adlı bir xalq görməmişəm. Kitaplarda oxumuşam ki, orta yüzillərdə indiki İran Azərbaycanında fars dilinə yaxın bir xalq varmış, onlara Azərilər deyilmiş. Sonrakı yüzillərdə onlar da guya assimlə olunublar. Ona mən inanmıram. İranda və indiki Azərbaycan Cümhuriyyətində yaşayan türkcə danışan xalqa 1937-ci ilədək türk deyilirdi. Qəzetlərimizi, dərgilərimizi, teatrlarımızı, kitablarımızı, məktəblərimizi başqalarından fərqləndirmək üçün türk sözü əlavə edirlərmiş. Bu günkü Türkiyədəkilər özlərini osmanlı adlandırılanda bizim dədələrimiz özlərinə türk deyirlərmiş. Bu necə oldu ki, osmanlılar türk oldu, türkləri azəri elədilər” - deyəndə geri çəkilmək istəmədi. “Türkiyədə, dünyada sizə Azəri deyirlər!” - deyəndə mən əlavə izahat verməsinə imkan verməyərək: “Hocam yanılırsınız, Türkiyə dışında yalnız İranın bir qrup panfarsistləri bizlərə Azəri deyir. Bu da yanlışdır. Dünyanın başqa yerlərində nə bizlərə azəri deyən var, nə də rəsmi bəlgələrdə Azəri yazan” - dedim. O, sanki geri çəkilməyərək: “Türkiyədə hamı sizlərə Azəri deyir” - deyəndə mən yenə: “Hocam mən kiminsə bilgisizliyini üzə vurmaq istəmirəm. Sizə sayqım olduğuna görə bunları söylədim. İlişkilərimizin kəsilməsini istə-

mirsinizsə, mənə və mənim xalqıma azəri deməyin. Siz Kıbrısdə yaşayan türk olduğunuz kimi biz də Azərbaycanda yaşayan türkün – deyəndə o, səsinə bir az da ciddiyyət verərək: “Siz hamıya qarşımı belə sərt tavr sərgiləyirsiniz?” - deyəndə mən də cavabında “Əvət! İstər rəis cümhur olsun, istər baş bakan. Mənim üçün fərq etməz. Xalqımın adını yanlış deyənə cavab verirəm” - dedim.

O, bir az fikrə getdikdən sonra bir az istehzal: “Mən sizə türk desəm, problem çözləcəkmə?” - dedi. Mən də cavabında “Hocam ikimiz arasında çözləcəkmə. Zaman keçdikcə Türkiyənin akademisyenlər, bürokratları da yanlışlarını anlayaraq bizlərə azəri deməyi tərgidəcəklər” - deyəndə gülərək: “Bir halda ki, sizə türk deməklə problem çözlürsə bu gündən sonra sizə mən azəri deyil, türk deyəcəm” - deyəndə mən də ona: “Onda bizim dostluğumuz da davam edəcəkmə, söhbətlərimiz də şirin keçəcəkmə” - dedim.

Həqiqətdən də Harid Feda sözünə əməl etdi. Ondan sonra nə mənə azəri dedi, nə də mənim yanımda Azərilər sözünü işlətdi.

Ariq, uca boylu Halid Fedani ilk dəfə görəndə 65 yaşı vardı. Yaşının çox olmasına baxmayaraq gənclik eşqilə Quzey Kıbrısdə, Türkiyədə keçirilən elmi toplantılara qatılırdı. Söhbətlərimiz də şirin keçirdi. Hərdən ətrafımızdakılara ilk görüşümüzü xatırlayaraq zarafatla deyərdi: “Əli Şamili qızdırmaq istəyirsinizsə ona Azəri deyən”.

Bakıda “Ortaq türk keçmişindən, ortaq türk gələcəyinə” simpoziumu keçirəcəyimizi bəyəndi. Yol pulunu verməyəcəyimizi deyəndə də tərəddüd etmədən mütləq gələcəyini söylədi. Simpoziuma gələcək araşdırcılardan özləri haqqında bilgi göndərmələrini də xahiş etmişdim. Onların göndərdiyi bilgilər arasında Halid Fedaininki ən geniş həcmli idi.

Özünün göndərdiyi bilgidən öyrəndim ki, Halid Fedai 1930-cu il oktyabrın 12-cə Lefke şəhərində adadan olub. Atası Hasan şəhərin sayılıb-seçilən soyundan olub. Üç qardaşın böyüyü olan Harid ilk və orta təhsilini Lefke şəhərində alıb. Bizdəki natamam orta təhsil onlarda orta təhsil, bizdəki tam orta təhsil onlarda litse təhsili sayılır.

1943-1949-cu illərdə Lefkoşada Türk Lisesində, 1951-1953-cü illərdə Ankaradakı Qazi Pədoqoji İnstitutunda, 1956-1960-cı illərdə İstanbul Universitetinin Türk Dili və Ədəbiyyatı bölümündə oxuyub. İstanbul Universitetində oxuyarkən Türkiyənin ən tanınmış alimlərindən Əhməd Cəfəroğludan, Rəşid Rahmat Aratdan, Mecdut Mensiroğludan, Əli Nihat Tarlandan, Əhməd Hamdi Tanpınadan, Mehmet Kaplandan dərslərsə də, elmi yaradıcılığa meyl göstərməyib. Gəncliyində şeir yazmağa və radio, televiziya işləməyə üstünlük verib. Gah müəllim kimi fəaliyyət göstərərək, gah da Sancaq, Bayraq radiolarında işləyib. Bayraq Radio və Televiziyasının yaradılmasında və formalaşmasında yaxından iştirak edib.

Gəncliyində və yetkinlik yaşına çatanda jurnalistlik onun sevimli peşəsi olub. 30 ilə yaxın “Kıbrıs” qəzetində “Eski basınıımızda” rubrikası altında guşə yazarlığı edib. 1983-cü ildən sonra bir sıra məqalələri “Varlıq”, “Türk dili”, “Kültür sənət”, “Kıbrıs araşdırmaları”, “Erdem” “Yeni Kıbrıs”, “Tarix və toplum” dərgilərində çap olunub.

1988-ci ildə əməkli olduqdan sonra elmi-pedaqoji fəaliyyətə keçib. 1992-2000-ci illərdə Kıbrısdakı Girne Amerika Universitetində, Lefke Universitetində və Doğu Akdəniz Universitetində müxtəlif vəzifələrdə işləyib. Ərəb əlifbasını bilməsi onu köhnə əlyazmaları, kitabları, qəzet və jurnalları oxumağa həvəsləndirib. Sağlığında 41 kitab nəşr etdirib. Ölümündən sonra isə onun adına qurulmuş vəqfdə çapa hazırladığı və nəşr etdirə bilmədiyi üç kitabı yayınlanıb.

Hümanitar sahədə çalışan araşdırıcılar simpoziumlarda gündüzlər məruzələr oxuyur, axşam məclislərində, gəzintilərdə şeir, musiqi dinləyərlər. Bəziləri böyük həvəslə bu imkandan yararlanaraq öz şeirlərini təbliğ edir, bəzilərində isə minnət etdikdən sonra şeir oxutmaq lazım gəlir.

Şeir yazmayanlardan da sevdiyi şairlərin şeirlərini söyləsinə təkid edirdilər. Harid Fedanın şeir yazdığını tanışlarının əksəriyyəti bilirdi. Hələ mənim kimi hər şeyə maraq göstərənə onun Ahmed Peykan imzası ilə həcvlər yazdığından da xəbərdardı. Amma ona heç vaxt istirahət saatlarımızda, gəzintilərdə şeirlərini oxuda bilmədik.

Bir dəfə ikilikdə olanda bunun səbəbini öyrənmək istədiyimi bildirdim. Dedi: “Mənim şeirlərim məclislərdə oxunan, xoş əhval-ruhiyyə yaradan şeirlər deyil. Mənim şeirlərim çox uzun olur. Necə deyim sən gəzdiyin, gördüyün yerləri nəslə təsvir edirsən, mən nəzmlə. Ona görə mənim şeirlərimi məclislərdə dinləmək yox, çap olunanda oxumaq gərəkdir”. Mən də: “Hocam onda bir kitab halında yayınladın oxudaq” -deyə təkrar edəndə “Koza” yayınevi 1997-ci ildə bir şeirlər kitabımı yayınlayıb. Oraya gəncliyimdən bu günümüze kimi əruz və heca vəznində yazdığım şeirlərdən seçmələr toplamışam” - dedi. Çox səliqəli, iti yaddaşlı olan Halid Fedai şeirlər kitabını mənə göndərdi.

Şairin qocalığından gəncliyinə boylanaraq yazdığı şeirdən bir parçanı aşağıda verirəm:

Derdin de her seferinde
Söz dolanır, sen çıkardın içinden.
Nerde o üzüm gözlü çocuksu yüz
Edalı salınmaların vardı tarifsiz
Tadı başkaydı göndermeli sözlerin
Ne denli saklansan da sam yeli
Göğüs geçirmelerinden belli,
İdi de, değmedi elin elime
Yüreklerde saklı kaldı sevdamız.
Çekip gittin apansız
İçimde bir boşluk: upuzun, anlamsız
Lefkoşe sessiz... kocaman meydan...

Şimden geru buralar bana zından
Buralar bana zından. (Eylül 94)

Harid Fedanın publisistikadan qopub elmi araşdırmalara gəlməsinə səbəb bəlkə də Aşıq Kenzinin yaradıcılığının öyrənilməsi olub. Unudulmaqda olan Aşıq Kenzi haqqında hazırladığı məruzəni 1987-ci ildə Eskişehərdə keçirilən Üçüncü Uluslararası Türk Hali Seminerində oxuyub. Bundan sonrakı illərdə Aşıq Kenzi haqqında bəzən ildə iki, bəzən iki ildən bir məqalələr çap etdirməklə və ya elmi toplantılarda məruzələr oxumaqla sənətkarı unudulmağa qoymayıb.

Onun folklorla bağlı yazdığı “Türk destan motiflərinin Kıbrıs türk əfsanələrinə yansıması”, “Kıbrıs destanı üzərində”, “Kıbrıslı Aşıq Kenzinin destanları”, “Kıbrısdə destan söyleme gelenegi ve Aşıq Kenzi divanınındakı destanlar”, “Kıbrısdakı Hoca Nasreddin, ya da Aslani Hoca”, “Nasreddin Hoca fıkralarını Kıbrıs ve Azərbaycandakı benzerleri” və b. məqalələri illər keçsə də elmi dəyərini itirməyib.

Bakıda olarkən onu Azərbaycan radiosunda hazırladığım “Qonaq eldən gələr” proqramına dəvət etdim. Qəribəsi bu oldu ki, verliş o bakıda olarkən deyil 2005-ci ilin noyabrın 5-də efirə getdi. Azərbaycan radiosunun verlişlərini xarici ölkələr o yana Azərbaycanın ucqarlarında belə dinləmək mümkün olmurdu. Ona görə mən hazırladığım verlişləri diktafon kasetinə köcürüb göndəridim. Halid Fə dai haqqında verlişin kasetinə qulaq asması o yana qalsın, dost-tanışa da dinlətmışdi. Məni görəndə təşəkkürünü

bildirdi və bir az da kövrəlmiş halda: “Sayın Əli Şamil, gəncliyimi yada saldın. Uzun illər mən də Kıbrısdə radioda işlədim. İstəyirdim verişlərimi hamı dinləsin. Nə yazık mümkün olmurdu. Kıbrıs radiosunu yaya stansiyanın meqabaytı az idi” dedi.

Halid Fedai Kıbrıs Türk ədəbiyyatının öyrənilməsi və təbliğində böyük əməyi olan araşdırıcılardandır. “Başlangıcdan 1940-cı ilə qədər Kıbrıs türk ədəbiyyatı”, “Çağdaş Kıbrıs türk ədəbiyyatı”, “Kıbrıs türk ədəbiyyatı” və b. məqalələr yazıb yayımlatmaqla kifayətlənməmiş, Türkiyədə çap olunan çoxcildlik “Türkiye dışındaki türk edebiyatı ansiklopedisinin” Kıbrısa həsr edilmiş 9-cu cildinin müəlliflərindən biri olmuşdur. Onun Ahmed Tefvik Efendinin, Kaytazzade Mehmet Nazim, Müsevvidzade Osman Cemal Efendi, Mehmed Şeminin və b. Kıbrıs ədiblərinin öyrənilməsində, təbliğində, unudulmaqda olan şairlərin əsərlərinin yayınlanmasında rolu böyük olmuşdur.

Əməkli olduqdan sonra Kıbrıs kultür tarixini tanıtmıq üçün əlindən gələni əsirgəməyib. Gah Hoca Nəsrəddindən, gah da bugünkü nəslin oxuya bilmədiyi Osmanlı dönəminin şair və araşdırıcılarından yazan Harid Feda ömrünün son günlərində yazıb yaratmaqdan qalmamışdı.

2017-cı il oktyabrın 13-də Levkoşa şəhərində dünyadan köçən Harid Feda bizlərə miras yalnız yaratdığı elmi və publisist əsərlərini qoyub getməmişdir, onun yüksək insani dəyərləri tanıyanların qəlbində yaşayır.

BARIŞ MANCONU XATIRLAYARKƏN

1998-ci il noyabrın 24-27-də Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyətindəki Doğu Akdəniz Universitetinin Kıbrıs Araşdırma Mərkəzi “İkinci Uluslararası Kıbrıs Araşdırmaları konqre”si keçirdi. “Azərbaycan mətbuatında Quzey Kıbrıs” (1988-1998) mövzusunda yazdığım bildiri ilə mən də bu konqreyə qatılmalıydım. Vaxtında toplantıya çatmaq üçün daha güvənli bildiyim Türk Hava Yollarının uçağına bilet almışdım. Uçaq noyabrın 23-də səhərə yaxın Bakıdan qalxıb İstambula enməliydi. Mən elə həmin gün oradan Kıbrısa uçaçaqdım. Gecəni yuxusuz qaldığımdan, çoxsaylı yoxlamalardan deyil siyasi mənsubiyyətimə görə polislərin və gömrük məmurlarının vəzifələrinə daxil olmayan sorğu-sualları qanıma qaraltmışdı.

Yerimdə əyləşən kimi gözlərimi yumdum. Düşünürdüm ki, bu dəqiqə iqtidardakılara yarınmaq istəyənlərdən hansısa gəlib ya geri çağıracaq, ya da mənasız suallar ilə məni əsəbiləşdirəcəkdir. Yuxuya getmək istədim. Amma başımın üstünü kəsdirənin yerindən tərpənməməsi məni rahatsız edirdi. Əsəbiliklə başımı qaldırdıqda Barış Mançonu gördüm. Meh-

ribanlıqla salam verdi. Bir anda elə bil ağrılarımları acılarımla unuduldu. Onun xoş əhval-ruhiyyəsi mənə də təsir etdi. Mənə elə gəldi onunla çoxdanın tanışyam. Əslində onunla birinci dəfəydi üz-üzə gəlirdim. Həmişə televiziya da gördüyüm, radioda səsinə dinlədiyim Barış Manço ilə yanaşıydıq.

Görünür mənim sözlü baxışlarım ona təsir etdi. Dərisinin rəngindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq dünyanın müxtəlif guşələrində yaşayan insanlarla tez ünsiyyət tapan, maraqlı televiziya verilişləri hazırlayan Barış Manço məndən daha cəsarətli çıxaraq “İstambulamı?” deyər xəbər aldı. Əslində onunla söhbət etmək mənim də ürəyimdən keçirdi. Amma onu rahatsız etmək istəmirdim. Odur ki qısaca “Xayır! Kıbrıs” - dedim.

Barış Manço Kıbrıs haqqında bir neçə kəlmə xoş söz söylədikdən sonra oraya nə üçün getdiyimi xəbər aldı. Qazi Mağosada konqreyə qatılacağımı bildikdə “Həqiqətlər xəyallarımızı önləyir 10-15 il öncə Sovetlər Birliyindən başqa dünyanın çox yerinə gedə bilirdim. Kimsə mənə: “Bakıya, Taşkəndə, Səmərqəndə gedəcəksən!” desəydi inanmazdım. İndi bunu mənim kimi tanınmış kişilər deyil, hamı edə bilir. Rəyamda görə bilmədiklərimi həqiqətdə görə bilmirəm” - dedi.

Həvəslə danışdığını görüb mən də söhbətə qoşuldum. 1970-ci illərin sonlarında onun televiziya-dakı konsertlərinə baxmaq üçün Naxçıvandan 80-100 kilometr aralıdakı Türkiyə ilə sərhəd kəndlərə getdiyimizi söylədim. 1978-ci ilin iyulunda Qaraçantalı kəndində (Enmənistən SSR-in Amasiya rayonu) onun

televiziyaadakı bir çıxışını xatırladım. Ağ paltar geymişdi, başına zəncilərin saçını xatırladan parik qoymuşdu. Zənci musiqisini araşdıran professoor kimi danışdı. Barış Manço da həmin zənci professordan müsahibə alırdı. Ekranı yanaşı oturmuşdular. Barış yanında oturan “professora” fikrini geniş izah etməyə imkan vermir, tamaşaçını əsəbləşdirirdi. Sonra “zənci professordan” bir mahnı oxumasını xahiş etdi. Oxuyanda bildik ki, bu “zənci professor” elə Barış Mançonun özü imiş. İki geyimdə çəkib montaj edibləmiş. Oxuyacağı Afrika mahnısını tamaşaçıya daha maraqlı etmək üçün belə bir üsul seçibmiş.

Barış Manço söhbətimi ruh yüksəkliyi ilə dinləyirdi. Bu zaman yoldaşları gəlib çıxdı. Salamlaşdılar. Onda anladım ki, Barış yoldaşlarını gözləyirmiş. O, məni yeni gələnləri göstərərək “Televizionun bəyaz-siyah vaxtlarında ekranı bir verilişimə baxıb. İndi onu konuşurdu. Gör həmin vaxtdan nə kadar keçib? 30 il, yoxsa 31 il?! Amma hələ də məni xatırlayırlar”. Harada çalışdığımı xəbər aldı. Kıbrısdan dönəndə İstanbulda ona telefon açmağımı istədi. Mən geri dönəndə İstanbulda cəmi 3-4 saat olacağımı söyləyəndə təssüfləndi.

Vizit kartını verdi: “Bakıya gələndə mütləq telefon açıb görüşəcəm. Birgə televiziya da konuşarıq, ötnələri xatırlarıq” - dedi.

- Bakıya nə vaxt gələcəksiniz? - deyərək xəbər aldım. Cavab gözləmədən onun bir vaxt Azərbaycan televiziyaının müxbirinə verdiyi cavaba uyğun olaraq: “Çayımızı süzək, soyuyanaqək gələrsiniz? - dedim.

Gülərək: “Bəklə! Bəklə!” deyərək yoldaşları ilə keçib arxa sırada əyləşdilər. Uzun illər mahnılarını

sevə-sevə dinlədiyim, onu dinləmək üçün ağırlara-acılara qatışdığım, gediş-gəliş olmayanda görmək üçün həsrətini çəkdiyim, indi isə adicə, sadə bir insan kimi qarşıladığım Barış Manço ilə ilk və son görüşüm oldu.

Tələbə yoldaşım və ailəvi dostum Osman Əhmədovlu isə Barış Manconun dünyasını dəyişməsindən təsirlənərək aşağıdakı şeiri yazmışdı:

BARIŞ MANÇONUN HATİRESİNE

Bu dünyanın göz yaşları sellener.
Derdi-qemi öz içində lillener.
Ağırları dile gələr-dillener,
Son makama ne tez oldu yürüş oy,
Barış haray, Barış aman, Barış oy!

Hansı sözden ona çeleng höresen,
Hansı gülü yollarına seresen.
Dağlar niye yol vermedi göresen,
Haktan yağdı taleyinə yağış oy,
Barış haray, Barış aman, Barış oy!

Haktan gelen din-imanı söyledi,
“Unutma ki, dünya fani” söyledi.
“Veren Allah alar canı” söyledi.
Kelmeleri Hak yoluna çağırış oy,
Barış haray, Barış aman, Barış oy!
Kainatı “barış” deye dolaşan,
Hakka doğru yürüş deye dolaşan.
Arzumuza sarım-sarım sarmaşan,

Bir sel olub ümmanlara karış oy,
Barış haray, Barış aman, Barış oy!

Yeddilernen mahnı-mahnı doğuldu,
Yetmişyeddi göz yaşında boğuldu.
Aman Allah ne hicranlı nağıldı...
Kader-kismet sen yüz elleş, vuruş oy,
Barış haray, Barış aman, Barış oy!

Kahkaşana, asimana karışan,
Gökler boyu yıldız-yıldız sayrışan.
Toprak olan, Alosmana karışan.
Kismet olsun, kiyametde görüş oy,
Barış haray, Barış aman, Barış oy!

Yer yüzünü layla çaldı qopuzum,
Dalğalandı, çalkalandı oğuzum,
Bir od aldı-yandı dilim ağızım,
Elden geden ozan babam-derviş oy,
Barış haray, Barış aman, Barış oy!

**Derviş Osman Ahmedoğlu Gürcistan
Respublikası, Keşəli köyü
12 şubat 1999 yıl.**

Osman Əhmədovlunun bu şeiri yazıb mənə göndərməsi Azərbaycan rəsiyosunun “Qonaq eldən gələr” proqramının Barış Mançoya həsr etməmə səbəb oldu.

XƏLİL RZANI ÖZÜNƏ USTAD SAYAN, ÖZBƏK ŞAİRİ VƏ ARAŞDIRICISI TAHİR KAHHAR

Tahir Kahharla ilk tanışlığımızı xatırlaya bilmirəm. Bəzən elə bilirəm bir kənddə doğulmuş, eyni fakültədə oxumuş, yaşadığımız şəhər də eyni olmuşdur. Buna səbəb Tahirin yeyib-içmə məclislərində, gəzintilərə gedərkən həyat hekayələrini maraqla danışması olub. Bir neçə dəfə onun söhbətini yarıda kəsib hadisənin ardını danışmışam. Bununla demək istəmişəm ki, Tahir, bu hadisəni dəfələrlə eşitmişəm. Amma unutmuşam ki, mən eşitmişəm, süfrədəkilər üçün yenidir. O da adamların çəşqınlıqla baxdığını görəndə gülərək: “Əli Şamillə bir qışlaqda (kənddə) doğulmuşuq. Yeniyetməliyimiz və gəncliyimiz bir yerdə keçib. Bir diqqətlə baxın, gözlərinin qıyıqlığından həmin dəqiqə özbək olduğu bilinəcək” - deyib. Onun bu zarafatını bəzən həqiqət sayanlar: “Siz də Özbəkistana sürgün olunmuşdunuz?” - deyə məndən xəbər aldıkları da olub.

Onun şıltaqlıqları, zarafatları haqqında bəzi yazılarımda söhbət açmışam. İndi ciddi söhbətini sizlərə təqdim etməklə Tahir Kahharı tanıتماğa çalışacam. 2000-ci il noyabrın 16-da Kıbrısın Qazi

Mağosa şəhərində Doğu Akteniz Universitetindəki bir elmi toplantıya qatılmışdıq. “Park” hoteldə ondan Azərbaycan radiosunun “Qonaq eldən gələr” proqramı üçün aldığım müsahibənin mətnini burada verirəm:

– Tahir bəy, Azərbaycan radiosunun dinləyicilərinə özünüzdə haqqında bilgi verməyinizi xahiş edirəm.

– 1953-cü ildə Özbəkistan Cümhuriyyətinin Nəməngan vilayətinin Törekörqan rayonunda doğuldum. Törekörqan törənin, Azərbaycanlılar kimi desək qazinin, prokurorun yaşadığı yer anlamındadır. Burada mədəni-maarif işlərinin inkişafında Əhməd Yəsəvin nəslindən olan İbret İşanın rolu böyük olmuşdur. Özbək klassik ədəbiyyatının bu məlum və məşhur adamı Almaniya gedib, orada yeni nəşriyyat işini öyrənib, avadanlıq alıb gətirərək 1912-ci ildə Törekörqanda ilk mətbəəni quraraq kitab və qəzet-jurnal nəşrinə başlayıb. Fərqanə vadisinə ilk fotoqraf makinası gətirən də İbret İşan olub.

Bölgəmizdə Əhməd Yəsəvinin nəslindən olanların çoxunun məzarı var. Adamlar o məzarlara yalnız nəzir vermək, diləklərinin yerinə yetirilməsini istəmək üçün getmirlər. Məzarların üzərində ucaldıqları türbələrdə şeir oxuyur, tarixdən, ədəbiyyatdan söz açır, yaşadıkları günlərin vəziyyətini müzakirə edir, gələcək planlarını hazırlayırlar.

1970-ci ildə rayonumuzda orta məktəbi bitirib Daşkənd Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültətində oxumağa başladım. Tələbəlik illərində yurdumuzdakı ən böyük ədəbiyyat dərgisi “Şark

yıldızı”nda təcrübədə oldum. Orada şeirlərim çap olundu, bacarığıma bələd oldular. Buna görə də 1975-ci ildə ali təhsilimi başa vuranda Özbəkistan radiosunun Ədəbidram redaksiyasının “Nəsr və çevri” şöbəsinə redaktor götürdülər. 1978-cu ildən isə Özbəkistan Yazıçılar Birliyinin “Şark yıldızı”nın nəsr şöbəsində işə başladım. 11 il orada çalışdıqdan sonra, yəni 1990-cı ildə respublikanın ən böyük ədəbiyyat və sənət nəşriyyatı olan Qafur Qulam adına “Ədəbiyyat və incəsənət” nəşriyyatının baş redaktoruna müavin vəzifəsinə dəvət etdilər. Özbək, rus, kırım tatar dillərindən çevirilər yayınlardıq.

İlk şeirlərim orta məktəbdə oxuyarkən, yəni 15 yaşında çap olundu. 1980-ci ildə isə ilk şeirlər kitabım nəşr edildi. Bu məni həvəsləndirdi. Gənclik həvəsi ilə yazıb-yaratmağa başladım. 1982, 1987, 1988, 1990, 1994-cü illərdə çap olunan şeir kitablarımdan tirajı çox olduğundan həm qısa müddətdə Özbəkistanda bir şair, çevirmən və publisist kimi tanındım, həm də böyük məbləğdə qonarar aldım. Bu məni daha da ruhlandırdı. Şeirlər kitabımı rus dilinə tərcümə edib Moskvada çap etdilər.

Sovetlər Birliyi dağılanda iqtisadiyyatdakı durğunluq kitab nəşrinə də öz təsirini göstərdi. Kitablari və qəzet-jurnallarda çap etdirdikləri əsərlərlə dolanmağa adət etmiş yazıçı və şairlər çətin vəziyyətdə qaldılar. Necə deyərlər, çoxu “dılənçi vəziyyətinə” düşdü. Allaha çox şükür ki, mən vəziyyətdən tez çıxı bildim. 1996-cı ildə bir kitabım nəşr olundu. Özbək

ədəbiyyatı, özbək tarixi haqqında Amerikada çap olunan məqalələrimdən, eləcə də Türkiyədə “Türkiyə dışındakı türklərin ədəbiyyatı antalogiyası” kitabından aldığım qonararla ailəmi sıxıntıdan qurtara bildim. Azərbaycanda və b. türk respublikalarında çap olunan şeirlərimdən qonarar ala bilməsəm də, mənim tanınmağımda rolü böyük oldu.

Neçə illərdir Özbəkistan Dövlət Cahan Dilləri Universitetinin Jurnalistika fakültəsində dösənt işləyirəm.

– Tahir bəy, sizin ata-babanızın yaşadığı yer, onların peşələri haqqında da bilgi verin.

– Bizim rayon Sırderyadan 5-6 km yuxarıdadır. Məşhur Zahirəddin Baburun babası Umarşah Fərqana hakimi olarkən yaşadığı və öldüyü başkənt Axsıda da oradır. Qışlağımızda 8 yıllık məktəb vardı. Sonra 10 illik məktəblə çevrildi. Orta mətəbi qızıl medalla bitirilm. Bizim rayondakı ən məşhur yer Axsıdır. Axsının Fərqananın başkəndi olduğunu orta yüzil tarixçisi Yakut “Mocamul udaba”da yazmışdır. Xaqaniyin zamandaşı və tanıdığı şair Asiriddin Axsikatiy Bağdata getib orada oxumuş, məlikuşşuara olmuş. Babur şah da babası hakim olan başkənt Axsıda doğulmuş, 12 yaşında Əndicanda taxta çıxarılmışdır. Yəni, tarixi bir məkanda doğulduğumdan təbii, qurur duyuram.

Çar Rusiyasının yetkililəri Osmanlı dövlətini savaşıda məğlub edəndən sonra onlara Erməni dövləti yaradacaqlarını vəd etmişdilər.

Birinci Dünya Savaşından Rusiyanın məğlub çıxması erməniləri çətin vəziyyətə saldı. Yaxşı silahlandırılmış, təlim keçmiş, savaş təcrübəsi olan erməni hərbi birliklərinin bolşeviklərə qarşı qiyam qaldıra biləcəyindən ehtiyatlanaraq onları nifrət bəslədikləri müsəlmanları qırmaq üçün Türküstanə göndərdilər.

Yeni yaradılan Kokand Respublikasının oturuşmuş idarə sistemi, ordusu, silah-sürsat hazırlayan zavodları olmadığından bolşeviklər bölgəni xarabazarlığa çevirdi. Kəndlərə kimi hücum edərək soyğunçuluqla, quldurluqla məşğul oldular. Erməni silahlı dəstələri də soyğunçuluqda, qəddarlıqda xüsusi ad çıxardı.

Kokand Respublikası darmadağın edilsə də, bölgədə bolşeviklərə qarşı silahlı müqavimət 1940-cı illərə kimi davam etdi. Ruslar bu xalq hərəkətini antisovet basmaçı hərəkəti kimi dəyərləndirdi. Kinolar çəkдилər, bədii, publisistik əsərlər yazdırdılar. Necə deyirlər, sənət adamlarının, qələm sahiblərinin əli ilə xalqın vətənpərvər, qəhrəman oğullarını gözdən salmağa çalışdılar. Lakin istədiklərinə nail ola bilmədilər. Çünki bölgəmizin insanları törəyə, adət-ənənəyə sıx bağlı idilər.

Bzim bölgədə dindarlar çox olsa da, şəriət güclü deyildi. Bu da adamların Əhməd Yəsəvi ocağına bağlılığından irəli gəlirdi.

Zaxirəddin Məhəmməd Babır “Baburnamə” əsərində bu yerlər haqqında geniş yazıb. Atası şeyx Baburun buradakı sarayından da söz açıb. Sarayın

qalıqları Sırdərya çayının 60 metrliyindəki bir təpənin üstündədir. Sovet arxeoloqları bölgədə geniş qazıntı işləri aparıb və 10 mədəni təbəqəni aşkara çıxarıblar. Bu o deməkdir ki, mənim ata-babalarımın yaşadığı bölgədə 10 dəfə yüksək mədəniyyətə malik insanlar yaşayıb. Təbii fəlakətlərdən, savaشلardan bu yerlər dağılsa da, illər sonra insanlar orada yenidən abadlıq işləri aparıb, yaşayıblar.

– Tahir bəy, siz qışlaqdan (kənddən) Daşkəndə ali təhsil ardınca gəlmiş bir yeniyetmə idiniz. Necə oldu Azərbaycanla, türk xalqları ilə maraqlandınız? Türk xalqlarının poeziyasından nümunələr çevirməyə başladınız?

– Azərbaycan türkcəsi əskidən Türkünstanda çox yaygın olub. Son yüzillikdə Məhəmməd Füzuli Azərbaycan şairi kimi tanılmağa başlayıb. Bizdə Füzulinin əsərləri həmişə orjinaldan oxunub. Onu tərcümə etməyə ehtiyac duymayıblar. Bunun səbəbi də ötən yüzilliklərdə Türkünstanda Yəsəvixanlığı (ədəbi məktəbi) olmasıdır. Yəsəvixanlıqda Əhməd Yəsəvinin divanı oxunar, fikirlər söylənilər, beytlərin mənası təhlil edilərdi. Başqa xanlıq yox idi. Yəsəvi, Nəvai, Füzuli xanlığında adını çəkdiyim şairlərin əsərləri oxunur və təhlil edilirdi.

Sovet hakimiyyəti illərində islam dini yasaqlandı, məscidlərin, mədrəsələrin əksəriyyəti bağlandı. Amma gizli şəkildə Yəsəvi, Nəvai, Füzuli xanlıqları öz fəaliyyətlərini davam etdirdi. Yeniyetmələr bu xanlıqlarda klassiklərin şeirlərini əzbərləyir, şeir

texnikasını, şeir təhlilini öyrəndirdilər. Orada öyrəndiklərinin səviyyəsi ali məktəblərin tədrisindən çox yuxarı idi. Azərbaycanlı yazıçı və şairlərinin əsərləri ilə biz Füzuli xanlığında tanış olurduq. Klassik ədəbiyyata məhəbbət böyük olduğundan mənim əruz vəznində yazdığım ilk şeirim 8-ci sinifdə oxuyanda çap olundu. Universitetə oxumağa gəldim. Qrupumuzda oxuyan 25 tələbənin arasında əruzda şeir yazan yalnız mən idim. Heyran xanımın, Məshəti xanımın, Əliağa Vahidin və b. şeirlərini özbəkçəyə çevirməyə başladım. Fars dilini uşaqlıqdan öyrənməyim tərcümə işində çox köməyimə gəlirdi. Tərcümələrimi 1975-ci illərdən Özbək radiosunda səsləndirir, qəzetlərdə çap etdirirdim.

– Azərbaycan türkçəsindən Özbək türkçəsinə ilk tərcümən yadımdadırmı? Onu öz həvəsinlə tərcümə eləmişdin, yoxsa nəşriyyatlar, qəzetlər sənə sifariş vermişdi?

– Mənə heç kim sifariş vermirdi. Daşkənddə “Drujba” (Dostluq) adlı bir kitab mağazası vardı. Məncə bu təkcə Daşkənddə deyildi. Müttəfiq və muxtar respublikaların hamısının paytaxtında “Drujba” adlı kitab mağazaları vardı. Orada yalnız SSRİ-də yaşayan xalqların dillərində çap olunmuş kitablar deyil, keçmiş sosialist ölkələrində, bəzən kapitalist ölkələrində yaşayan kommunist ədiblərin də əsərləri satılırdı. Mən də Azərbaycandan, Qırğızıstandan, Bolqarıstandan (türk dilində çap olunmuş) kitabları alıb oxuyur və ürəyim istəyənləri özbəkçəyə

çevirirdim. Kitabları gözdən keçirib bəyəndiyimi alırdım. Amma Azərbaycan türkcəsində olan kitabları seçib almırdım, yeni gələn kitabların hamısını alırdım. Tacikistandan gələn əski fars klassiklərini-Hafizin, Caminin, Ruminin qəzəllərini, Hindistanda yaşayan, farsçada yazan Türküstan şairlərinin şeirlərini tərcümə edirdim.

– Bakıya ilk dəfə nə vaxt gedibsiniz? Xəlil Rza ilə harada və necə tanış oldunuz?

– Xatırlaya bilmirəm. Xatirə dəftərimdə var. Amma mənim “bilgisayarım” o qədər də yaxşı çalışmır. (Əli ilə başını göstərərək gülür) Hər halda 1987 və ya 1988-ci il idi. Xəlil Rza Ulutürk hər gün xatirə yazırdı. Onun dəftərində görüşdüyümüz tarix dəqiq olar.

Bakıya dalbadal iki dəfə getdim. Bir dəfə Əlişir Nəvainin qəzəllərini tərcümə etdirməyə getdim. Özbəkistanda Əlişir Nəvainin 10 seçmə qəzəlini SSRİ-də yaşayan xalqların dillərinə çevirtirib çap etməyi planlamışdılar. Özbək yazıçılarının hərəsini bir yere göndərdilər. Mən də Azərbaycana getdim. Ozaman Xəlil Rza ilə tanış oldum.

– Azərbaycandan şəxsən tanıdığınız şairlərdən kimlərin əsərlərini Özbək Türkcəsinə çeviribsiniz?

– Azərbaycan şairlərini çoxunu tanıyıram. Bir neçə dəfə Azərbaycana getmişəm. İndi biz Kıbrısdə oturduğumuzdan əlimin altında tərcümələrim yoxdur deyə ad çəkə bilmirəm. Azərbaycanda yaxından tanıdığım şairləri özümə ustad bilir, onlarla fəxr

edirəm. Milli düşüncəmin şəkillənməsində Xəlil Rza Ulutürkün rolu əvəzsizdir.

– Akademik Ziya Bunyadovla necə tanış oldunuz?

– Tələbəlik illərində məni “Şark yıldızı” dərgisinə təcrübəyə göndərəndə baş redaktor, məşhur yazıçı Mirmuxsin idi. İlk gündən mənə qayğı və diqqətini əsirgəmədi. Təcrübəni başa vuranda universitetə məktub göndərdi ki, təyinatımı “Şark yıldızı” dərgisinə versinlər. Bu məktub Daşkənddə qalmama səbəb oldu. Mirmuxsun ustad olmasaydı təyinatımı hansısa bir pambıqçılıq rayonunun qəzetinə verəcəkdilər. Bəlkə də orada ilişib qalacaqdım. Bir neçə il dərgidə çalışdım. 1983-cü ilmiydi, bilmirəm, hər halda o illər idi, Mirmuxsin əkəni “Gülistan” dərgisinə baş redaktor təyin etdilər. O mənə tapşırdı Azərbaycanlı akademik, Sovet İttifaqı Qəhrmanı Ziya Bunyadovla görüşməyi, onun haqqında məqalə yazmağı tapşırdı.

Mən Bakıya getdim. On beş gün Bakıda qaldım. Akademiyanın Şərqşünaslıq İnstitutunda Ziya Bunyadovla görüştüm. O zamanlar hotellər boş olsa da, admistrətorlar qonaqdan əlavə pul almaq üçün “Yer yoxdur” deyirdilər. Ziya Bünyadov isə nüfuzundan istifadə edərək mənə rüşvət vermədən Azərbaycanın ən məşhur hoteli “İntürist”də yer aldı. Qara “Volqa”sını mənə xidmət etmək üçün ayırdı. Onunla bir neçə dəfə uzun uzadı söhbətləşdik. Tarixdən, Azərbaycanda, Özbəkistanda, Türkiyədə çap olunan kitabların elmi dəyərindən danışdıq. Söhbət Oğuzxandan söhbət edərkən mənə bir kitab bağışladı.

Kitabın müəllifi olan xanımla da mənə tanış etdi. Qarabağdan söhbət edəndə 18-10-cu yüzildə 9 dənə “Qarabağnamə” yazıldığını dedi. Otağındakı rəfləri gözdən keçirib bu mövzuda bir neçə kitab və məqalə də verdi.

Ziya Bunyadov söhbət zamanı “Quran”ı ərəb dilindən Azərbaycan Türkcəsinə çevirməyə başladığını da dedi və hansısa jurnalda çap olunmuş parçaları olan səhifələri mənə verdi. Daşkəndə qayıdanda Ziya Bunyadov haqqında 65 səhifəlik bir məqalə yazdım. Yaranmış imkandan istifadə edib “Yasin” surəsinin özbəkçəyə çevrisini də verdim. Bu mənim bildiyimə görə Özbəkistanda “Quran”dan ilk tərcümə idi. “Yasin” surəsinə Azərbaycan türkcəsindən Özbək türkcəsinə “Quran”ın iki Özbək türkcəsindəki təsvirindən, Ankarada Türk dilində çevirisindən, eləcə də uyğur və qazax dillərinə tərcüməsindən yararlandım. Bununla kifayətlənməyib dini işlər idarəsinin əməkdaşı Abdüləziz Mənsuri ilə də məsləhətləşib rəyini aldım ki, söz-sov olmasın. Özbəkistanda “Quran”ın “Yasin” surəsinə Sovet dövründə çap etdirmək mümkün olsa da, Qarabağ haqqında yazdıqlarımı məqalədən çıxartdılar. Çünki dərgi Özbəkistan Kommunist Partiyasının orqanı idi.

Özbəkistanda Əlişir Nəvainin yubileyinə hazırlanırdılar. Planlaşdırılmışdı ki, şairin şeirlərindən nümunələr SSRİ xalqlarının dillərinə çevirtirib Daşkənddə bir kitab kimi çap etdirlsinlər. Azərbaycan Türkcəsinə çevirtirmək də mənə tapşırılmışdı. Onun

üçün Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına getdim. Katibəyə kim olduğumu, haradan gəldiyimi, yazıçılar ittifaqının sədri Anarla görüşmək istədiyimi dedim. O da “Bir az gözləyin, Anar müəllimin yanında adam var. O, çıxsın sizi qəbul edəcək” - dedi.

Heç beş dəqiqə keçməmişdi saçları leylayı, dərvişsifət, gözləri elə bil hədəqəsindən çıxacaq bir adam girdi qəbul otağına. İlk diqqətini çəkən mən oldum. Haradan gəldiyimi, kim olduğumu xəbər aldı. Mən də iki-üç kəlmə ilə özümü tanıtdım və nə məqsədlə gəldiyimi söylədim.

Katibəyə məni gözlətdiyinə görə hirsələndi. Anarın kabinetinin qapısını açıb içəri girəndə mənim də qolumdan tutub özü ilə apardı. Qapıdan girə-girə Anar əkəyə mənim haqqımda bilgi verdi. Otaqdakı adam bizi görüb söhbətini davam etdirmədən çıxdı. Anarın kabinetində xeyli səmimi söhbət etdik. Oradan çıxanda Xəlil Rza məni evinə apardı. Oradan da Türkindəki bağ evinə getdik. Türkan kəndi Bakıdan təxminən qırx kilometr aralıda, Xəzər dənizinə yaxın, gözəl havalı bir yerdedir. Xəlil Rza məndən öncə özbək şair və alimlərindən Tilək Cora, Ənvər Cabbarov, İbrahim Haqqulov və b. bu bağda qonaq olduğunu bildirdi. Tilək Coranın ona bağlıladığı bir özbək çapanını, yəni qışda geyilən uzun ətkli üst geyimini də mənə göstərdi.

Xəlil Rzanın Türkan bağındakı evində işə başladığ, nə başladıq. Öncə Əlişir Nəvainin nəzərdə tutulmuş şeirlərini tərcümə etdik. Sonra keçdik mənim gətirdiyim özbək kitablarına. Çolpanın, Fitrətin və b. Şair-

lərin milli ruhlu şeirlərini çevirdik. Bol bol söhbət qurduq. Onun bağındakı narlardan yedik. Bir mövzu seçərək şeir yarışması da yaptırıq. Özbəkistana döndüyümdə “Marifet” qəzetində nəşr etdirdiyim “Tür-kannamə” məqaləmdə bu haqqda geniş yazdım. Beləcə Xəlil Rza ilə dostluğum, mən deyərdim ki, ona vurğunluğum başladı.

Xəlil Rza mənə dedi ki, türk xalqlarının şairlərinin şeirlərini tərcümə edib “Turan çələngi” adlı bir kitab çap edəcəm. Mən də. özbək şairlərinin şeirlərini seçməkdə və çevirməkdə ona kömək etdim. O, bununla kifayətlənmədi. Çağdaşı olan şairlərdən də çevirmələr etməyə başladı. Mən də ona bacardığım qədər ilə kömək edirdim. Amma işimiz heç də asan getmirdi. Xəlil Rza milli ruhlu şeirlər çevirmək istəyirdi. Onun ürəyindən keçən şeirləri də çağdaş özbək şairləri yazıb nəşr etdirməmişdi. Xəlil Rza Ulutürk buna görə tez-tez hirsənsə də, onu sakitləşdirirdim ki, işimizi davam etdirək. Gözəl bir tərcümə kitabı alındı. Orada mənim şeirlərim də var.

Bakıda olduğum heç yadımdan çıxmır. Birgə şeirlər yazır, öz aramızda yarışma keçirir, mən də Xəlil Rza Ulutürkün şeirlərindən seçmələri Özbəkçəyə çevirirdim.

Vətənə döndükdən sonra etdiyim tərcümələri “Vətən məndən başlayır” adı altında nəşr etdirdim. Xəlil Rza Ulutürk bərk sevindi. Dedi ki, kitabım Amerikada, Böyük Britaniyada, Fransada, Almaniyada və b. Avropa ölkələrində yüz min tirajla nəşr edilsə idi,

bu qədər sevinməzdim. O, türk xalqlarının şairlərinin şeirlərini çevirib Azərbaycanda çap etdirdiyi kimi istəyirdi Azərbaycan şairlərinin şeirləri də türk xalqlarının dillərində nəşr edilsin. Bunu xalqlarımızın yaxınlaşmasının başlanğıcı sayırdı.

Mehmet Akifin şeirlərini əzbər bilir və “İstıqlal marşı”ndaki “Hangı cılğın bana zincir vuracakmış, şaşarım!” və ya “Şuhada fışkıracak toprağı sıksan, şuhada!” mısralarını coşğunluqla söyləyirdi. O zaman Mehmet Akifi mən yaxşı tanıyırdım. Onu mənə sevdiren Xəlil Rza oldu. Sonra Türklərin o böyük marşını, himnini çevirip, ilk olaraq Özbəkistanda yayınladım.

Xəlil Rza milli ruhlu şeirlər oxuyanda mənim başımda tüklerim biz-biz durardı. Onun milli ruhuna, şeir oxumasına heyran qalardım. Biz özbəklərin Xəlil Rzası olmadığına görə içdən acıyardım. Özbəklərdə şeiri yüksək sənətkarlıqla yazan ustad şairlər vardı, amma millətin dərdinə Xəlil Rza kimi yanan yox idi. O, türklük, Türküstan düşüncəsini ortaya qoyan bir qəhrəman idi.

Mən Xəlil Rzanın Türküstan haqqında yazdığı şeirləri oxuyanda özbəklərin çoxu durub məclisdən qaçırdı. Hansı xalqın Xəlil Rzası olsa həmin xalq onunla fəxr edər, qürurlanardı. Çox səmini insan idi. Özbək şairlərinin əsərlərinin Azərbaycan türkcəsinə tərcümədə, özbək Azərbaycan ədəbi əlaqələrində Xəlil Rza qədər əməyi olan şairlər azdır. Buna görə də onu həm də özbək şairi sayıram və həm də özümü onun

şagirdi bilirəm. Heyif ki, Özbəkistanda hələ Xəlil Rzanı layiqincə tanımırırlar.

Xəlil Rza ilə Türkanda Əlişir Nəvai şeirləri çevirisini hazırladıkdan sonra bir də Bakıya getməli oldum. Çünki Özbəkistan mətbəələrində Azərbaycan türkcəsinin şirifləri yox idi. Tərcüməni mən Bakıda mətbəədə yığıdırmalı, mətni falqaya köçürtdürüb Daşkəndə gətirməliydim ki, orada mətbəədə dazakıla köçürüb çap etsinlər. Bakıda “Gənclik” qəzetində Hidayət Orucov baş redaktor işləyirdi. O, Əlişir Nəvai şeirlərini mətbəədə Azərbaycan Türkcəsində yığıdırıb, falqaya köçürtdürüb mənə verdi ki, Daşkəndə aparım. Həmin günlərdə ünlü şair Sabir Rüstəmxanlı ilə onun iş yerində tanış olduq. Aşıqlar Birliyinin sədri Hüseyn Ariflə bir gün bərabər gəzdik, söhbət etdik. Mikayıl Mirzə ilə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında görüşdük. O, Cəfər Cəbbarlının “Od gəlini” pyesində baş rolu - Elxanı oynayırdı. İlahi, necə çılgınlıqla rola girmişdi. Elə bil Türk soylu, ərəb sərkərdəsinin özü idi.

Həmin günlərdə Türkiyədən Bakıya şair, albay Ahmet Er gelmişdi. O, Xəlil Rza, Mikayıl Mirzə, Ramiz Düyün və bəzi dostlarla Stepanakertə (Xankəndinə) getdik. Ermənilərin qovğa çıxaran günləri idi. Biz də Azərbaycanlıların yaşadığı qışlaqlara-kəndlərə getdik. Mitinqlərdə erməni və rus zülmü əleyhinə şüarlar səsləndirilir, şeirlər oxunur, nitqlər söylənirdi. Azərbaycan radiosunda Xəlil Rza Azərbaycan, Ahmet Er Türkiyə, mən də Özbəkistan adından bütün Türk Dünyasına müraciət etdik.

Bakıda, Xəzər sahilindəki çoxminli mitinqlərə bərabər qatıldığ. Həyatımda böylə nümayiş, xalqın bu qədər güclü bir qüvvə olduğunu heç görməmişdim. Çox həyacanlanmışdım, damarlarımdan elə bil yeni bir qüdrət qanı axırdı. O günlər ünlü bir romançı, yanılmıramsa, Fərman Kərimzadə vəfat etmişdi.(1989-cu il martın 18-i. Ə.Ş.) Dostlarla birgə cənazə töreninə qatıldığ. Mədəniyyət Naziri Polad Bülbüloğlu, ünlü yazar Anar əkə, Türkiyəli qonaq Ahmet Er və başqaları yazarın məzarı başında nitq söylədilər.

... Qanlı günlər yaxınlaşırdı. Meydanlarda, sahilə tanklar, dəmir kaskalı, mavi gözlü əskərlər dolaşırdı. Vəziyyətin gündən-günə ağırlaşdığını gördüyümdən Daşkəndə döndüm.

Xəlil Rzaya bağlılığımı bir misalla sizə çatdırmaq istəyirəm. 1990-cı ildə, Sovetlər Birliyi zamanında Özbəkisandan SSRİ Ali Sovetinin deputatı, şair Şükurullah, ingiliscə, türkcə, farsca bilən, Əməkdar Mədəniyyət işçisi Camal Kamala, Adil Yakubova və mənə İstanbulda Əhəd Əndicanın rəhbərlik etdiyi Türküstan Yardımlaşma Dərnəyinin, Türküstanlılar Dərnəyinin təşkil etdiyi Milli Türküstan Qurultayına getməyimizə icazə verdilər. Qurultay bir neçə gün davam etdi. BBS-dən, “Amerikanın səsi”, “Azadlıq” radiolarından və Türkiyənin bir neçə televiziya kanalından, radiosundan müxbirlər gəlmişdi. Bunları ona görə təfəsilatı ilə sayıram ki, Sovet hökuməti adlarını saydığım radioları düşmənlər sayırdı.

Toplantıya Türkiyədən və xarici ölkələrdən millət vəkilləri, professorlar, siyasi xadimlər, dövlət adamları gəlmişdi. Toplantının sonunda Türk Araşdırmaları Vakfının başkanı Turan Yazqan böyük bir qonaqlıq verdi. Yalan olmasın, qonaqlıqda 1000 nəfər olardı. Bilmirəm niyəsə təşkilatçılar mənim şeir oxumamı istədilər. Mən də onlara: “Özbəkistandan gələnlər arasında Şükurullah, Camal Kamal kimi usta şairlər var. Onlar olan yerdə mənim şeir oxumam yaxşı çıxmaz. Mən yaşda onlardan kiçiyəm və səsim də şeir oxumaq üçün münasib deyil” - dedim. Bir az da rakı içmişdim deyə şeir oxumaq istəmirdim.

Nə isə... Məndən əl çəkmədilər. Görünür orada olduğumuz günlərdə etdiyimiz söhbətlərdən mənim milli ruhlu olduğumu hiss etmişdilər. Yarı könül

razılaşdım. Mən məclisin ruhuna uyğun olsun deyə nə öz şeirimi, nə də özbək şairlərinin şeirini oxudum. Xəlil Rza Ulutürkdən tərcümə etdiyim “Türk sözündən qorxan gədəyə” şeirini oxudum. İnan, salon alqışdan uçmaq dərəcəsinə gəlmişdi. Alqış o qədər uzandı ki, daha mənim ikinci şeir deməyimə ehtiyac qalmadı.

“Məndə əgər nə qədər milli düşüncə varsa, onun toxumunu əkən Xəlil Rzadır” - dedim.

1990-cı ilin yanvarında Sovet əsgəri birlikləri Bakını qana boyadı. Yüzlərlə dinc insan öldürüldü və yaralandı. Həbs edilənlərin sayı haqqında bu gün də dəqiq bilgilim yoxdur. Özbəkistan mətbuatı, radiosu və televiziyası da bu qanlı hadisələr haqqında geniş bilgi vermirdi. SSRİ-nin hər yerində olduğu kimi aşkarlıq, demokratiya şüarı səsləndirilsə də, aşkarlığın cücərtiləri gözə dəyirdi.

Şəkildə: Tahir Kahhar
AMEA Folklor İnstitu-
tunda. Soldan Aka-
demik, AMEA Folklor
İnstitutunun direktoru
Muxtar Kazımoğlu,
özbək araşdırıcısı və
şairi Tahir Kahhar,
AMEA Folklor İnstitu-

tunun Beynəlxalq Əlaqələr şöbəsinin müdiri Əli Şamil. 2021-ci il. Bakı.

Xəlil Rza Ulutürkün həbs edilərək Moskvadakı Lefortova həbsxanasına aparılmasından neçə ay sonra xəbər tutdum. Nə gizlədim bir iş görə bilmədim. Onun həbs edilməsi haqqında Özbəkistan mətbuatında bir sətir belə çap etdirmək mümkün olmadı.

Azərbaycanda şair Ramiz Duyğun və aktyor Mikayıl Mirzə ilə əlaqə saxlayır, Xəlil Rza haqqında bilgiləri onlardan alırdım. İlin sonlarına yaxın eşitdim ki, Xəlil Rza Ulutürkü Bakıya gətiriblər. Azərbaycan Ali Məhkəməsində vətənsəvər şairi mühakimə edirlər. Mən özbəklər arasında nisbətən cəsarətli, millətpərvər şairlər, yazıçılar, qəzetçilərlə xeyli söhbət apardım, gördüm, onların Xəlil Rza Ulutürkə məhəbbəti böyük olsa da, içlərindəki qorxunu yenə bilməyiblər. Onları dilə tutdum, dedim: “Gəlin Azərbaycan Ali Məhkəməsinə özbək yazıçıları adından bir məktub göndərək. Xahiş edək Xəlil Rza Ulutürkə həbs cəzası verməsin”. Söhbət etdiyim adamlar cəsarət etmirdilər. Mən onları ürəkləndirmək üçün dedim: “Biz məktubu Azərbaycana göndərəcəyik. Özbəkistanın rəhbərləri bundan xəbər tutmayacaq”. Təklifim ağlabatan olduğundan razılaşıdılar. Bir mətn hazırladım. Makinada 4 nüsxə yazdırdım. 17-18 nəfər qol çəkdi. Üç nüsxəsini Azərbaycana-Azərbaycan Ali Məhkəməsinə, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinə və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə göndərdim. Halbuki özbək yazıçıları öz yazarlarına bunu etməzdi. Özbəkistanlı bir yazıçının məhkəməsi olsaydı onun üçün imza toplaya bilməzdim (gülür). “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinə göndərdiyim müracətin önünə öz imzamla bir abzas əlavə etdim. (Qəzetdə çap olunan həmin yazını burada verməyi münasib bildim-Ə.Ş.):

ÖZBƏKİSTAN YAZARLARININ XAHİŞİ. MÖHTƏRƏM NƏRİMAN HƏSƏNZADƏ

“Şairə Azadlıq Komitəsi”nin yaradılmasını əks etdirən, şairimiz Xəlil Rzanın, alim qardaşımız Məhəmməd Hatəminin və Azərbaycanın fədakar oğullarının şərdən və böhtandan azad olunmasını, Bakıda Yanvar hadisələrinə dürüst qiymət verilməsini tələb edən məqalələri “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində oxuyub xeyli razı qaldıq. Tanrıya min şükür ki, Türk millətləri öz yaxşı oğullarını qorumaq üçün ayağa qalxıblar. Bu mühüm işə qoşulduqları üçün bütün vətənsəvər yazıçılara, jurnalist və hüquqşünaslara redaktoru olduğunuz qəzet vasitəsilə dərin təşəkkürümüzü bildirməyi vacib sayıram.

Biz bir dəstə özbək yazıçıları, alim və jurnalistləri Bakı şəhər məhkəməsinin sədri İlqar Abbasov yoldaşa tələb məktubu yazmışıq. Bu məktubu qəzetinizdə çap edərsəniz, xeyli məmnun olarıq.

Ehtiram ilə: Tahir Kahhar, şair, “Şərq yildızı”, jurnalının şöbə müdiri Daşkənd, 2 noyabr 1990-cı il.

**BAKİ ŞƏHƏR MƏHKƏMƏSİNİN SƏDRİ
İLQAR ABBASOV YOLDAŞA,
ÖZBƏKİSTAN YAZIÇI, ALİM VƏ
JURNALİSTLƏRİNİN TƏLƏBİ**

Biz otuz ildən çoxdur ki, Xəlil Rzanı istedadlı şair və alim kimi tanıyırıq. Xəlil Rza Azərbaycanın və Özbəkistanın sevimli şairidir. Xalq tərəfindən sevilən alimi və tərcümanıdır. Otuz ildən çoxdur ki, o, Azərbaycan və özbək ədəbiyyatının yüksəlişi uğrunda, bu iki qardaş mədəniyyətin daha da yaxınlaşması və tərəqqisi uğrunda yorulmadan, cəsarətlə qələm çalır, külüng vurur. Onun Azərbaycan və özbək poeziya incəsənətini işıqlandırmaq, zənginləşdirmək yolunda əvəzsiz xidmətlərini hər iki xalq gözəl bilir. Xəlil Rza öz şeir kitabları ilə Sovetlər Birliyindəki bütün cümhuriyyətlərinin (respublikalarının) milli ədəbiyyatlarından etdiyi saysız və çoxşünqəli ilhamlı tərcümələri ilə, xalqlar qardaşlığını, xalqlar hüququnu, xalqlar şərəfini tədqiq edən əsərləri ilə SSRİ-də tanınan parlaq şəxsiyyətdir. Bizim Özbəkistanda dönə-dönə olmuş Xəlil Rza buraya sadəcə səyahətçi kimi gəlməmiş, ədəbiyyat və incəsənətimizin çoxəsrlik dərin qatlarını kəşf edən, mənimsəyən və geniş oxucu kütləsinə çatdıran sənət sərrafı, bilici ustad kimi boy göstərmişdir. Əlişir Nəvai, Maqsud Şeyxzadə kimi böyük sənətkarların, alimlərin yubileylərində, Azərbaycan və Özbək mədəniyyət həftəliklərində, dürlü elmi sessiyalarda Xəlil Rzanın hər nitqi uca söz

kürsüsündən əzəmətlə səslənmiş, ürəklərə və idraklara şölə salmışdır. Xalqımız onun müdrik sözlərini həmişə böyük məhəbbətlə alqışlamaqdadır.

Biz Azərbaycanın Xəlil Rza kimi şair və alimləri, cəsur, xalqsevər, insansevər, sadıq övladlarının varlığı ilə həmişə fəxr etmişik, öyünmüşük. Daimi arzulamışıq ki, Xəlil Rza kimi parlaq şəxsiyyətlərin sayı Azərbaycanda, Özbəkistanda, bütün məmləkətlərdə çoxalsın, artsın.

Hörmətli İlqar Abbasov! Biz Xəlil Rzaya qarşı tuşlanmış ittiham və böhtanlara zərrə qədər də inanmırıq. Çünki bütün ömrünü, yaradıcılığını öz xalqına, başqa xalqlara həsr etmiş Xəlil Rza candan bağlandığı bəşəriyyətə zidd addım ata bilməz, əksinə, onun hər bir addımı insanlığın tərəqqisi uğrunda böyük mübarizə yollarında vüqarla səslənir. Onun ildırım kəsərli qələmindən çıxmış “Qardaşlıq çələngi”, “Dün-yaya pəncərə” kimi sanballı kitabları, dünya xalqlarına məxsus beş yüzdən çox klassikdən və çağdaş şairdən etdiyi tərcümələr, fədəkar zəhməti, poeziya qəhrəmanlığı bunu bir daha təsdiqləyir. Biz Xəlil Rzaya ədalətlə yanaşılmasını, onun adının da, yaradıcılığının da hər cür ləkədən, böhtandan təmizlənməsini Sizdən, haqq məhkəməsindən tələb edirik!

Cümhuriyyətlərin (respublikaların), məmləkətlərin azadlığı, müstəqilliyə can atmağı, tarixin yeni bir mərhələsinə qədəm qoyduğu çağlarda Xəlil Rza kimi şəxsiyyətlərin, sənətkarların Vətən və xalq üçün hava

və su təkin zəruri olması Sizə və bizə yaxşı bəllidir. Bu cür kişiləri qorumaq borcunuz və borcumuzdur.

Daşkənd 1 noyabr 1990. İmzalar: Tahir Kahhar, İkrəm Atamuradov, Artıq Abdulla, Müzəffər Əhməd, Ömərqul Pulkan, İnabət Narmurad, İsacan Sultan, Yusif Abdulla, Tursun İbrahim, Əsəd Əsil, Əhməd Taşxoca, Məhəmməd Rəhman, A. Möhkəm, Ənvər Abidcan, Müzəffər Mirzəcan, Çari Əvəz, Əzən Ötkəm, Rövşən Feyzi, Rauf Sübhan, T. Ədhəm, Yaqubcan Xocamberdi, Aşurəli Çürə, Camaləddin Səfa, Fəxrəddin Xudaqulov, Nəbican baqi.

Mətin Firəngiz xanım Ulutürkün “Xəlil Rza. Kədərimgə qol boyun” kitabından alınmışdır. Kitab Bakıda 1998-ci ildə “Qorqud” nəşriyyatında çap olunmuşdur. Kitab 220 səhifədir. (Sitat 104-106-cı səhifədədir.)

Məktubumuzun “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çap olunduğu xəbəri Daşkəndə çatdı. İmza atanlardan bir neçəsi imzasını dandı. İllər keçəndən sonra məktuba imza atanlar qürurlanmağa başladılar. İmzasını dananlar özlərinin təşkilatçı olduğunu söyləməyə başladılar. Dünyanın işi bax belədir, qardaşım! Əslində bu Xəlil Rzanın özünün əldə etdiyi hörmətin nəticəsiydi. Hətta onu azadlığa buraxmasalar da, biz bir qardaş kimi əlimizdən gələni əsirgəmədik.

Xəlil Rzanın şeirləri özbək mətbuatında, qəzet və jurnallarında, şeir toplularında çox çap olundu. Arzu edirdi, Özbəkistan üçün hazırladığı şeirlər kitabı da nəşr edilsin. Amma ömür buna imkan vermədi.

Tərcüməçilərdən Heydər Münhacidin və Rəzzaq Əbdürəşid Xəlil Rza ilə birlikdə Moskvada Ədəbiyyat İnstitutunda oxumuşdular. Bərk dost idilər. Xəlil Rzadan da xeyli tərcümələri var. Rəzzaq Əbdürəşidin Səməd Vurğundan gözəl tərcümələri var. Üç-dörd dəfə kitabını yayınladı. Səməd Vurğunun “Əgər səndən dönər qılsam nəsimim ahu-zar olsun” başlıqlı şeirini onun qədər gözəl tərcümə edən yoxdur. Toylarda, məclislərdə özbək şeiri kimi oxuyurlar.

1988-ci ilin noyabrında keçirilən mitinqlər özgə bir aləm idi. Mənə həyat dərsi verdi o mitinqlər. Qorxunu içimdən çıxartdı, cəsarət iksiri oldu. 15 gün Bakıda həm mitinqlərə qatıldım, həm də Xəlil Rza, Mikayıl Mirzə, Ramiz Duyğunla birgə salonlarda şeir oxuduq. Nə möhtəşəm salonlar idi. Sumqayıtdakı bir görüşü heç vaxt unutmayacam. İnanmıram ki, dünyanın harasındasa şairlərin şeir deməsini elə çılgınlıqla qarşılayalar.

Türkiyədən Əhməd Ər deyə bir milliyyətçi şair gəlmişdi Bakıya. O da bizə qatıldı. Azərbaycan radiosundan bütün dünya türklərinə dəvət sözlərini etdik o zaman. O zaman böylə bir zaman idi. Rus hərbiçiləri meydandakı adamları zor gücüylə dağıtdıqdan sonra mən Daşkəndə döndüm.

– Daşkəndə döndünüz, yoxsa Sovet hərbiçilərinin qəddarlığını görüb qaçdınız?

– (Gülür) Bəlkə də. Amma meydandakı insanların coşğunluğu mənim içimdən qorxunu çıxarmışdı.

Getsəm yaxşı idi, çünki 15 günlük ezamiyyət müddətim zətən bitmişdi.

– Tahir bəy, Sovet dövründə bizlər hökumət orqanlarının təşkil etdiyi, yüz ölçülüb, bir biçilmiş mintinqlər və yürüşlər görmüşdük. Xarici ölkələrdə isə hökumətinin icazəsi olmadan, ayrı-ayrı insan qrupunun, təşkilatların təşəbbüsü ilə keçirilən, polisin dağıtmaq istədiyi, iştirakçıları döydüyü, həbs etdiyi mitinqləri televiziyalarda görmüşdük, haqlarında qəzet və jurnallarda oxumuşduq. Gəldin Bakıya. Sovetlərin əyalət şəhərində qarmaqarışıqlıq, yüz minlərlə insanın meydana yığılmasını, fərqli fikirlər söyləməsini, şüarlar səsləndirmələrini gördün. Salonlardakı toplantılarda siz şeir oxuyanda yerlərdən səsləndirilən antisovet şüarları eşitdiniz. Şəhərin mərkəzi meydanında Sovet hərbiçilərinin dinc mitinq iştirakçılarını dağıtdıqlarının şahidi oldunuz. Geri dönəndən sonra dost-tanışa gördükləriniz haqqında nələri dediniz?

– Bakıya gələndə bir beynəlmiləlçi idim. Burada gördüm meydana gecə və gündüz 100 minlərlə insan toplaşır. Natiqlər bütün gün boyu danışır, fərqli insanların söylədiyi fikirlər də eyni deyildi. Amma bir məsələ eyni olaraq qalırdı: Bu da meydana yığılma yüz minlərlə insanın günlər keçdikcə azalmaması, yerlərdən onlara ərzaq və maddi yardım göndərilməsi idi. Elə meydanın kənarındaca qoyunlar kəsilir, kabab bişirilirdi. Gecələr onlarla tonqal qalanırdı. Adamlar soyuqdan qorunmaq üçün tonqal başına toplaşır, bir-

biri ilə tanış olur, dərdləşir, gecəni yuxusuz keçirirdilər.

Mitingə ilk qatıldığım günlər gözlərimdən yaşlar axırdı. Həyəcanlanırdım. Demək belə də ola bilmiş – deyə düşünürdüm. Mitinglərin birində Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Əbdürrəhmən Vəzirovu təhdit etdilər və onun yardımçısına söz verdilər. O, mikrafon arxasına keçib yenicə danışmağa başlamışdı birisi gəldi: “Belə xeyirsizə söz verilməsin!” - deyib mikrofonu dartıb onun əlindən aldı. Rəhbər işçiyə qarşı ilk dəfə tərbiyəsizlik edildiyini görüb təəccübləndim. Amma zaman başqa bir zaman, insanların həddini aşdığı zaman idi. Mən iştirak etdiyim bir mitinqdə Xəlil Rzaya söz verdilər. O, müdhiş bir nitq söylədi. “Bu günlərdə Moskva Yerevanı ayaqlar altında çığnayı” - dedikdə bütün meydan haykırdı. Onun “Vəzirov xain!” (Söhbət o zaman Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi olan Əbdürrəhman Vəzirovdan gedir.-Ə.Ş.) haykırtısı hələ də qulaqlarımdadır. Bax buna görə deyirəm, Özbəklərin bir Xəlil Rzası olsaydı....

Sonra anladım ki, köləlik zəncirindən, uzun illərin basqısından ancaq belə sərt hərəkətlərlə qurtarmaq olar. Başqa bir yol yoxdu hər halda. Sonra bir yerdə mən Xəlil Rzanın natiqliyini görsəm də, o meydanda söz deyəndə bütün meydan sakitləşdi. Xəlil Rza öz xalqının istədiyi sözü deyə bilən bir şair idi. Xalqın istədiyi sözü səmimi dediyi üçün xalq o sözün dalınca gədirdi.

Azərbaycanda 15 gündə gördüklərim, eşitdiklərim haqqında Özbəkistanda danışanda dinləyənlər heyran olur, gözləri bərəli qalırdı. Canıyananlıq göstərərək məsləhət görürdülər ki, belə söhbətləri heç yerdə danışmayım. Canıyananlıq edənləri eşitmədim, gördüklərimi danışmaqla kifayətlənmədim. Azərbaycanda gördüklərim haqqında bir neçə məqalələr yazdım. Amma qəzet, jurnal redaktorları mənim yazılarıma qarşı ədəbsizlik elədilər. Yazılarımin ciddi hissələrini mətndən çıxarıb çap elədilər.

Məsələn, telefonun batareyası zəifləyəndə onu toka qoyursan enerji yığıandan sonra azacıq işləyir. Mən də telefon kimi idim, ruhi akkumlyatorum Xəlil Rza oldu. Xəlil Rzanın səmimi dostları vardı - Ramiz Duyğun, Sabir Rüstəmxanlı və b. Sabir Rüstəmxanlının meydandakı cəsarətli çıxışlarını dinlədim. Maraqlı söhbətlərimiz oldu. Onun danışığıları məndə türklük ruhunu gücləndirdi.

– Tahir bəy, son dövrlər nə üzərində işləyirsən, nə yazırsan, nə pozursan?

– Sonuncu şeir kitabım 1990-cı ildə çıxdı. Sonra bir cildliyimi hazırlayıb nəşriyyata verdim. Nəşriyyatın rəyçilərindən keçdi, senzordan keçmədi. Senzorla mübahisələrimiz uzandı. Sovetlər Birliyi dağıldı, senzorda bir yumşalma əmələ gəldi. Kitab senzordan keçəndən sonra nəşriyyatlara hökumət əvvəlki kimi pul ayırmadı. Sovet dövründə kitabı plana saldırmaq, rəy almaq, senzordan keçirmək 5-10 il vaxt aparırdı. İndi o əngəllər aradan qalxıb, pulsuzluq əngəli başlayıb.

1990-cı ildən başlayaraq Türküstan mövzusunda məqalələr yazmağa başladım. Üç-dörd ilə Buxara Milli Hökuməti, Kokand Muxtariyyatı, Mustafa Çokay, Buxara Milli Hökumətinin rəhbərləri Usman (Osman) xoca, Polat xoca, Temir xoca, cədidçilərin rəhbəri Munavvarkarı, basmaçılar, yəni korbaşlar Tahir Çığatay, Zəki Vəlidi Toğan, Baymirzə Hayıt, Ziyaeddin Babakurban, Ahat Andican və Türkiyədəki Türkistanlılar haqqında yazdıqlarım Özbəkistanda səş saldı. O məqalə “Hür Türkistan için” adı altında çap olundu. Uzun illər yasaq olunmuş mövzulardakı yazılarım yaxın tariximizə işıq saldı. Osman xocanın Türkiyədə, Mustafa Çokayın Almaniyada nəşr etdiyi “Yeni Türkistan”, “Yaş (Genç) Türkistan” jurnalları haqqında geniş tədqiqatlar apardım. Bir zaman mənim yazdıqlarımı oxumağa qorxanlar 20-30 yıl sonra yavaş-yavaş mühacirətimizin araşdırıcısına çevrildilər. (Gülür). Dünyanın işi belədir.

Türküstanın məşhur şairlərinin çoxu İstanbulda oxuyub, Fuat Köprülüdən, hətta Ziya Göyaldan dərş alıblar. Onların ömür yolu və yaradıcılığını öyrənib yazdığım kitab 1994-cü ildə 30 min tirajla nəşr edildi. Kitab “İlin ən yaxşı kitabı” mükafatına layiq görüldü. 1997-ci ildə Memmed Emin Yurdakulun şeirlərini nəşr etdirdim. Ziya Gökalpın şeir və dastanlarını özbəkcəyə çevirib qəzet və jurnallarda nəşr etdirdim.

1991-ci ildən başlayıb bu günə qədər, yəni 9 ilə yazdım, “Türküstan ədəbiyyatı antologiyası” Türkiyədə 3 cildə çap olundu. Türkiyəyə dəvət olundum.

Ortaq Türk Tarixi dərsliyinin hazırlanmasında iştirak etdim. “Çağdaş Özbək şairləri” adlı bir kitabım çıxdı Türkiyədə. Türkiyə şairlərinin, romancılarının əsərlərini özbəkçəyə çevirib nəşr etdirdim. Saymaqla bitən deyil. Bu iş sənlik mənlik deyil. Tahir Kahhar yaradıcılığını öyrənənlərin işidir. Bunun üçün bir neçə dil bilən 4-5 araşdırıcı gərəkdir ki, doktora yazsın. (Gülür).

– Allaha çox şükür ki, sizin tərcümələrinizə, milli ruhlu əsərlərinizə sensor daha əngəl olmur. Bəs oxucu necə, yazdıqlarınızı oxuyan, fikir bildirən varmı, yoxsa hələ Sovet dövrünün qorxusu canlarından çıxmayıb? Milli şüurun oyanmasına bu kitabların və məqalələrin təsirini hiss edirsinizmi? Axı hakimiyyətdəkilər hələ də milli şüurun oyanmasından qorxur, onu əngəlləməyə çalışır.

– Hakimiyyətdəkilər onları açıq tənqiddən qorxur. Mənim yazdıqlarım keçmişdir. Tarihi və klassik ədəbi, elmi əsərlərdir. Sadəcə çevirilərdir. Bu yazılar onların vəzifələrini itirmələrinə təsir etməz.

Millət bir ağacdır, onun hər dəm sulanması lazım, yəni millətin mənəvi ağacının yarpaqlanıb meyvə verməsi üçün hər daim mənəvi su gərəkdir. Mənə görə Türküstan düşüncəsi bu günkü Türküstanlıların, özbəklərin, qazaxların, qırğızların, türkmənlərin, uyğurların hamısının milli ruhunun kaynağı, mənəvi suyu Türküstandır. Çünki əski zamanda Türküstan xanlıqları var idi. Tarixdə Türküstan deyilən bir dövlətə rast gəlmədim. Bura türk xalqlarının yaşadığı

bir coğrafiyanın adıdır, Hindistan kimi Türkünstan deyildir. Onu Rusiya 1920-ci illərdə beş respublikaya parçaladı. Amma Türkünstan vayenni Okruqu, Türkünstan Dəmiryolu deməyi dəyişə bilmədi.

Sovetlər Birliyinin çöküşündən sonra yenidən Türkünstan sözü gündəmə gəldi. Hazırda Türkünstan Cümhuriyyətləri sözünə qəzet-jurnallarda tez-tez rast gəlmək olur. Radio-televiziya, siyasilərin dilindən də bu sözü eşitmək olur. Turan adlı dövlət də, inzibati bölgü də yoxdur. Turan sözününü də əsasən alimlər, araşdırıcılar, aydınlar işlədir.

Bir zamanlar “Mavərnəhr”, iki dərya arasında məmləkət dedi ərəblər bu yerlərə. Hanı, indi deyən varmı? Türkünstandan, türk birliyindən qorxanlar Sredni Asiya dedi bu yerlərə. Biz də onu Orta Asiya kimi tərcümə etdik. Çox çəkməz ki, bu termin də Mavərnəhr kimi arxaikləşəcək. Türkünstan Birliyi qurulacaq. Bu, zamanın hökmüdür.

Taciklər xarici güclərin təsiri ilə hələ ki, belə bir birliyi istəmirlər. Taciklər Türkünstan teritoriyasında yaşayırlar. Tacik qardaşlarımız, Türkünstanın suyunu içirlər, meyvəsini yeyirlər, Türkünstanda yaşayırlar.

Türkünstan haqqında şəirlərimi insanlar oxuduqda hər halda duyğularına təsir edəcək. Duyğu da ağıl yönləndirəcək.

Türkünstanı düşünən, sevən adam istər qazax olsun, istər qırğız, türkmən, uyğur, tacik olsun hiç zaman bir-birinə yamanlıq etməz. Çünki vətəninin bir olduğunu

düşünər. Bir-birilə qardaş kimi yaşayar, bir-birilə heç zaman vuruşmaz. Bu yaxşı düşüncədir, bunu, mənəcə, yaymamız gərək. Əgər Turan düşüncəsi də yayılsa, heç vaxt özbəklər, qazaxlar, türkmənlər, tatarlar, azərbaycanlılar, qafqazlı türklər bir-birlərinə düşmən kəsilməz. Əslində, bu düşüncələr bizi birləşdiricidir.

Ancaq sömürgəçilər bunu istəmir. Pantürkizm, panturanizm adı altında bizlərə nifrət hissi təbliğ edir, bizim hər zaman bir-birimizlə vuruşmamızı, bir-birimizin ətini yeməyimizi istəyirlər. Mən Azərbaycan mədəniyyətini öyrənsəm, sən özbək mədəniyyətini öyrənsən biz bir-birimizlə şirin söhbətlər edərik. Bu gün azərbaycan xalqı da, özbək xalqı da mürəkkəb bir dövrdən keçir. Hər iki xalq çox səbrlidir, zəhmətkeşdir və əskidən qalma bir dil, mədəniyyət birliyi var.

Bizi sömürgəçilər ayırmağa çalışsalar da, aydınlarımız buna imkan vermirlər. 1920-ci illərdə Türküstandan nə qədər gəncimiz, xüsusən teatr arktyorları, rejissorlar, qəzetçilər gəlib Bakıda oxudu. Səmərqənddə çapa hazırlanan jurnallar, kitablar Bakıdakı mətbəələrdə çap olunub, Özbəkistana göndərilirdi. Bu gün də Özbəkistan toylarında müğənnilər böyük həvəslə Azərbaycan mahnıları oxuyur. Dinləyənlərin çoxu bilmir ki, bu, müəllifi bəlli olan Azərbaycan mahnısıdır, elə bilirlər özbək mahnısıdır.

Xalid Səid Xocayev milliyətə özbək olsa da, onu Azərbaycanda özbəklərdən yaxşı tanıdıqları kimi, milliyətə Azərbaycan türkü olan Maqsud Şeyxzadəni də Özbəkistanda Azərbaycanlılardan yaxşı tanıyırlar. Belə yaradıcı aydınlarımızın sayının çox olmasına çalışmalıyıq. Ədəbiyyat, mədəniyyət adamlarının gediş-gəlişi nə qədər çox olsa, xalqlarımız arasında münasibətlər də o qədər yaxşılaşar. Xalqlarımız arasında birlik möhkəm olsa, hökumət rəhbərləri də hakimiyyətlərini qorumaq üçün bu birliyə xidmət edər. Bizim bu söhbətlərimiz də, toplantılarda iştirak etməmiz də, bir-birimizin əsərlərini oxumamız da, bir-birimizə yaradıcılıqda kömək etməmiz də, lap yeyib-içməmiz də xalqlarımızın birliyinə xidmət edir.

Bu gün Kıbrısdə bu gözəl salondan Azərbaycana hörmətlərimi, məhəbbətimi sizin vasitənlə göndərirəm. Sağ olun.

– Siz də sağ olun və mənim salamlarımı da özbək xalqına yazılarınızla, şeirlərinizlə çatdırın.

Tahir Kahhardan aldığım bu müsahibədən istifadə edib Azərbaycan radiosunun “Qonaq eldən gələr” proqramında iki veriliş hazırladım. Həmin verilişlər 2001-ci il iyulun 11-də və avqustun 15-də efirə getdi. Verilişləri dinləyən, münasibət bildiren olub olmadığından xəbər tuta bilmədim. Amma onu bildim ki, radioda işləyənlərin bir neçəsinin xahişilə Tahir Kahharla sonralar görüşəndə müsahibələr aldım. Aldığım müsahibələrdən onlar verilişlərində istifadə etsələr də, lentləri mənə qaytarmadılar.

Tahir Kahhar bir məktubunda yazırdı: “Muhtaram Ali şamil bey, nasılsın? Azərbaycana selamlar. Yaklaşmakta olan Yeni yılın, Nevruz bayramın kutlu olsun. Bana göndərildiği kitabı inceledim. Proje olarak fena değil. Ancak bu durumda birçok eksikliğin olduğunu düşünüyorum. "Türk Halklarının ünlüleri" ansiklopedisi olarak bu proje çoğunlukla Azerbaycan'ın ünlü isimleriyle doludur. Diğer Türk milletlerinin ünlülerinin yüzde onu bile bu projeye dahil edilmemiştir.

Ne yapalım?

Bana göre her bir Türk devletlerinin evvelden yayınlanmış eski ansiklopedilerinden faydalanarak, her ülkenin uzmanları tarafından bu projeye eklemeler yaparak hazırlanması gerekir. Çünkü bu projede görebileceğiniz gibi Azerbaycandan başka halklardan, yani Özbek, Kazak, Tatar, Kırgız, Türkmen,

Uyğurlardan örnəkler az alınmış və ayrım yanlışlıqları da var. En iyi şəkildə o ölkələrin uzmanları yapabilir. Bu nədnlə bir yazı işləri bürosunu, bilim kurulunu kurmaq, ölkələrdəki təmsilcilərini seçmək, danışmaq və təvsiyələrdə bulunmaq gərəkıyor. Alındığı kararlara görə çalışılırsa, işə yarayacaktır.

Bu projedeki doğruyu və yanlışlı işərlətdim. Bir bakacaksınız. Bana görə, eski Sovyet rejiminin rəsmi ansiklopedilərində adı gəçən, Komünist Partisi Mərkəz Komitəsi səkretərləri, öndə gələn komünistlər o rejimin ünlü kişiləriydi. Daha ziyadə həkkin kahramanlarını və ünlü tarixi şahslarını, bilim və din kişilərini, yəni sanatçıları, kültürel figürləri, yazər və şairləri, çevirmənləri seçməklə ünlülər listəsini sınırlamaq gərəkir. Bu projədə eməği gəçənlərə güç və bəşarılar diliorum. Bəy Əli Şamil, sağ olun. Tüm arkadaşlara səlamlar. Saygılarımla Təhir Kəhhar.

(Əli Şamil bəy, kusura bakmayacaksınız, bu məktubun veriləcəği Kulu Kəngərli bəy eski yaşadığı yərdən taşınmışdır. Təlfonunu bulamadım. Bu məktubu və kitabı aldıktan sonra bana bildir və Kulu'nun adresini də. Sağ ol.)

28. 02. 2001”

Təhir Kəhharın iradələri doğru idi. Həmin günlərdə biz, nəcə dəyərlər, şapalaqla üz qızartmaq istiyirdik. Normal bir ensiklopediya həyəti qurmaq üçün maddi vəsait yox idi. Biz sadəcə könüllülük prisipi əsasında belə bir ensiklopediya yaratmaq istəyirdik.

Tahir Kahharla Quzey Kıbrısın Gazimoğosa, Lefkoşa, Türkiyənin Ankara, Akşəhər, Aksaray şəhərlərindəki toplantılarda etdiyimiz söhbətləri lentə alıb yazıya köçürsəydik, bir kitab alınardı. Bu kitabda oxucu Doğu Türkünstanın, Batı Türkünstanın, Güney Türkünstanın, Quzey Türkünstanın sərhədləri mövzusunda müzakirələrlə, 1918-ci ildən başlayan bolşevik repressiyasında məhv edilən türk aydınları haqqında ensiklopediyalarda və kitablarda rastlaşmadığı faktlarla, Azərbaycan-Özbəkistan arasındakı mədəni, elmi əlaqələr tarixinə dair bilgilərlə rastlaşardı.

Tahir Kahharla internet yazışmalarımız, telefon söhbətlərimiz, qatılacağımız simpoziumlar üçün yazdığımız məruzələrdə bir-birimizə verdiyimiz məsləhətlərdən də oxunaqlı bir kitab hazırlamaq olardı.

Daşkəndə gedəndə mütləq onu görər, qonağı olardım. Azərbaycan sevdalısı şair və yazıçıları bir yerə toplayar, maraqlı söhbətlər edərdik. Milli ruhlu açıq söhbətlərimizdən çəkinənləri lağa qoymaqdan heç vaxt çəkinməzdi. Milliyətcə özbək olan, Azərbaycanda yaşayarkən “Divani luğət-i it türkü” ilk dəfə dilimizə çevirən, “Özbək, qazax, türk dillərinin müqayisəli sərfi”, “Üslubiyyat” və b. kitablari yazan Xəlid Səid Xocayev haqqında material toplamama yardımcı olardı. Hətta mənim təşviqimlə Xəlid Səid Xocayevin “Türkünstan sədası” qəzetində çap etdirdiyi məqalələrini toplayıb araşdırdı. Yazdığı məqaləni Özbəkistanda və Türkiyədə çap etdirdi. Mən Daşkənddə olarkən bizə bələdçilik edib Xəlid Səid Xocayevin doğulduğu Koşkurqan kəndinə aparıb qohumları ilə görüşdü.

Azərbaycan Radiosu ilə TRT-nin birgə layihəsi olan “Türk dünyasının məşhurları” proqramında Özbək aydınları haqqında verilişlər hazırlayanda Tahir Kahhar dadıma çatırdı.

Azərbaycan yazıçı və şairlərinin əsərlərini özbək türkcəsinə çevirib Daşkənddə nəşr etdirən Tahir Kahhar Bakıda da kitabının çapını çox arzulayır. AMEA Şərqşünaslıq İnstitutunun əməkdaşı Təranə Əzim onun şeirlərini dilimizə uyğunlaşdıraraq kitab halına saldı. Heyif ki, maddi imkanımız olmadığına görə o kitabı nəşr etdirib oxuculara çatdırma bilmədik.

Tahir Kahharla sonuncu dəfə Bakıda görüşdük. İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyi münasibətilə Özbəkistandakı Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi gözəl bir layihə həyata keçirmişdi. Mərkəz Azərbaycan ədəbiyyatının bilicisi, özünü “Füzuli ədəbi məktəbinin şagirdi” adlandıran, filologiya elmləri namizədi, dosent Tahir Kahharı İmadəddin Nəsiminin əsərlərindən seçmələrin özbək türkcəsinə çevrilməsinə cəlb etmişdir. O, böyük həvəslə və yüksək sənətkarlıqla bu işin öhdəsindən gəlmişdi.

“Kaspi” qəzeti, “Kaspi” Təhsil Şirkəti və Özbəkistandakı Heydər Əliyev adına Mədəniyyət Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə 2019-cu il martın 28-də Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində “İmadəddin Nəsimi və Özbək ədəbiyyatı” adlı konfransa Tahir Kahhar da dəvət edilmişdi. O, toplantıda gördüyü işlərdən danışmışdır. Tərcüməçiyə ehtiyac qalmamışdı. Salondakılar onun çıxışını başa düşürdülər.

Tahir Kahharla birlikdə Bakını gəzdik, Azərbaycanda folklorun toplanması, nəşri, təbliği, tərcüməsi və yayılması ilə bağlı bilgi almaq üçün

AMEA Folklor İnstitutuna da gəldi. Onun Azərbaycan folklorçuları ilə söhbəti də maraqla qarşılandı.

Bakıdan dönəndən sonra dəfələrlə zəng vurub ailəliklə Özbəkistana dəvət etdi. Şəhərdən kənarda bağ evi tikdirdiyini söyləyirdi. Orada qalmamızı, yaradıcılıq söhbətləri etməmizi, ailəliklə onun məşinində Səmərqəndi, Buxaranı, Xivəni, Fərqanə vədisini gəzməyi təklif edirdi. Onun təklifi ürəyimdən olsa da, təyyarə biletlərinin bahalıqı Özbəkistana öz pulumla getməyimi əngəlləyirdi.

Tahir Kahhar basmacı hərəkətinə böyük marağım olduğunu bildiyindən hər dəfə deyirdi: “Səni basmacıların bolşeviklərin nizami hərbi dəstələrini darmadağın etdikləri yerlərə aparacam. Lakayların xatirələrini dinləyəcəksən”. Hər dəfə onu ümidləndirirəm ki, çalışacam bu payız gəlim. Amma sözümə əməl edə bilmirəm. Yaş və xəstəliklər də öz işini görür. Uzaq səfərlərə çıxmağım çətinləşir.

Onu düşünürəm ki, bəlkə Özbəkistan haqqında yazdıqlarımı bir yerə toplayıb kitab halında nəşr etdirim. Bu mənim Tahir Kahhara və Özbək xalqına hədiyyəm olar.

... P.S. 2024-cü ilin avqustun 23-də Daşkəndə Tahir Kahhara zəng vurmuşdum. Həmişəki kimi hayküyü danışmadı. Səbəbini soruşduqda “Xatunumu dəfn edib gəldik” - dedi. Çox üzöldüm. Çünki Etibar xanım sadəcə Tahir Kahharın günlərlə evdə olmasına, xəbərsiz evə qonaq gətirməsinə, qadınlarla haqqında olan söz-söhbətə dözməklə kifayətlənməmiş, ona və balalarına sədaqətlə qulluq etməmişdi. Tahirin yazıb-yaratması üçün çox çətinliklərə sinə gərmişdi. Ruhu şad olsun. Allah rəhmət eləsin.

GÖZLƏNİLMƏZ GEDİŞLƏR USTASI NƏCƏF NƏCƏFOV

Ölkədə bir yeniləşmə havası vardı. Adamların bəziləri vəzifəsindən, mövqeyindən asılı olmayaraq açıq danışmışdılar. İkilik-

də, ailə məclislərində cəmiyyətin nöqsanlarını açıq deyən rəhbər şəxslər isə rəsmi toplantılarda tamam başqa cür danışmışdılar. Moskvada, Pribaltikada qəzetlərin yazdığını Azərbaycanda hələ çoxları çayxana söhbətlərində də, ailə məclislərində də dilinə gətirməyə cəsarət etmirdi. Bu da bizi üzdü. Tez-tez bir-birimizə "niyə bizdə belədi?" sualı ilə müraciət edir, bu müraciət də çox vaxt sonu görünməyən müzakirələrə çevrilirdi.

Xarici ölkələrdən qəzet, jurnal almaq mümkün deyildi. Oradan yayılan radio verilişlərinin vaxtı məhdud, ötürücülük qabiliyyəti zəif idi. Əlac qalırdı ölkə daxilində nisbətən cəsarətli görünən qəzet, jurnalları oxumağa.

Əməkdaşı olduğum "Sovet Naxçıvanı" qəzetində çalışan bir qrup gənc uzun-uzadı müzakirələrdən sonra hər birimiz muxtar və müttəfiq respublikada çıxan iki-üç qəzetə abunə yazılmaq haqqında razılığa gəldik. Bu

1985-ci illər idi. Pribaltikada yenidənqurma havası daha tez duyuldu. Onların qəzet və jurnallarını oxuduqca, maraqlı məqalələri müzakirə etdikcə, sonda: "Bəs biz niyə belə yazmırıq? Azərbaycanda qəzetlər niyə belə çıxmır" sualları doğurdu.

Azərbaycanda da bizim istədiyimiz qəzet çıxdı. Bu "Molodyoj Azerbaydjana" qəzeti idi. Əslində bu qəzet çoxdan, lap çoxdan çap olunurdu. Amma onu bizim arzuladığımız qəzetə çevirən Nəcəf Nəcəfov oldu. Mətbuat aləmində çalışanların əksəriyyətini tanıyırdıq. Nəcəf Nəcəfov isə bizim üçün yeni idi. Nəcəf bəy "İnşaatçı-Stroitel" qəzetində işləyəndə (1979-84) mənə bu qəzetdə bir neçə məqaləm çap olunmuşdu. Ardıcıl olmasa da hərdən "Vıška" qəzetini də oxuyurdum. Nəcəf bəy 1984-1986-cı illərdə bu qəzetdə sənaye, təbliğat və kommunist tərbiyəsi şöbələrinə rəhbərlik etmişdi. Açıqını deyim elə bir diqqətçəkən yazısını oxumadığıma görə imzası tanış deyildi. Yenidənqurma hərəkatı olmasaydı yəqin Nəcəf bəyin "Molodyoj Azerbaydjan" qəzetindəki fəaliyyəti də öncələrdə olduğu kimi diqqətimdən kənarda qalacaqdı.

"Molodyoj Azerbaydjana" qəzetinin əməkdaşı Arif Əliyev Naxçıvana ezamiyyətə gəlmişdi. Görüşüb xeyli söhbət etdik. Nəcəf Nəcəfovun şəxsiyyəti, təhsili, əvvəlki iş yeri ilə maraqlandım. Arif Əliyev N.Nəcəfovun ixtisasca jurnalist olmadığını söyləyəndə heyrətim daha da artdı. Bakıya gələndə mənə Nəcəf bəylə tanış etməyi şərtləşdik. Arif vədinə əməl etdi. İlk görüşümüz uğurlu alındı. Adətən, mən ilk görüşdə

adamlarla çətin dil tapıram. Amma bu dəfə neçə illərin tanışları kimi sözə başladıq. Həmin xoş əhval-ruhiyyə ilə də ayrıldıq.

Sonralar da bir neçə dəfə Bakıda, iş gününün sonlarında "Molodyoj Azerbaydjana" qəzetində görüşdük. Hərdən telefonla danışdıq. Az-az görüşsək də aramızda bir səmimiyyət yarandı. Xalq hərəkatının sayəsində qazandığım dostlardan biri də Nəcəf Nəcəfov oldu. Ermənistanda, Haxçıvanda baş verən hadisələri dəqiqləşdirmək istəyəndə gecə vaxtı da ərkə evimizə zəng vururdu. Tanışlıqları vardı. Onu "Molodyoj Azerbaydjan" qəzetindən işdən çıxaranda Naxçıvanda bir qrup jurnalistlə Azərbaycan KP MK-ya etiraz məktubu göndərdik.

"Bakinski raboçi" qəzetində işləyəndə bir gün axşam zəng vurdu. Səhər Naxçıvana gələcəyini söylədi. Qarşıladıq. Birlikdə gəzdik. Çörək yeməyə gəndə mən Naxçıvan vilayət Komsomol Komitəsinin I katibi Vəli Şahverdiyevə də zəng vurdum. V.Şahverdiyev də Nəcəf Nəcəfovla birgə Azərbaycan LKGİ-nin plenum üzvü olmuşdu. Azərbaycan televiziyasının Naxçıvandakı zona müxbiri Sadiq Gözəlov, Nəcəf Nəcəfov, mən və Vəli Şahverdiyev onun qohumlarının işlətdiyi yeməxanada nahar etdik. Təbiətdən, Naxçıvanın tarix abidələrindən, havadan, sudan, bir sözlə siyasətdən başqa hər şeydən danışib ayrıldıq.

Səhərişi gün Vəli Şahverdiyev zəng vurub "Məni niyə xətaya saldın?" - dedi. - Obkoma çağırıbmışdılar.

Nəcəf Nəcəfovla görüşdüyümə görə İsayev məni bərk danladı. Nahara birgə getməyimizdən görəsən necə xəbər tutub?" - dedi. Bu 1989-cu il idi. Bizim rəhbər partiya, sovet, hüquq mühafizə orqanlarında işləyənlər adamların Nəcəf müəllimlə görüşməsindən belə qorxurdular. Çünki Nəcəf müəllim sakitliyi, astagəlliyi ilə elə məntiqli, faktlara söykənərək danışdı ki, qarşısındakı əksəriyyət onunla razılaşmalı olurdu.

Naxçıvanda Xalq Cəbhəsinin təsis konfransı 1988-ci ilin dekabrın 17-də keçirilmiş və muxtar respublika Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə təşkilatın qeydiyyatı götürülməsi üçün rəsmi müraciət olunmuşdu. Bakıda isə bu iş yeddi aya yaxın yubanmışdı. Nəcəf bəy əslində rəsmi iş üçün - "Bakinskiy raboçi" qəzetinin əməkdaşı kimi ezamiyyətə gəlsə də, Xalq Cəbhəsinin yerli təşkilatlarından vəziyyəti öyrənir, bizə məsləhətlər verirdi. Açıq fəaliyyətimizdə M.S.Qorbaçovun məruzə və nitqlərindən geniş istifadə etməyi, bir sözlə partiya sənədlərini diqqətlə öyrənib, onu əldə qalxan edib yerli hakimiyyət orqanlarına hücumu keçməyi, onların nöqsanlarını qabarıqlığı ilə xalqa çatdırmağı, eləcə də Kommunist Partiyasının hakimiyyəti illərində xalqımızın başına gətirilən müsibətləri geniş təbliğ etməyin vacibliyini bizə öyrədirdi. Lakin XC tərkibində olan, gizli fəaliyyəti sevən üzvlərinin bəziləri onun məsləhət və təkliflərilə heç də razılaşırmıdılar.

Sədrək kəndi yaxınlığında Ermənistanla Azərbaycanın sərhəddində ermənilər Sovet Ordusunun

əsgər və zabitlərinin yanında azərbaycanlılar döymüş, maşınlara avtomat silahlardan atəş açmışdılar. Təsadüf nəticəsində toqquşma ölümsüz başa çatmışdı. Azərbaycanın rəsmi dairələri bunu ört-basdır etməyə çalışırdı. Mətbuat susurdu. Olan şeyi demək istəyənə ekstremist damğası vurulurdu. Göndərdiyimiz məqalələr çap olunmadan zibil qutusunda atılırdı. "Molodyoj Azerbaydjana" qəzetinin redaktorluğundan uzaqlaşdırılmış Nəcəf bəy "Bakinski raboçi"də işləyirdi. Ezamiyyə vərəqi yazdırıb rəsmi qaydada Naxçıvana gəlmişdi. Həmişə mərkəzdən gəlmiş müxbirləri pəh-pəhlə qarşılayan yerli partiya, sovet aparatı rəhbərləri heç biri Nəcəf bəyi qəbul etmək, onunla danışmaq istəmirdi. Hərəsi bir bəhanə ilə yaxasını kənara çəkirdi. Hələ üstəlik daxili işlər nazirinə də tapşırıbmışdılar ki, onun Sədərəyə getməsinə əngəlləsinlər. Milis işçiləri də məlum məsələdir ki, yüz qanunu bir rəhbər işçinin quru sözünə qurban verməyə hazırdılar.

Birinci gün Nəcəf bəyin Sədərəyə getməsi baş tutmadı. Naxçıvanı gəzdik dolandıq. Plan cızdıq. Planlaşdırdıq ki, mən dost-tanışların, xüsusən də rəhbər vəzifələrə xəbər aparmaq üçün sinov gedənlərin yanında Nəcəf bəyi Batabat yaylağına qonaq aparacağımı söyləyim. Səhərisi gün dediyimiz kimi də etdik. Milis maşını da bizi təqib etdi. Biz axşamadək Batabatda gəzib gəldik. Nəcəf bəy də Sədərəkdən rahatca geri dönmüşdü. Biz sadəcə, planımıza kiçik bir düzəliş etmişdik. Naxçıvandan Şahbuza gedən yolun üstündəki

hərbi hissənin yanında Nəcəf bəyi maşından endirib başqa bir gözlüklü tanışımızı mindirmişdik.

Maşından düşən Nəcəf bəy də hərbi hissənin buraxılış otağına girmişdi. Sonra da oradan keçib Naxçıvandan Sədərəyə gedən yolda onu gözləyən maşına əyləşib getmişdi.

Həmişə sakit, təmkinli, ağır təbiətli görünən Nəcəf bəy çətin anlarda çox cəld, çevik və qətiyyətli olurdu. Sonra da özü-özünü lağa qoyaraq deyirdi: "Heyf ki, bunlar məndə bir anlıq olur. Vəziyyətdən çıxıram. Problem çox uzansa, gərginlik davam etsə, mən daha böyük kəşflər edə bilərəm".

1989-cu ildə Tallindəki "Periodika" nəşriyyatının çap etdiyi "Harodniy konqerss" (Sbornik materialov Konqressa Harodnoqo Fronta Estonii. 1-2 oktyabr 1988 q.) kitabına "Əli müəllimə və Naxçıvanda yenidənqurma uğrunda döyüşənlərə müvəffəqiyyət arzulayaraq. Nəcəf Nəcəfov, Azərbaycanın yenidənqurma tərəfdarları, Xalq Cəbhəsinin təşəbbüs mərkəzinin üzvü" avtoqrafını yazıb mənə bağışladı.

Qəzetçi olduğuma görə AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının İdarə Heyətinin üzvü kimi mənə də ixtisasıma uyğun iş təşvirmişdilər. Həm "Varlıq" (sonralar "Güney" adıyla nəşr olundu) qəzetini çıxarır, təşkilatın bir növ mətbuat xidmətinə baxır, lektoriyalar təşkil edirdim. Şəxsi münasibətlərimizə və eyni sahəni əhatə etdiyimizə görə Nəcəf bəylə mən daha sıx əlaqədə olurdum.

1991-ci il avqustun 19-da Moskvada "QKÇP" baş verəndə yerlərdə də gərginlik artdı. Naxçıvan cəbhəçilərinin təcili mitinq təşkil edib "QKÇP"-ni pisləyən qətnamə qəbul etməyi tələb etdilər. Naxçıvanın nəinki bir çox rəhbər vəzifəlilərində, hətta sıradan adamlarında da belə bir əhval-ruhiyyə baş qaldırdı: 37-ci il geri qayıdıb. Nəinki xalq hərəkatı fəallarını, hətta sıradan iştirakçıları da həbs edəcəklər!

Mən də daxil olmaqla İdarə Heyətinin bəzi üzvləri tələsik mitinq çağırmağın əleyhinə idik. Biz bu mitinqə ciddi hazırlaşmağı tələb edirdik. Təşkilat daxilində bir gərginlik yaranmışdı. Gərginliyi yatırmaq üçün AXC Haxçıvan təşkilatı İdarə Heyəti adından "QKÇP"-ni pisləyən bir bəyanat yazıb təcili xarici radio-stansiyalara ötürdük. O dövrdə cəbhə daxilində radikal adlandırılanlar - əslində hərəkatçılar adlandırılmalı olanlar, hər şeyi mitinq, piket, güc, təzyiq yolu ilə həll etmək istəyənlər bəyanatla razılaşmayıb mitinq keçirmək istəyirdilər. Bakıya zəng vurduq. Əbülfəz Elçibəyi, İsa Qəmbəri və başqalarını tapa bilmədik. Çox çətinliklə Nəcəf bəyi tapıb vəziyyəti anlatdım. Nəcəf bəy də təxminən belə dedi: "QKÇP"-nin ömrü heç bir ay çəkməz. Həmişə zərbə bizlərə dəyir. Onsuz da sizlərdən yanıqlı olanlar çoxdu. Mitinq edəcəksiniz azı 100-150 nəfərinizi həbs edib incidəcək, təhqir edəcəklər. Qoy bu dəfə ruslar özləri qabağa düşsün, biz də arxalarınca gedərik. Bu milli məsələ, Azərbaycanın məsələsi deyil ki, sıçrayıb ortaya düşək. Bəyanat verməkdə ağıllı iş görübsünüz.

Bizim də yadımıza yaxşı saldın. Biz də gərək yazıb xarici radiolara ötürək".

Başqa vaxt Nəcəf bəyi bəyənməyən, onu yumşaqlıqda, mülayim mövqe tutmaqda ittiham edənlər bu dəfə nədənsə bir nəfər kimi onun təklifini bəyəndilər.

"Azadlıq" qəzeti yaranan gündən qəzetə Naxçıvanda, İranda baş verən hadisələrə dair xəbərlər göndərməklə, qəzetin yayımını təşkil etməklə kömək etməyə çalışırdım. Nəcəf bəy biri neçə dəfə mənə qəzetdə ştatlı işçi olmağı təklif etsə də, hər dəfə də: "Hə tapşırığınız var yerinə yetirim. Amma "Azadlıq" qəzetindən gördüyüm işə görə pul almağı özümə sığışdıra bilmərəm" deyirdim.

1997-ci ilin iyulun 17-də Bakıda AXC qərar-gahında görüşdük. "Səhər redaksiyaya gəl" - dedi. Onsuz da redaksiyaya gedəcəkdim. Getdim. Günorta idi. İşçilərlə bir süfrə arxasında çörək yeyirdi. Məni də dəvət etdilər. Oturub onlarla birlikdə nahar etdim. Sonra otağına keçəndə "Azadlıq" qəzetindən pul almaq istəmirsən, amma qəzetin pulu ilə hazırlanmış xörəyi yeyirsən" dedikdə mən tutuldum. O, gülərək: "Yeməyi redaksiyanın hesabından hazırladıq. Bu, həm vaxt itkisinin qarşısını alır, həm də işçilər arasında səmimiyyət yaradır" - dedi.

Sonra da qarşıma vərəq qoyub "işə qəbul edilməyin haqqında ərizə yaz" - "Yazmasan tapşıracam məqalələpini çap etməsinlər" - deyə əlavə etdi. Səsində bir yumşaqlıq, səmimiyyət, doğmalılıq vardı.

Ərizəni yazıb verəndən sonra üstünə dərkənar qoymadı. Ərizəm əlində çıxıb həyətdəcə redaksiyanın işçilərlə məsləhətləşib hər birinin rəyini soruşmağa başladı. Onun bu hərəkəti qəlbimə dəydi. Düşündüm, mənə təkidlə ərizə yazdırmağı hara, sonra da rəy soruşmağı hara? Maraqlı mənə güc gəldi. Görəsən, "Azadlıq"ın əməkdaşları mənim haqqımda nə fikirləşirlər?

Ümumi rəyi öyrənmək üçün gözlədim. Təxminən bir saatdan sonra Arif Əliyev əlində müqavilə içəri girdi. Nəcəf bə bu müqaviləni gözdən keçirib bir sözü pozdu. Aşağısından imza atandan sonra mənə imzalamağa verdi. Utandığımdan hansı sözü pozduğuna nə qədər maaş alacağımı baxmadan imzaladım. Bəlkə də bu mənim oxumadan imzaladığım yeganə sənəd idi.

Sonra baxdım ki, müqavilədə filan müddətə işə götürülsün ifadəsində "müddətə" sözünün üstündən xətt çəkib. Yəni mənim üçün sınaq müddəti, vaxt, zaman təyin etmədən işə götürüb.

"Azadlıq"da işlədiyim müddətdə bir neçə məqalədə yersiz ixtisarlar, bəzi dəyişikliklər edildiyini gördükdə gileyimi redaktor kimi Nəcəf bəyə bildirdim. O da: "Düz deyirsən. Bəzən onların düzəlişləri məni də qane etmir. Amma kollektivin rəyi olduğuna görə razılaşıram. Hər şeyi öz əlimə alar, son anda istədiyimi həyata keçirərəm. Ola bilsin, qəzet indikindən bir az yaxşı çıxar. Amma kadr yetişməz. Bunlara sərbəstliyi

ona görə vermişəm ki, sabah hər biri bir qəzeti idarə edə bilsin" - dedi.

Nəcəf bəy yüksək ixtisaslı mütəxəssis hazırlığına xüsusi diqqət yetirirdi. Prezident Araratında az müddət işləyəndə də, 1993-cü il hakimiyyət dəyişikliyindən sonra da kadr hazırlığını daim ön plana çəkirdi. Xüsusən gənclərin təşkilatçılıq məsələlərini, idarəçiliyi, elmi bilikləri, davranış mədəniyyətini öyrənməsini çox istəyirdi. Bu istiqamətdə də planlar hazırlayırdı.

Nəcəf bəyin şahmat oynayıb oynamadığını bilmirdim. Amma sakit, təmkinli, ləng görünən bu insan anında elə qətiyyətli və gözlənilməz gedişlər edirdi ki, ona heyrlənməmək olmurdu. Ə.Vəzirov Etibar Məmmədovu mikrofondan uzaqlaşdırmaq üçün Nəcəf bəyi köməyə çağıranda o yaranmış imkandan çox məharətlə istifadə edərək "Tətil!" deməsi ilə Azərbaycanı tətil hərəkatı bürüməsi bir oldu. O, mikrofonu yaxınlaşıb nəyisə izah etmək, fikrini əsaslandırmaq istəsəydi sözsüz mövqeyini anlayıb mikrofonu kəsəcəkdilər. Məhz buna görə əhalini tətilə çağırmaqla istədiyinə nail oldu.

Onun Prezident aparatından işdən getməsi də belə gözlənilməz gedişlərdən biri idi.

24.12.2000

YUNUS KANDIM BİR HƏFTƏ BAKIDA

Krımda Yunus Kandımın yubileyi

Sentyabrın 4-də Akmesiddə (Simferopol) şair, tərcüməçi, araşdırıcı və çılğın millətsevr Yunus Kandımın (Kandımov) anadan olmasının 65 illiyi münasibətilə toplantı keçirilmişdir. (Onun soyadını Krım tatarları qaddım, yəni qanmaq, anlamaq şəkilində yazırlar. Rəsmi sənədlərdə, yazıda və internet resurslarında isə kandım şəkilində yazıldığından biz də onun soyadını Kandım və ya Kandımov kimi yazırıq) Toplantıya dövlət adamları, rəsmi şəxslər qatılmasa da iştirakçıların sayı rəsmi toplantılara dəvət edilənlərdən çox olmuşdur. Necə deyərlər Krım tatarlarının gənc nəsili vətən və millət üçün ömür xərcləyən, gənc yaşlarında dünyadan köçən insanı hörmətlə xatırlamışlar. Sağlığında onun ayağından çəkənlər, haqqında yaxşı-yaman deyənlər də alovlu çıxışlar etmişlər. Gənclər onların 20-30 il öncə Yunus Kandım haqqında dediklərindən xəbərsiz olduqlarından çıxışlarını alqışlarla qarşılamışlar. Kırımdan mənə göndərilmiş yubiley toplantısı haqqında hazırlanmış lentə baxdıqda çox üzöldüm. Öz-özümə sual verdim: nədən insanlar çağdaşlarının əməyini, onların vətən və millət üçün

gördükləri işləri vaxtında dəyərləndirmə, öldükdən sonra tərifi yağışı yağdırırlar?

35 il öncə Yunus Kandımınla görüşümüzü, üz-üzə söhbətlərimizi yadıma saldım.

Nəriman Qasımoğlunun redaktorun və senzurun gözündən yayınmış “Qalasan andıra” şeiri

... Şair, şerqşünas, tərcüməçi Nəriman Qasım oğlu (o zamanlar Qasımzadə imzasından istifadə edirdi) məni Bakıda keçiriləcək Xəzər forumuna çağırırdı. Onunla şəxsi tanışlığımızdan bir neçə ay keçsə də şeirləri ilə tanışlığımın tarixi 5-6 il olardı. Atasını, tanınmış şairi və ədəbiyyat araşdırıcısı olan Qasım Qasımzadəni isə tələbəlik illərimdən tanıyırdım. Yaşda məndən böyük olsa da xoş bir münasibətimiz vardı. Bunun səbəbi repressiya olunmuş ədiblərimizlə bağlı verdim suallar olmuşdu. Gənclərin 1930-cu illərin ədəbiyyatı ilə maraqlanmasını alqışlasa da güllələnən ədəbiyyatşünaslar, şairlər, yazıçılar haqqında geniş bilgi verməkdən çəkinmişdi. Qasım Qasımzadə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin redaktoru işləmiş, dövrünün milli ruhlu şairi, və ciddi araşdırıcısı kimi tanınmışdı. Əmin Abid mövzusunda dissertasiya üzərində işlədiyimə görə Ədəbiyyat İnstitutuna da gədirdim. Qasım Qasımzadə ilə də orada görüşürdüm. Lakin onun ailə üzvləri haqqında elə geniş bilgilim yox idi. Bir neçə şeirini oxuduğum Nəriman Qasımzadənin onun oğlu olduğunu bildirdim. Lakin Nəriman Qasımzadəni heç görməmişdim.

Nəriman Qasımzadə isə məndən yaşda xeyli kiçik idi. Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şerqşünaslıq

fakültəsini bitirdikdən sonra Yəməndə (1977–1978) və Liviyada (1980–1982) tərcüməçi işləmiş, SSRİ EA Şərqşünaslıq İnstitutunda təcürbəçi (1984–1986) olmuş, Azərbaycanda müxtəlif vəzifələrdə çalışmış, elmi dərəcə almış, şeirlərini və tərcümələrini dövrü mətbuatda nəşr etdirmişdir.

1980-ci illərdən başlayaraq ermən millətçilərinin istər Ermənistanda, istər Moskvada çap olunan qəzet və jurnallarda şovinist yazılarının sayı artmağa başlamışdı. Sov.IKP MK ermənilər arasında şovinizmin gücləndiyini tənqid edən qərar versə də ciddi və əməli addım atmamışdı. Ermənistanda və Moskvda erməni şovinistlərinin türklər, Azərbaycan əleyhinə yazdıqları məqalələr, kitablar gündən günə çoxalırdı. Azərbaycanlı alimlərin, şair və yazıçıların onlara yazdıqları cavablar isə nəinki Moskvada, heç Azərbaycanda da çapına icazə verilmirdi. Azərbaycanda bu mövzunun üzərində ciddi bir nəzarət vardı.

Azərbaycan qələm sahibləri necə deyərlər “cılöv gəmirirdilər”. Lakin bir sətir də olsun çap etdirib ürəklərini boşalda, xalqa təskinlik verə bilmirdilər. Belə bir vaxtda Nəriman Qasımzadənin 1985-ci il avqustun 2-də “Ədəbiyyat” qəzetində “Qalasan andıra” adlı kiçik bir şeiri çap edildi. Redaktorun və sensorun gözündən yayınıb qəzet səhifəsində özünə yer tapmış bu kiçik şeiri yalnız Azərbaycanı deyil, Ermənistanı və Moskvanı da silkələdi. Şeir aşağıdakı misralarla başlayırdı.

**Qonşuluqda Nik adlı
bir it ömür sürürdü,**

**özgəylə işi yoxdu -
təkcə bizə hürürdü.**

Şeirin son beyti isə belə qurtarırdı:

**hürə-hürə it oldu,
qalasan andıra, Nik!**

Son misrada andıra sözündən sonrakı vergülü götürəndə andranik səslənirdi. Bu da erməni şovinistlərinin milli qəhrəman saydıqları, 1915-1919-cu illərdə Osmanlıda və Qafqazda müsəlmanları qırмыш Andranik Ozanyana (1865-1927) işarə idi. Rus ordusunun yardımını ilə başına erməni quldurlarını toplayıb dinc müsəlman əhalisini qıran Andiranik Ozanyanın qulağının türklər tərəfindən kəsildiyi haqqında Azərbaycanda bir rəvayət dolaşmaqda idi. Nəriman Qasımzadə buna da işarə edərək yazmışdı:

**Uşaqlar qəzəblənib
qulağını kəsdilər,
sahibləri də bizdən
həmişəlik küsdülər.**

Bu misralar şeirin qəddarlıqda ad çıxartmış, müsəlmanların yaşadıkları kəndləri viran qoydurmuş, evlərini talan etdirmiş, qoca, qadın, uşaq demədən adamları min bir zülmə öldürtdürmüş, Rusiyanın general rütbəsi verdiyi Andranik Ozanyan həsr edildiyi aydın görünürdü.

Şeir qısa müddətdə dilər əzbəri oldu və Nəriman Qasımzadəni Azərbaycanın ən ucqar kəndində belə tanıtdı və sevdirdi.

Zuğulbadakı Xəzər Forumunun iştirakçılarından bir qrupu: Şəkildə: Ön sırada 1 **Zaur Abdullayev**, **Turan müəssisəsinin əməkdaşı**, 2. **Zakir Fəxri**, 3. **Aqil Abbas**, 4. **Bakıda Ali məktəbdə oxuyan qaqauz (Kazayaqlı) Födör Vlaş**, 5. **Rəşad Məcid**, soldan ayaq üstə duranlar. 1. **Qaçay Cəbrayilov** **Bakı Məişət Xidməti İdarəsinin rəisi** 2. **Malik Bayramov**? 3..... 4. **Aydın Məmmədov**, 4. **Ukraynalı şair, Azərbaycan poeziyasının tərcüməçisi Mıkola Miroşniçenko**, 5. **Fuad Ağayev**, 6. **Arif Əliyev**, 7. **Todur Zanet**, 8. **Yunus Kandımov**, 9.10. **Vaqif Cəbrailzadə**, 11. **Arif Acal**, 12.....

Naxçıvanlıların “Qalasan andıra” şeirinə və Nəriman bəyə münasibəti

Milli Azadlıq Hərəkatı başlayanda insanlarda milli şüuru oyatmaq, Sovet hökumətinin formalaşdırdığı qəlibləri dağıtmaq üçün Nəriman Qasımzadəni Naxçıvana oxucularla görüşə dəvət etmişdik. Belə görüşləri adətən rəsmi qurumlar, partiya komitələri, mədəniyyət idarələri, yazıçılar ittifaqı kulublarda, mədəniyyət evlərində, məktəblərin iclas salonlarında keçirirdilər. Yeni yaranmaqda olan təşkilatımıza qeyri formallar dediklərinə görə bizlərə toplanmağa salon vermirdilər və rəsmi şəxslər də toplantılara qatılmırdı. Buna görə də biz toplantılarımızı marağa görə kulublarda, çayxanalarda, açıq havada keçirirdik.

Bizim Nəriman bəyi Naxçıvana görüşə çağırmağımız Qasım Qasımzadəyə qəribə gəlmişdi. Adətən görüşlərə, toplantılara məşhur şairləri dəvət edərdilər. Nəriman isə məşhur şair sayılmırdı. Amma “Qalasan andıra” şeirilə hamının qəlbinə yol tapa bilmişdi. Qasım müəllimə görə Naxçıvanda oxucuların çoxu heca vəznində yazılan xalq şeirlərini sevir. Əsasən sərbəst vəznə şeirlər yazan oğlu orada oxucu diqqəti çəkə bilməzdi. Ona görə də Nərimanın Naxçıvana getməsinə könülsüz razılıq vermişdi.

Zaman isə başqa zaman idi. Millətdə bir oyanış vardı. Şeirin hansı vəznə yazılması deyil, insanların içindən keçənləri necə ifadə etməsinə önəmliydi. Nəriman da bir vətəndaş kimi xalqının istəklərini

cəsəretlə qələmə alan, xalqının haqqını müdafiə edən bir aydın idi. O, Naxçıvana gəldi, çayxanalarda, meydanlarda, kənd klublarında təşkil etdiyimiz görüşlərdə böyük uğur qazandı. Oxuduğu şeirlər alqışlarla qarşılanır, milli məsələ ilə bağlı çoxsaylı suallara açıq cavab verməsilə dinləyicilərin qəlbinə yol tapdı. Cəsəreti və milli dəyərləri yüksək qiymətləndirməsi bizi bir-birimizə yaxınlaşdırdı.

Sovetlər Birliyinin ikili siyasətinə qarşı etirazın artması

Nəriman Qasımoğlunun (o zamanlar atası kimi Qasımsadə imzası ilə yazırdı) dəvətilə Bakıda 1989-cu il dekabrın 4-də keçiriləcək Xəzər forumuna gedə biləcəyimə inanmırdım. Çünki AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının məclisi dekabrın 5-də Araz çayı sahilində toplantılar keçirməyi, Sovet ordusunun 1988-ci il dekabrın 5-də törətdiyi vəhşiliyə, Lenin (indiki Azadlıq) meydanına toplaşmış minlərlə insanı zorakılıqla dağıtmasına, yüzlərlə insanı həbs etməsinə, SSRİ-nin İranla sərhəddə yaratdığı dəmir pərdəyə etirazımızı bildirməliydik.

Qafqazı işğal edən Rusiya Azərbaycanı parçalamışdı. Sovet hökuməti isə sərhədlərdə sərt rejim yaratmaqla vəziyyəti daha da gərginləşdirmişdi. Neçə-neçə kənd və qəsəbə iki yerə bölünmüşdü. Eyni şəhər və ya qəsəbə İran Astarası və Sovet Astarası, İran Culfası və Sovet Culfası, İran Biləsuvarı və Sovet

Biləsuvarı adıyla tanınır və yazılırdı. 50 ilə yaxın idi Sovet Azərbaycanında yaşayanlar İran Azərbaycanındakı qardaş-bacılarından, qohumlarından xəbər tuta bilmirdilər. 50 il idi sərhədçilər vəqonda gedənlərə pəncərədən İran tərəfə baxmağı qadağan edirdi. 50 il idi neçə-neçə ana balasının, bala anasının üzünə həsrət idi. Culfada yaşayan bir ana Arazın sağ sahilidə yaşayan oğlunu görməyə getmək üçün viza ala bilirdisə, o qatarla və ya təyyarə ilə Bakıya, Bakıdan Moskvaya, Moskvadan Tehrana, Tehrandan Təbrizə, Təbrizdən İran Culfasına gəlməli olurdu. Araz üzərindəki 100 metrlik körpünü keçməyə icazə verilmədiyindən 6-7 min kilometr məsafəni keçməli, bir neçə gün vaxt itirməli, nə qədər pul xərcləməli olurdu.

Xalq bu əngəllərdən boğaza yığılmışdı. Xalqın etirazını istiqamətləndirən, toplantıları idarə edən isə Xalq Cəbhəsi adlandırılan təşkilat idi. Mən də bu təşkilatın Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı özəyinin idarə heyətinin üzvü idim. Belə bir gərgin vaxtda Bakıdakı toplantıya nə özüm getmək istəyirdim, nə də yoldaşlarım buna icazə verəcəkdilər.

AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının rəsmi toplantısında deyil, idarə heyətinin bir neçə üzvü arasında mənim Xəzər forumuna getmək məsələm müzakirə olundu. Fikir ayrılığı yarandı. Vəziyyətə aydınlıq gətirmək üçün Bakıya – Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Əliyevə (onda hələ Elçibə deyildi) zəng vurduq. O, dedi: “Sərhəddə başladığınız aksiyalar hələ

çox uzun sürəcək. Sonrakı aksiyalara qatılırsan. Sənin Bakıdakı toplantıda iştirak etməyin daha önəmlidir. Tanıdığın insanlar da gələcəklər. Onlar da səni görmək istəyəcəklər. Oradakı işləri uşaqlar yoluna qoyacaqlar.”

Təşkilat sədrinin qəti göstərişindən sonra Bakıya yola düşdüm.

Zuğulbada Xəzər forumu

Xəzər forumu Bakının doğusunda, Azərbaycan LKGİ-nin (Komsomolunun) Mərkəzi Komitəsinin Zuğulbadakı Gənclik düşərgəsində keçirilirdi. Qəribə burası idi ki, əsasən Türkçülərin dəvət olunduğu toplantının təşkilatçıları arasında Azərbaycan Lenin Kommunist Gənclər İttifaqı Mərkəzi Komitəsinin adı olsa da, işləri reallaşdıran, düzənə salan məşhur türkoloq, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının əməkdaşı, dilçi alim Aydın Məmmədov idi.

Dekabrın 4-ü günü mən toplantı iştirakçılarıyla bir yerdəydim. Əsərlərini oxuduğum Kırım tatarlarından olan şair-publisist Yunus Kandımovla da burada tanış oldum. Əslində mən uzaqdan-uzağa da olsa onu tanıyırdım. Dostlarımla birlikdə Kırım tatarlarının Daşkənddə çıxan “Lenin bayrağı” qəzetinə və “Yıldız” jurnalına abunə olduğumuzdan ordakı məqalələrin və şeirlərin əksəriyyətini gözdən keçirirdik. Yunusun da şeir və məqalələri ilə tanış idim. Amma məni heyrləndirən onun “Lenin bayrağı” qəzetinin 1987-ci il martın 21-də çap etdirdiyi “Buz yerindən köçəcəyik”

məqaləsi olmuşdu. Məqaləni oxuduqdan sonra ona təşəkkür məktubu yazaraq ruhlandırıışdım.

İlk görüşümüzə də ətrafımızdakılara Yunusun “Buz yerindən köçəcəyik” məqaləsindən söz açdım. Diqqətimizə çox sevindi.

Beləcə xatirələr çözlənməyə başladı. Kırım tatarlarının sürgün həyatından, imzasını tanıyıb üzünü görmədiyimiz insanlardan, vətənə dönənlərin üzləşdikləri çətinliklərdən xəbər tutmağa başladıq.

Xəzər forumuna dəvət olunanlar tanıdıqları və tanımadıqları insanlarla uzun illər ayrı düşmüş doğmalar kimi görüşür, söhbətləşirdilər. Kırım tatarlarına içimdə böyük sevgi olduğundan, onların sürgün olunmasına açdığımndan Yunus Kandımova daha çox diqqət və qayğı göstərməyə, ondan sürgün həyatları haqqında daha geniş bilgi almağa çalışırdım. O da həvəslə danışırdı.

Yunus Kandımovun həyat yolu

Yunus 1959-cu il sentyabrın 4-də Daşkənd vilayətinin Ağkurqan sovxozunda dünyaya gəldiyindən, orta məktəbdə oxuyarkən ədəbiyyata böyük maraq göstərdiyindən, şeirlər yazdığından, ilk şeirini 1979-cu ildə “Lenin bayrağı” qəzetində çap etdiyindən söz açdı. Öyrəndim ki, 1981-ci ildə Daşkənd Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Kırım tatar şöbəsini bitirib.

1988-89-cu illərdə “Lenin bayrağı” qəzetində işləyən, şeirlərini və məqalələrini çalışdığı qəzetdə,

“Yıldız” jurnalında, “Karılğaclar” almanaxında çap etdirən Yunus Kırım tatarlarının vətənə dönmələrinə icazə verilən kimi Kırıma köçür. Burada yerləşməyə, ev-eşik qurmağa, iş tapmağa nə qədər əngəllər törətsələr də, çətinliklərdən qorxmur. “Dostluq” qəzetinin yaranmasında və formalaşmasında yaxından iştirak edir və qəzetin ən fəal və cəsarətli əməkdaşlarından birinə çevrilir.

Yunus Kandimov 1988-ci ildə Daşkənddəki Qafur Qulam adına Ədəbiyyat və Sanat Nəşriyyatında çap etdirdiyi “Sen denizge benzeysin” adlı şeirlər kitabçasına “Əli muallime böyük ürmet və sayğı ilə. Müəllif. 6.12.89.” avtoqrafiyla mənə bağışladı.

Yunus bəylə, ömür yolundan, sürgün həyatlarından, vətənə qayıtmaq uğrunda apardıqları mübarizədən söhbətlər edirdik. Forumu qatılan azərbaycanlıların ona olan sevgisinə, Kırım tatarları haqqında bilgisinə, onların mübarizəsini necə ürəkdən dəstəklədiyinə heyran qalmışdı.

Yunus bəy çılğın, vətəni və milləti üçün lazım gələn hər bir işi görməyə hazırı. O, daim axtarırdı. Millətinin keçmişinə bağlı, keçmişlə qürur duyan birisiydi. Böyük həvəslə yeni şeir formaları yaratdığından, keçmişdə Kırım ədəbiyyatında olan və unudulan “palindrom”lar, “akroşeir”lər yazdığından danışır, 17-ci yüzildə yaşamış Kırım tatar şahzadəsi Şahin Gərayın poeziyaya gətirdiyi janr yeniliyini davam etdirdiyini söyləyirdi. Dinləyənlər onun dediyi

terminləri başa düşmədiklərini gördükdə, öz yazdığı nümunələrlə fikrini izah etməyə çalışırdı.

Onun söylədiyinə görə “palindrom” janrında misralar qısa olur, sağdan da, soldan da oxunanda məna verir. “Akroşeir”də isə hər misranın ilk hərifini yuxarıdan aşağı oxuduqda şeir kimə həsr olunduğu bilinir. Yəni şeir kimə ithaf olunubsa, onun adı oxunur.

Yunus bəyə görə “akroşeir”i 1930-cu illərdə Kırım tatar şairi Yunus Temirkaya yaradıb. Azərbaycanlı şairlər isə belə şeirlərin bizdə də yazıldığından və həmin şeirlərin müəllifləri mətbuatda tənqid olunduqlarından söz açanda Yunus Kandımov bərk təəccübləndi də.

Şəkildə: Soldan Əli Şamil, qaqauz şair, dramatur və jurnalist Todur Zənet və Kırım tatar şairi, tərcüməçi və araşdırıcı Yunus Kandım.

Proqrama əsasən, 1989-cu il dekabrın 4-8-də keçirilməli olan “Xəzər” forumu bir həftəyədək davam etdi. Toplantıya bir neçə yeni yaranmış ictimai təşkilatın rəhbəri də dəvət edilmişdi. Forumu dəvət edilmiş ictimai təşkilatlardan səhv etməməyə, yalnız Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri kimi Əbülfəz Əliyev (Elçibəy) qatıldı və çox maraqlı çıxış da etdi. Təəssüf ki, sonralar onun çıxışının çap olunduğunu görmədim.

Tatar demokratlarının Elçibəyə sualları

Əbülfəz bəy danışdıqca kiçik cib dəftərcəmdə qeydlər aparırdım. Türk xalqlarının nümayəndələrinin verdiyi suallar və verilən cavabları aşağıdakılardır:

Niyazi Arifoviç Arumin (Kazan tatarı): – Bakıda keçirilən nümayişlərdə Rus, Ryazan, Kazan Tatar Şurası yaradıldığı elan edildi. Buna münasibətiniz?

Əbülfəz bəy: – Çox pis. Biz buna qarşı mübarizə aparırıq. Azərbaycanda yaşayan, özünü Azərbaycan vətəndaşı sayan hər bir şəxs demokratik hərəkətdə, yenidənqurmada iştirak etmək istəyirsə, dildən, dinindən, irqindən asılı olmayaraq, AXC-nin tərkibində mübarizə apara bilər. Elə şuraların yaranması qüvvələri parçalamağa, sabah isə onları qarşı-qarşıya qoymağa xidmət edir.

Yunus Kamdimov (Kırım tatarı): – Kırım tatarlarının vətənə dönmək uğrunda mübarizəsinə necə baxırsınız və bizə kömək etmək istərdinizmi?

Əbülfəz bəy: – İndi deyil, 60-cı illərdən, tələbə olarkən Kırım tatarlarının mübarizəsini diqqətlə izləmişəm. Mustafa Cəmilovun (Kırmılı) haqqında xarici radioların yaydığı məlumatlar, onun həbsxanada aclıq etməsi Azərbaycan çayxanalarında uzun müddət mövzu olub. Sizə fəal qoşula bilməsək də, həmişə Kırım tatarlarına qarşı haqsızlıq edildiyini söyləmişik. Yadınızda varsa, Fərqanədə Axıska Türkləri ilə Özbəklər arasında toqquşma yaradıldıqda biz Sovet hakimiyyət orqanlarının irticaçı siyasətini, Rusiyanın araqarışdırıcılıq fəaliyyətini pislədik, Axıska Türklərinin Azərbaycanda yerləşməsi üçün əlimizdən gələni əsirgəmədik. Kırım Tatarları ilə bağlı xüsusi proqram hazırlayıyıq. Onların gənclərinin Bakıya gəlib ali təhsil almalarına nail olacağıq. Hamınızın vətənə dönüb atababa yurdlarında məskunlaşmağınız üçün sizlərlə birgə mübarizə aparacağıq. Fəaliyyət birliyinə nail olmaq üçün mütləq kordinasiya şurası yaratmalıyıq.

Rafael Nurəttinoviç Bədrkin (Kazan tatarı): – Xalq Cəbhəsinin qurultayınadək Bakıda yaşayan Türk xalqlarının mərkəzini yaratsaq, çox yaxşı olar.

Əbülfəz bəy: – Biz də bu yöndə iş aparırıq. Amma təkcə Bakıda, Azərbaycanda yaşayan Türk xalqlarının mərkəzini deyil, dünya Türklərinin kordinasiya mərkəzi ola biləcək təşkilatların əsasının qoyulması vacibdir. Gələn il apreldə Türkiyədə keçiriləcək Böyük Azərbaycan Konqresi də bu istiqamətdə atılan addımlardan olacaq. Bizim nümayəndələr də orada iştirak edəcək.

Todur Zanet (qaqauz şairi): – Xalqımız qurultay çağırıldı. Öz müstəqilliyini elan etdi. Lakin Moldova Ali Soveti qurultayın qərarları ilə hesablaşmaq istəmir. Buna Siz necə baxırsınız?

Əbülfəz bəy: – Sizin problemə beynəlxalq hüquq baxımından iki prizmadan baxmaq olar. Xalqların öz müqəddəratını həll etməsi baxımından Siz doğrusunuz. Bir də var, dövlətlərin ərazi bütövlüyü məsələsi. Gəlin, görək, Sizin bölgədə qaqauz dövləti yaratmaq mümkündürmü? Birinci, etnik baxımdan bölgə çox qarışıqdır. Orada qaqauz da var, bolqar da, ukrain da, moldov da, rus da. Siz dövlətinizi quranda onlar ayağa qalxıb “bizim hüquqlarımız pozulur” deyə hay-haray salacaqlar. İkincisi, beynəlxalq hüquq normaları pozulmuş olacaq. Kiçik bir qurumun yaratdığı dövlət isə güclü dövlətlərin əlində qonşu dövlətlərə təzyiq vasitəsinə çevriləcək. Nəinki Moldova, hətta Ukrayna, Rumıniya, Bolqarıstan da belə dövlətin yaranmasına razı ola bilməz. Yaxşı olardı ki, Siz müttəfiq respublika statusu almaq uğrunda deyil, öncə mədəni muxtariyyət, sonra isə Moldovanın tərkibində inzibati-ərazi muxtariyyəti almaq istiqamətində iş görəydiniz.

Niyazi Arifoviç: – Tatarıstan və Başqırdıstan birləşib bir müttəfiq respublika yaratmaq istəyir. Həmin bölgələrdən seçilən deputatların əksəriyyəti rus olduğuna görə, buna imkan vermirlər.

Əbülfəz bəy: – Tarixdə həmişə Tatarlarla Başqırdlar bir dövlətin tərkibində olublar. Bu ideya indi baş tutmasa da, bir neçə ildən sonra reallaşacaq. Buna zaman lazımdır. Məsələnin yetişməsi lazımdır.

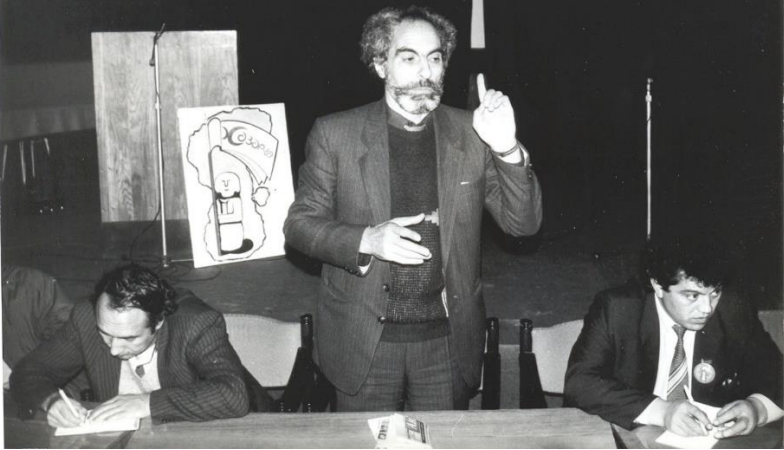
Bir siyasi aksiya kimi bunu biz də müdafiə etməli, deputatlara təsir yolları axtarmalıyıq.

Rafael Nurattinoviç: – Tüməndə Tatarlarla Azərbaycanlılar birlikdə cəmiyyət yaradıblar. Buna necə baxırsınız?

Əbülfəz bəy: – Təbii, belə də olmalıdır. Biz də əlimizdən gələni əsirgəməməliyik. Kömək etməliyik.”

Vaqif Cəbrayılzadə (Azərbaycanlı şair): – Bəy, mitinqlər çox uzun çəkir, adamları yorur. Doğrudanmı, bu qədər danışmağa ehtiyac var.

Əbülfəz bəy: – Müstəqil qəzetlər nəşr ediləndən, insanlara fikirlərini sərbəst şərh etməyə şərait yaradılandan sonra mitinqlərdə uzun-uzadı danışmağa ehtiyac qalmayacaq.

Əbülfəz Elçibəy Xəzər Forumu iştirakçıları qarşısında çıxış edərkən. sağında Əli Şamil, solunda Yunus Kandım.

Xəzər Forumunun qonaqları ilə təkliddə görüşlər

Əbülfəz Əliyev Xəzər forumunda çıxış edib getdi. Həmin vaxt Bakı çətin və gərgin günlərini yaşamasına baxmayaraq o, gələn qonaqlarla əlaqəsini üzmədi. Sonrakı günlərdə forum iştirakçısı olan qonaqlarla ayrılıqda görüşməyə də vaxt ayırdı.

O, toplantıya ilk gündən qatılmasa da nəinki oradakı söhbətləri diqqətlə izləyir, həm də gələn qonaqlarla, onların baxışlarıyla, arzu və istəkləri ilə maraqlanırdı.

Görüşəcəyi adamlar haqqında öncədən bilgi toplamağı sevən Əbülfəz Elçibəy Yunus Kandimov haqqında mənə verdiyi suallar təxminən belə yadımda qalıb: Yunus Kandimov millətinin adının Kırımlımı, Kırım Tatarımı, Kırım Türkmü yazılmasını istəyən hansı qurpdandır? O, Kırımın Ukraynanınımı, yoxsa Rusiyanınımı tərkibində olmasını istəyir? Yunus Kandimov sürgün olunanların köçürüldükləri kənd və şəhərlərə qayıtmalarını istəyir, yoxsa Kırımın hər hansı güşəsində yerləşmələrini istəyir? Sürgündən dönənlərin Türkiyəyə, ABŞ-a köçmələrinə necə baxır?

Mən Yunus Kandimov söhbətlərimdə Elçibəyin maraqlandığı məsələlərə münasibətini öyrəndim. Onunla baxışlarımız üst-üstə düşürdü. Yunus bəy millətinin adının Kırım Türkü yazılmasını, yarımadanın harasında olsa yerləşmələrini, xarici ölkələrə

köçməmələrini, yaxın planda Ukraynanın tərkibində qalmalarını istəyirdi.

Yunus Kandimov Elçibəylə görüşəndə Kırım mövzusunda söhbətləri geniş oldu. Elçibəyə görə Kırımı köçdükdə milliyətlərinin adını Türk yazdırsalar oradakı Azərbaycanlılar da, Türkmənlər də, Özbəklər də, Qazaxlar da, Qırğızlar da, başqa Türk xalqlarının nümayəndələri də milliyətlərini gələcəkdə Türk yazdırar. Beləliklə sayca Ruslardan sonrakı yerdə durar və söz sahibi olarlar.

Kırımın Ukraynanın tərkibində qalmasına məsələsində də Elçibəylə Kandimov arasında fikir ayrılığı yaranmadı. Hər ikisinin fikrincə Ukrayna da Rusiya müstəmləkəsindən qurtulduğundan iqtisadi cəhətdən zəif olsa da, Kırım Türklərinə daha çox arxa durmağa, onların vətənlərinə qayıtmasına tərəfdar olacaq. Rusylara qarşı duruş gətirmək üçün Ukraynalılar Kırım Türklərilə birlikdə olmağa məcburdular.

Yunus Kandimov vətənə köçən soydaşlarına Rus şovinstləri və xuliqanları təzyiqlər göstərdiyindən, dönənlərin ev tikib yerləşməkdə çətinlik çəkdiyini bildirəndə Elçibəy ona təskinlik verdi. Bildirdi ki, Azərbaycan çətin vəziyyətdən çıxsa bu problemi sadə yolla həll edə biləcək. Hər il 50 minə yaxın gənc müxtəlif fasilələrlə Kırımı tələbə inşaat dəstəsinin üzvü kimi göndəriləcək. Tələbələr soydaşlarına tikinti, təsərrüfat quruculuğu işlərində yardım göstərməklə

yanaşı xuliqanlara və faşistpərəst ünsürlərə qarşı da müqaviməti təşkil edə biləcəklər.

“Tərcuman” qəzetinin bərpasından, Kırımdan Azərbaycana oxumağa çox sayda tələbə göndərilməsindən, ortaq televizya qurulmasından, ortaq ünsiyyət dilinin formalaşdırılmasından və b. mövzulardan da geniş söhbət etdilər.

Xəzər Forumundan sonra Yunus Kandımla yazışmalarımız

Xəzər forumundan sonra bütün qonaqlar kimi Yunus Kandımovu da yola saldıq. Lakin əlaqələrimiz kəsilmədi. Bakıda 20 yanvar qırğınından sonra "Xəzər sahillərində" ("Hazer yalılarında") adlı dəyərli bir poema yazıb çəp etdirdiyindən xəbər tutdum. Sonra Rəşad Məcidin şeirlərini Kırım türkcəsinə çevirib nəşr etdirdiyini gördüm. O, Azərbaycandan yalnız Rəşad Məcidin şeirlərini çevirməklə qalmadı. Hidayət Orucovun və Ramiz Rövşənin şeirlərini Ukrayna dilinə tərcümə etdi.

Azərbaycan ədəbiyyatından nümunələri Kırım Türkcəsinə və Ukrayna dillərinə çevirməyə başlamışdı. Bu yöndə çox iş görəsi idi. Türk, Özbək, Türkmən, Azərbaycan, Rus və Ukrayna dillərinə tərcümələri çox

uğurlu alınırdı. Bu onun poetik duyumunun güclü olmasından xəbər verirdi.

İşini çoxluğuna baxmayaraq mənim Noman Çələbi Cihan və onun başçılıq etdiyi dövlət, Asan Səbri Ayvazov, Cəfər Seyidəhməd, bir sözlə Kırımın azadlığı uğrunda mübarizə aparmış insanlar, aydınlar haqqında məqalələr yazmağım üçün materiallar göndərirdi. İki il sonra Bakıda oxuyan tələbələrdən “1917 sene Kurultay o nasıl olğan edi” kitabçasını mənə göndərdi. Kitabça Kırımda rataprintlə az tirajda və olduqca bəsit hazırlansa da, oxucular böyük maraq və həvəslə oxuyurdular.

O, mənim “Abunə yazılmaq istəyirik” məktubumu “Kırımskaya pravda” qəzetinin həftəlik əlavəsi olan “Dostluq” qəzetinin 1990-cı il noyabrın 10-da çap etdirdi. Belə məktublar vətənə dönənləri ruhlandırırdı. Mən isə qəzetin həmin sayında onun Ş.Ramazonovla birlikdə İkinci Dünya Savaşı illərində Kırımda partizan dəstələrinin komandir müavini və komandiri olmuş, RSFSR Dövlət Mükafatı laureatı, bir neçə kitabın və kinonun ssenari müəllifi Georgi Leonidoviç Severskidən apardıqları “Həqiqət və tək həqiqət” müsahibənin Naxçıvanda böyük maraqla qarşılandığından söz açdım.

Xəzər forumunun iştirakçıları: birinci cərgədə soldan: 1.Kazan tatarı Rəfael Bezertinov, 2. Bakıda ali məktəbdə oxuyan qaqauz tələbələr: 2.Lüba Popoviç, 3.Mariya Dmitrioglu, 4. Tudora Arnaut, 5 Qaqauz şairi, jurnalist Todur Zanet, 6.Aqil Abbas, 7. Kırımlı şair, tərcüməçi, araşdırıcı Yunus Kandımov, ikinci cərgədə: 1 qazax (bıgılı) 2. Altaylı Ejer Çolakov, 3.Əli Şamil, 4.Əbülfəz Elçibəy, 5....6..... üçüncü cərgədə: 1 Laçınlı Ramiz, 2.Firudin Əkbərov, 3.Firudin Ələkbərovun arxasındakı.... 4....5....6. Ukraynalı şair, Azərbaycan poeziyasının tərcüməçisi Mikola Miroşniçenko (mənim arxamda), 7. Bakıda ali məktəbdə oxuyan qaqauz (Kazayaklı) tələbə Fodör Vlaş, 8. Elçibəyin arxasında başının bir hissəsi görünən Arif Acal, 9. İbrahim Niyazov, 10.....11. Fuad Ağayev, 12..... 13. Məti Osmanoglu.

Yunus Kandımovun mənə bir neçə məktub da yazmışdı. Nə yazıq onları qoruyub saxlaya bilmədim. Evimdə hərbiçilərin və milislərin axtarışları zamanı apardıqları kağızlar və sənədlər arasında onun məktubları da olmuşdu. Heyif ki, evimdən aparılan sənəd və yazıların heç birisini geri ala bilmədim. Bakıya köçəndən, xalq cəbhəsi fəalları qarşı təqiblər səngiyəndən sonra dostlarımin evində saxladığım sənədlər arasında Yunus bəyin bir məktubuna da rast gəldim. O yazırdı:

“Salam, Ali muallim!

Sağ selemetsinizmi? İşləriniz nəsil?

Салам, Али-муаллим!

Сага сәлимәтсінизми? İşləriniz nəsil?

Бизин işlərimиз яхши кетә, десем де оладжакг. Күрәш devam ете.

Али-муаллим 29 майда бир телеграммалар алдым. Телеграммаларда ағылшындан кәдә 27 майда. Нәхичеванда. Милли азатлыкг. Куну – Азәрбајҹан Демократик Республикасынын 72 йиллиггә бағишлангған тантаналаргга теклиф етилгәним. Ләкин телеграмманы манча пек кеч бердилер. Чокг теесуф ки, мен фурсаттан файдаланп, сизләрнен азербери достларимнен коркошп оламадим.

Али-муаллим, достларимизиниз ағылшы сәлим әтирәиз.

Урмәтләр илә Кәдә Кандимов

24.05.90.

Bizim işlərimiz yaxşı kete, desem de oladjakg. Kureş devam ete.

Ali muallim 29 mayda bir teleqramma aldım. Teleqrammadan anğlaşılqğanına köre 27 mayda Naxiçevanda Milli Azatlıkg Kunu – Azərbaycan Demokratik Respublikasının 72 yilliqğına baqışlanqğan tantanalarqğa tekliф етилгәnim. Lәкин телеграмmanı манча пек кеч бердилер. Чокг теесуф ки, мен фурсаттан файдаланп, сизләрнен азербери достларимнен коркошп оламадим.

Men sizlarni, azerilerning azatliqgi içyun djanlaini ayamqğan azerbaydjan əvlyadlarını, bütyün xalkğını mezkyur kunnen xayırlayım. Epincizi sabır-takğat, kuç-kğuvet tileyim. Kırım-tatar milletine urğmet bildirqeningiz içyun çokğ saqğolunğız, aziz dostlar.

Ali muallim, dostlarımıznınğ episine seeylam etinğiz”.

Urmetle

Yunus Kandımov
29.05.90

Yunus Kandımov familyasındakı ov sonluğunu atdı. 1990-cı ildə olduqca məhsuldar çalışan Yunus Kandımın sorağını gah Türkiyədəki Uluslararası şeir şölenindən (Bursa, 1992), Avropa Yazıçılarının Rumınyada keçirilən 2-ci Uluslararası görüşündən (Kostence, 2001), gah Avropa Şairlərinin Latviyada keçirilən 3-cü Dəyirmi stolundan (Rıqa), gah Ukrayna şairi Taras Şevçenkoya həsr olunan Uluslararası toplantılardan (Luqanski, 1998, Kamensts-Podolsk, 2000, İvan-Frankovsk, 2001) alırdım. Tədbirlərdə bu qədər fəal iştirak etməklə, soydaşlarının sürgündən dönərkən üzləşdiyi problemləri dünyaya çatdırmaqla yanaşı, yorulmadan yazıb-yaradırdı.

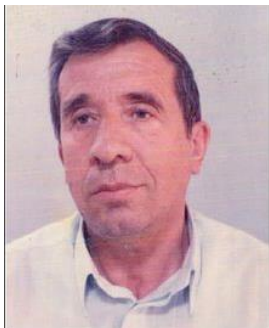
O, az vaxtda Londonda yaşayan və romanlarını Türkiyə Türkcəsində yazan Kırım Tatar yazıçısı Cengiz Dağcının “Onlar da insan idilər”, “Anama məktublar”, “Yurdunu qayb edən (itirən) adam”,

“Qorxunc illər” romanlarını, “Cengiz Dağcı: yazıçının öz qələmilə” xatirələrini çevirərək ana dilində çap etdirdi. Bundan başqa Taras Şevçenkonun şeirlərini və “Qafqaz” poemasını, Lesya Ukrainkanın şeir və poemalarını, Mixaylo Kotsyubinskinin hekayə və povestlərini, Y.Muşketikin, P.Movçaninin, M.Miroşniçenkonun, B.Basırovun və başqalarının əsərlərini Kırım Tatarcasına çevirərək çap etdirdi. Çevirdiyi neçə-neçə əsəri çap etdirə bilmədiyi kimi, sənədlər topladığı neçə-neçə araşdırmanı da tamamlaya bilmədi.

...Qarabağda doğulub boya-başa çatan, Daşkənddə Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Tatar Dili və Ədəbiyyatı Fakültəsini bitirən və mənimlə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunda işləyən İlqar Qasimov bir gün dərin hüznə xəbər verdi ki, Yunus Kandimov dünyasını dəyişib. Onun belə gənc ikən ölümü bizi sarsıtsa da, nə edəcəyimizi bilmədik. İlqar da Yunus Kandimovun nə vaxt öldüyünü dəqiq bilmirdi. Sonralar 2005-ci il martın 20-də, Azərbaycanda və Kırım da ailələr sevimli Novruz bayramlarını qeyd etdikləri bir vaxt ürək xəstəliyindən dünyasını dəyişərək, haqqa qovuşduğunu mənə söylədi.

Çılgın bir şairin, vətənpərvər bir insanın, Türk dünyasının birliyi üçün canından keçməyə hazır olan bir millətsevəri də belə itirdik.

ƏDƏBİYYATA MƏHƏBBƏTİ, AİLƏ MƏHƏBBƏTİNDƏN ÜSTÜN OLAN NUSRET DİŞO ÜLKÜ

Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətinin Gazimoğosa şəhərini ilk dəfə 1992-ci ilin avqustun sonlarında gördüm. Havanın temperaturu yaşadığım Naxçıvan şəhərindəkindən yüksək deyildi. Rütubət isə Bakıdakından da çoxuydu. Boğucu hava isə elə bil çimərlikdəkilərin vecinə deyildi.

Onlar hotelin dənizə baxan tərəfindəki narın quma uzanıb özlərini günə verir, dənizdə çimirdilər. Günəş vannası qəbul edənlər, dənizdə çimənlər arasında uşaqların və yeniyetmələrin çoxluğu onu göstərirdi ki, istirahətə gələnlərin əksəriyyəti ailəlidir. Çimərlikdəki səliqə-səhmana, dincələnlərə göstərilən xidmətə heyran qalmışdım. Toplum arasında anadangəlmə lüt çimənləri isə ilk dəfə burada gördüm. Ətrafdakılar onlara yad-yad baxmadıqlarından alışqan olduqlarını başa düşdüm. İstirahət edənlərə dondurma, sərin içkilər, meyvə aparən xidmətçilər ayaqqabılarının üstündən badminton raketinə bənzər böyük torlu bir şey geymişdilər. Bu, onları quma batmaqdan qoruyurdu.

Mən buraya dincəlməyə, istirahətə gəlməmişdim. Azərbaycan Xalq Cəbhəsi sədrinin İdeoloji İşlər üzrə

müavini, yaxın dostum Arif Rəhimoğlu ilə arayış hazırlamağa gəlmişdim. Arif bəyin də, mənim də yeni qurulmuş hökumətdə rəsmi bir vəzifəmiz yox idi. Görünür Elçibəy planlı surətdə bizi göndərmişdir. Gəlişimiz beynəlxalq səs-küyə səbəb olsa idi, rəsmi şəkildə bizim hökumətlə bağlı olmadığımızı söyləməklə araya sakitlik qoyacaqdılar. Əslində biz Levkoşada hökumət rəhbərləri ilə görüşüb Kıbrısın tarixi və bugünü ilə faktları topladıqdan sonra geri qayıtmalıydıq. Kıbrısı Türklərdən təmizləyib Yunanıstana birləşdirmək istəyən “Qara polkovniklər”in törətdikləri qırğınları görmək üçün “Atlılar” kənd məzarlığında qoyulmuş abidəni görmək, bir zaman ən gözəl istirahət mərkəzlərindən olan Maraşın sərhəddə qalıb xarabaya çevrilməsi ilə tanış olmaq üçün bizi Gazimağosaya göndərmişdilər. Necə deyərlər, bir var sənədlərin dili ilə danışasan, bir də var faciə baş verən yerləri görə, iştirakçıları ilə söhbət edəsən.

Quzey Kıbrısta olduğumuz günlərdə QKTC başkanı siyasi araşdırma və tanıtma özəldanışmanı Ahmet Gazioğlunun sayəsində Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətinin prezidenti Rauf Denkdaşla, Milli Məclisin başkanı Haqqı Atununla, baş bakan Dəvriş Eroğlu ilə, Təhsil, Kültür və Gənclik bakanı Eşber Serakıncı və başqaları ilə görüşüb geniş söhbət etdik. Bakıya dönərkən hazırladığımız arayışı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəyə təqdim etdik.

Çox keçmədi Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin liderləri hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldı və onlara qarşı təzyiqlər başladı. Arif Rəhimoğlu həbs edildi. Mən 1992-ci ilin fevralında mətbuatda bəyanat verərək Xalq Cəbhəsinin üzvlüyündən çıxdığımı, heç bir siyasi təşkilata qoşulmayacağımı yazsam da, təqib və təzyiqlərdən yaxamı qurtara bilmədim. Necə deyərlər, Kıbrıs mövzunu bir ara tamam “unutdum”.

İkinci dəfə 1998-ci il noyabrın 24-27-də Gazimağosada oldum. Bu dəfə Doğu Akdeniz Universitetinin keçirdiyi “İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi”ndə “Kıbrıs Azərbaycan mediasında” mövzusunda məruzə oxuyacaqdım. Noyabr ayı olsa da, hava çox soyuq deyildi. 1992-ci ildə gələndə nahar etdiyimiz hoteldə qalırdıq. Eyni yerdən dənizə baxanda çimərlikdə tək-tək adam gözə dəyirdi. Dənizdə çimənlər də vardı.

Burada səhərlər günəş dənizdən çıxır. Onda sular qıpqırmızı görünür. Yarım saata dənizin suyunun rəngi dəfələrlə dəyişir. Axşam tanış olduğum, birlikdə yeyib-içdiyimiz kosovalı şair Nusret Dişo Ülkü ilə səhər gün çıxmamış hotelin foyesində görüşüb çimərliyə çıxaq, bir az gəzinək və günəşin dənizdən çıxmasını seyr etməyi qərarlaşdırmışdıq. O, içdiyi rakının və tut ağının təsirindən yuxudan durmağının çətin olacağını desə də, mən əl çəkmədim. Onu yuxudan durğuzacağımıza söz verdim. Təklifimi yarıkönül qəbul etdi. Səhər dənizdən çıxan günəşi, dalğalanan suyun rən-

ginin dəyişməsinə görəndə uşaq kimi sevindi, dəfələrlə təşəkkürünü bildirdi.

Nusret Dişo Ülkünün imzası mənə tanış idi. Xarici ölkələrdə yaşayan türklərin taleyi ilə maraqlanırdımdan onlar haqqında mətbuatda sayı çox az olan yazıları ağızla oxuyurdum. Sovetlər Birliyi zamanı mətbuatı izləmək asan idi. Çünki, bütün qəzet və jurnallar ilk səhifələrində Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının qərar və göstərişlərini çap edirdi. Siyasi məzmunlu məqalələri və şərhləri də oxumağa ehtiyac duymurdum. Çünki radio və televizya durmadan onları təbliğ edirdi. Elm, ədəbiyyat, mədəniyyət mövzusunda yazıları azlıq təşkil etdiyindən onları oxumaq, izləmək asan idi.

Azərbaycanın əksər aydınları kimi mən də yalnız Türk şair və yazıçıların əsərlərini deyil, Afrikadan, Amerikadan, Asiyadan olan sosialist ruhlu yazıçıların əsərlərini də oxuyurdum. Moskvada, eləcə də müttəfiq respublikaların paytaxtlarında “Drujba” (Dostluq) adlı kitab mağazaları vardı. Bu mağazalarda kommunist ruhlu yazıçıların rus dilinə çevrilmiş əsərləri ilə yanaşı, xarici ölkələrdə çap olunmuş kitabları da satılırdı. Nazim Hikmətin 8 cildliyini, eləcə də Sofiyada Türk dilində çap olunmuş neçə kitabı mən bu mağazadan almışdım. Türkiyədə nəşr olunan “Türk dili”, “Varlık”, “Yedi tepe”, “Türk folklor araşdırmaları” və b. jurnallar M.F.Axundov adına Mərkəzi Kitabxanaya, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əsaslı kitabxanasına gəldiyindən orada oxuyurdum. Həmin jur-

nallarda Balkanlarda yaşayan Türk şairlərinin də şeirlərindən nümunələr verilirdi.

Keçmiş Yuqoslaviyada yaşayan Türk şair və yazıçıları haqqında az-çox bilgilim vardı. Nusret bəyin isə çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında bilgisi işlədiyi “Sevinc” uşaq jurnalı üçün çevirdiyi şairlərin əsərlərindən ibarət idi. Mənim haqqımda heç bilgisinin olmaması isə normal bir hal idi.

Çimərlikdə gəzərkən söhbətə ipucu vermək üçün Azərbaycanda nəşr edilən uşaq jurnallarında onun şeirlərini gördüyümü deyəndə bərk sevindi. Əslində şeirlər deyil, imzasındakı “ülkü” sözü diqqətimi çəkmişdi. Sovetlər Birliyində Türkiyənin ülküçüləri faşist adlandırılırdı. Sosialist bloka daxil olan Yuqoslaviyada yaşayan bir Türk şairinin özünə Ülkü ləqəbi götürməsinin və buna görə cəzalandırılmamasının səbəbini öyrənmək istəyirdim. Amma birbaşa məsələnin üstünə getmək istəmədim.

Söhbətimizə ipucu olsun deyə 1968-ci ilin oktyabrında Necati Zəkəriyyə ilə Bakıda görüşümdən söz açanda o, diqqətlə mənə baxaraq xəbər aldı: “Onda kaç yaşındaydınız?” Mən onu sakitləşdirmək üçün: “Nusret bəy, bu bir təsadüf nəticəsində oldu. Universitetin birinci sınıfında okurdum. İki arkadaşım Molla Pənah Vəqifin 250 illik yubileyi münasibətilə Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyində keçirilən toplantıya qatılmışdıq. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən gələn yazıçı və şairlər vardı. Toplantıdan sonra onları muzeylə tanış edəndə iki qrupa ayırdılar. Birində Rus

dilində bilgi verilirdi, o birində isə İngilis dilində. Bu zaman İraqdan gəlmiş Şakir Sabir Zabit itiraz etdi. Dedi ki, mən Türküm. Bura da Türk məmləkətidir. Nədən bizə bilgini Rus və İngiliscə verirsiniz, Türkcə yok!” Onun sorusu cavabsız qaldı. Bu zaman Şakir Sabir Zabitin gözü bizə sataşdı. Bizi yanına çağırırdı və yazılanları oxutmağa başladı. Çünki o kiril əlifbasını bilmədiyindən yazılanları oxuya bilmirdi. Biz yazıları oxuyurduq. O da anlayırdı. Birdə gördük İngilis dili qrupundan bir kaç kişi də ayrılıb bizim yanımıza gəldi. Onların içərisində Türkiyədən gəlmiş yazıçı Kamal Tahir, teatr və musiqi tənqidçisi Hayati Əsilyazıcı, şair Necati Zekəriyyə (Nicat bəyin Yuqoslaviya Türklərindən olduğunu sonra bildik – Ə.Ş.) b. vadı. KQB əlamanları bizi onlardan ayırmağa çalışsa da, buna Şakir Sabir Zabit imkan vermədi.”

Nusret Dişo Ülkü xeyli məni süzdükdən sonra: “Sosialist ölkələrinin elə qəribəlikləri vardı. Mən də Sovetlər Birliyindəki Türk Cümhuriyyətlərinə getməyə çox can atdım. Adımı listəyə salmadılar. Bir adamın adını listəyə saldılarsa, ondan əl çəkmirdilər. İnanırdılar ki, xarici ölkələrə gedəndə artıq-əskik danışmaz, proqramdan kənarə çıxmaz. Necati Zekəriyyəni çox sevirdik. Mənə çox himayədarlıq edib. Xatirini çox istəyirdim. Həmişə xaricə gedən qruplara onun adını yazırdılar”. Bir az duruxdu və sözünə belə davam etdi: “Tito, sosializm haqqında çox yazdım. Özü də boğazdan yuxarı deyil, ürəkdən, inanaraq yazırdım. Buna baxmayaraq görünür içkiyə bir az meyilli

olduğumdan qorxurdular ki, xarici səfərə gedəndə bir az çox içərəm, özümü onların dediyi kimi apara bilmərəm”. Mən gülərək ona təskinlik vermək üçün: “Rahatsız olma, dünya dəyişib. Allah qoysa, səni Bakıdakı topantılara dəvət etdirərəm. Axşam içdiyin tut vodkasından da ürəyin istəyən qədər içərsən. Sonra çıxarış bulvara. İstədiyin qədər şeir deyər, xanımlara baxar, hətta onlara söz də atarsan” - dedikdə “Sənin cavabın mənə imamlarımızın cənnət haqqında dediklərini yadıma saldı” - cavabını verdi.

Bir saata yaxın çimərlikdə narın quma bata-bata gəzdikdən sonra hotelə döndük. Əynimizi dəyişib səhər yeməyinə getdik.

Nusrət Dişo Ülkü Gazimağosada olduğumuz günlərdə məndən ayrılmaı. Görünür söhbətimiz tuturdu. Axşam yeməyindən sonra rakı, tut arağı, məzə olan süfrə arxasındakı söhbətlərimiz bəzən saat ikiyə kimi davam edirdi. Ondan müsahibə almaq, səsini diktafona yazmaq istəyim də baş tutmurdu. Məcbur qaldım gündüz boş auditoriyaların birinə çağırır səsini yazım. Ondan aldığım müsahibədən sonralar Azərbaycan Radiosunun “Qonaq eldən gələr” verilişində istifadə etdim və o dövrün ən çox oxunan qəzetlərindən olan “Ayna”da çap etdirdim. Onunla sərbəst, doğmam kimi danışmağım səbəbsiz deyildi. Makedoniyadan olan araşdırıcılardan Həmdi Hasandan, Arif Aqodan, Sevim Pliçkovadan Nusret Dişo Ülkü haqqında yetərincə bilgi almışdım.

Nusret Dişo Ülkünün diktafona söylədikləri aşağıdakılardır.

Əli Şamil: – Nusret bəy, adınızın mənasını anlayıram. Bizdə də Nusret adı çoxdur. Ülkü süzünün də mənasını bilirəm. Bizdə bu süzün farsca qarşılığı – məslək, əqidə kimi daha çox işlənir. Bəs soy adınızdakı Dişo nə anlamındadır?

Nusret Dişo Ülkü:– Onu deyim ki, mən Ülkü takma adını bu gün Türkiyədə moda şəklini almış ülkücülərdən öncə almışam. 1960-cı illərdə sosialist ölkəsində Ülkü takma adını gütürmək çox zor bir iş idi. 1960-cı ildə "Sevinc" çocuk dərgisi bir konkurs elan etdi. Mən də ora Ülkü takma adımla (ləqəblə) göndərdiyim şeirlə qatıldım və qalib oldum. O zamandan yazılarımı "Ülkü" imzasıyla yayınladıram.

Çocuk yazarı olmaq çox zor. Yuqoslaviyaya, Azərbaycana baxmayın, Türkiyədə çocuk ədəbiyyatı bizlərdəki kimi ön səflərdə deyil. Düzəysiz bir şəkildədir. Məncə, çocuk şeiri ədəbiyyatın ən ağır türüdür. Ədəbiyyata çocuk şeirilə başladığımdan ən böyük ağırlığım da çocuk şeirinədir. Məndə düzyazı (nəsr) azdır. "Üç kedi (pişik)" adlı bir çocuk romanım var. Yardımçı dərs kitabı kimi oxunmaqdadır. Türkiyənin "Koz" və "Çocuk vakfı" yayınlarda basılıb, makedoncaya da çevrilib.

O ki qaldı, soyadımın Dişo olmasına, Türkiyədə belə bunu fransızcadan gəlmə sanırlar. Əslində öz Türkcəmizdədir. Bizim tərəflərdə adamlar baba adından çox takma adıyla tanınırlar. Dədəmin (baba)

dışləri dışarıya çıxıbmiş, ona görə də dışdən gələn həmin sözü qısaldıb Dişo ediblər. Bu gün bizlərdə də, Türkiyədə olduğu kimi adları qısaldıb İbo, Mamo və s. edirlər.

Əli Şamil: – Nusret bəy, siz Yuqoslaviya rəhbərlərinə şeirlər yazıb, sosializmi şeirlərinizdə, düzyazınızda, öykünüzdə öyübsünüz. Bununla belə, özünüzün millətçi şair olduğunu deyirsiniz...

Nusret Dişo Ülkü:– Yalnız Yuqoslaviyada deyil, Türkiyədə də. Mən Türkiyədə bilinməyən bir şair deyiləm. 1959-cu ildən İstanbuldakı "Varlık", Ankaradakı "Türk dili" dərgilərində şeirlərim yayınlanıb. Bakıdan, Bolqarıstandan gələn arkadaşlar mənim şeirlərimi milliyyətçi şeir hesab edir və heyrət edirdilər ki, mən həmin şeirləri necə çap etdirirəm.

1967-ci ildə "Türkcəm" adlı bir şeirim yayınlandı. Bu şeirin özəti bugünkü Türk dünyasını dilə gətirir. Balkanlardan Anadoluya, Azərbaycana, Türkünstanə gəbi mənim dilimdə danışıldığını yazırdım. Bir sözlə, şeirlə dilimizin coğrafiyasını cızmışdım. Otuz il öncə bugünkü Türk dünyasını şeirimlə təsvir etdim. Şair 30 il, 50 il öncəni görməliidi. Bu gün millətçi şeir yazmaq moda halını alıb.

1974-cü ildə Rumlar Kıbrısdə Türkləri öldürəndə onu protesto edən "Koçaklama" adlı bir şeir yazıb yayınladım. Şeirdə Kıbrıs, Rum, Türk adı çəkmədim ki, sensorun diqqətini çəkməsin. Oxuyanların hamısı nə söylədiyimi anladı. Arif Aqo və başqa arkadaşlarımız ilk dəfə Kıbrısdə Rumlar və Yunan əsgərləri

tərəfindən öldürülmüş Türk çocukların, ixtiyarların, qadınların şəkilləri ilə bərabər "Birlik" qəzetində yayınladılar. Oradan da Yuqoslaviyanın, eləcə də Avropanın bir çox qəzetləri alıb yayınladılar.

Əli Şamil: – Nusret bəy, "Koçaklama" şeriniz yadıma "Tito Koçaklaması" kitabınızı saldı. Bir millətçi kimi sizdən xəbər almaq istəyirəm: "Nədən 19-cu yüzilin başlanğıcında Balkanlarda Türklər Qafqazdakından daha sıx yaşadığı halda, bu gün onların nə Cümhuriyyəti var, nə özerk diyarları, nə də bir milli mahal, vilayəti. Amma Qafqazda Türklərin, heç olmasa, Azərbaycan kimi bir Cümhuriyyəti, Kabarda-Malkar, Karaçay-Çərkəz kimi özerk Cümhuriyyətləri var.

Ruslar Qafqaza da, Balkanlara da 19-cu yüzilin başlanğıcında basqın etmişdilər. Anlaşmaların tarixinə baxsaq, eyni zamana düşür. Bu gün Sovetlər Birliyi kimi Yuqoslaviya da dağılıb. Bütün xalqlar öz haqqını istəyir. Amma nəinki keçmiş Yuqoslaviyada, Balkanların heç bir yerində Türklərin səsi eşidilmir.

Nusret Dişo Ülkü:– Çok doğru. Mən də bu xüsusda baş qaldırıram. Ankaraya belə - TRT-yə şeirlər göndərdim. Kosova Türkü, Makedoniya Türkü səsinə duyurdu. Makedoniyada digər xalqlar o qədər irəli getdi, biz şimdi geri kaldıq. Biz Türk olaraq heç bir zaman halımızdan şikayətlənmədik. Amma bu, o demək deyil ki, haqqımızı istəmədik.

Kosovadakı Türklərin ən böyük korkusu və anlama bilmədikləri durum nədən ibarətdir? Nə Sırları dəstəkləyə bilirdik, nə də Arnautları. Arnautlar müsəlman olaraq Türklərə: "Sırlara qarşı gəlin, bizimlə olun, haqqımızı alalım" diyordular. Sırlar da: "Biz hökumətlik, bizimlə olun, Arnautlara qarşı" diyordular. Türklər onlara tarafsızlıq etdilər: "Sizin davanızdır!" dedilər.

Siz çox iyi bir şeyə barmaq bastınız. Bu çox iyi, çox gözəl bir sorudur. Balkanlardakı Türklərin son yüzildəki durumları çox kötürdür, Balkandakı Türklər hər zaman itirmiş... 1947-ci ildə Türklər bir Yücel Partisi kurmuş. Konuşulur ki, sözdə Cümhuriyyət istəmişlər, amma başarılı olamamışlar. Balkan Türkləri hər zaman kəndi halına buraxılmış. Maləsəf, bu, Ana ölkə (Türkiyə Respublikasını nəzərdə tutur - Ə.Ş.) tərəfindən buraxılmış.

Yuqoslaviya dağıldan sonra ən zavallı qalan biz — Türklərlik. Ankaraya getdiyimiz, şikayət etdiyimiz zaman deyirlər: "Siz bizdən sayılırsınız, amma bizi ilgiləndirən dağılan Sovetlər Birliyindəki Türk Cümhuriyyətləri və Türk toplumlarıdır. Onlar kalabalık, siz azsınız". Türk Türkdür, istər az olsun, istər çox.

Məni də bu düşündürür. Bundan böylə bizim də kəndimizə sormamız lazım: - "Nədən Balkan Türkləri get-gedə yozlaşıyor? Azalır və yozlaşıyor". Bunu Ana ölkənin də düşünməsi lazım.

Bizdə bir örgütlənmə olmamış, hiss edilməmiş. Gerçəkdən bu soru çox önəmli. Bizdə şimdiyə kadar

heç kimsə bunu konu etməmiş. İlk dəfə siz yada saldınız. Bundan belə mən də düşünəcəyəm və başqalarına da çatdıracağam, həm də düşündürəcəyəm ətrafımı. Gerçəkdən bu qarşılaşdırmayı yapmadık. Hətta bu bir simpozium konusudur. Ən ətli-kəmikli konu bu.

Əli Şamil: – Nusret bəy, ölkələrimizin, xalqlarımızın taleyində oxşarlıq çoxdur. Rusiya Qafqaza qoşun yeridib işğal edirdisə, Balkanlarda Serbləri, Yunanları, Bolqarları və başqa xalqları açıq və gizli dəstəkləyir, onları qızıqdırır, qiyama təhrik edir, sonra da onlara kömək adıyla kendisi müdaxiləyə keçirdi. Avropa da, Rusiya da Osmanlı dövlətini məhv etmək üçün var gücü ilə çalışırdı. Ən çox dini faktoru önə çəkir, Osmanlıların müsəlman, Balkan xalqlarının xristian olduğunu xüsusi vurğulayırdı.

Qafqaz, xüsusən də Azərbaycan Rus orduları tərəfindən işğal olunanda, Rusiya hətta Türk olan xristian Qaqauzları da kendi tərəfinə cəkərək, onları ata-baba yurdlarından köçürüb Bucak çölünə - indiki Moldova Cümhuriyyətinə, oradan qovulmuş, sürgün edilmiş Noqayların yerinə gətirdi.

Aradan yüz illər keçdi. Balkan xalqları da, Qafqazların bir qismi də aldadıldıklarını anladılar. İndi yenə Türkiyə tərəfə üz tuturlar. Bununla nə Rusiya razılaşmaq istəyir, nə də dünyanın başqa gücləri.

Amma zaman da öz işini görür. İmperiyalar bir-birinin ardınca çökür. Bu çöküntünün xarabalıqları altında qalmamaq üçün biz Türklər də ayıq olmalı, bir-birimizə yardım etməliyik. Mədəniyyətimizi, dilimizi, tariximizi ortaya qoymalıyıq.

Nusret Dişo Ülkü: – Doğru söylədiniz. Bir az da canı yakan söylədiniz. Bayaq "Tito koçaklaması" kitabımı da araya gətirdiniz. O kitab mənim zamanla uyuşan görüntüm idi. Millətçi yazılarıma yol açmaq üçün onları yazdım. O çətin günlərdə mən "Atatürk koçaklaması", "Bayrağımız" kibi şeirlər də yazdım.

Sizləri də ona görə çox sevdim ki, heç şeyə göz yumursunuz. Siz Azərbaycanlılar yenə də bizdən öndəsiniz. Bizi Qafqazda tanıdırsınız. Heyf ki, biz sizləri layiq olduğunuz qədər tanıda bilmirik

Mənə elə gəlir, biz Balkan Türkləri olaraq Azərbaycanlılarla daha doğma, daha səmimiyyət. İlk cana yaxın sizlərsiniz. Çabuk dostlaşa bilirik. Üsküp yaxınlığında Türkmən olduqlarını bilən köylər var. Görünür, bir soydan gəldiyimizdən bir-birimizə çox yaxınız. Sizi bir görməmlə 30 il öncə görmüş gibiyim. - Necati Zekeriya Bakıda bir kaç kere olmuşdu. Elə düşünürdüm Bakıda təkə onu tanıyarlardı, bizləri tanımazlardı. Biz də Necati bəylə birlikdə çalışdıq. Nə yazıq ki, Bakını görmək mənə qismət olmadı. Sizin "Göyərçin" bizim "Sevinc" çocuk dərgimizin müsafiri olanda şeirlərin və yazıların çoxunu mən hazırladım. Elə çox zorluqda qalmadım. Azərbaycan Türkcəsi bizə çox yaxındı. Anlaşılmayan söz çox az olur.

Gazimoğosa şəhərində olduğumuz günlərdə Nusret Dişo Ülki ilə diktafona yazmadığım çox söhbətlərimiz də oldu. Özüm içki həvəskarı olmasam da, başqa yerlərə gedəndə tut arağı aparıram. Tut arağına cəvizin ləpələri arasındakı pərdəni töküüb 40 gün saxlayıram. Bu arağın həm rəngini dəyişir, həm də acısını nisbətən aradan qaldırır. Yodla zənginləşdirilən bu içkidən keçmişdə dərman kimi istifadə edirlərmiş. Elə indi də edənlər var. Mən tanışlara onu içirdərək çaşıdırırdım. Çoxu nə olduğunu bilmir. Bəziləri konyaka bənzədir, bəziləri vodka deyir. Tündlüyü 80 dərəcədən yuxarı olduğundan içənləri tez sərxoş edir. Nusret Dişo Ülkü ilə ilk tanış olduğum günün axşamı onu da tut arağına qonaq etdim. Xoşuna gəlsə də, çox içməsinə əngələdim. O, 150-200 qram içəndən sonra daha sərbəst danışdı.

Bakıya döndükdən sonra Nusret Dişo Ülküdən aldığım müsahibə əsasında Makedonuyada yaşayan türklər və onların bu günkü vəziyyəti haqqında Azərbaycan radiosunun “Qonaq eldən gələr” proqramı üçün verişlər hazırladım. Nusret Dişo Ülkünün səsi olan verişlər 1999-cu il aprel 14-də, 2000-ci ilin iyulun 26-da və həmin ilin oktyabrın 4-də efirdə səsləndirildi.

Nusret Dişo Ülküdən anadan olduğu tarixi xəbər alanda gülərək: “Doğrusunu bilmirəm. Yadıma da gəlmir. Sənədlərimdə isə 1937-ci il martın 24-ü yazılıb. Prizrendə (bu günkü Kosova Respublikasında) doğulsam da, ömrümün çoxu Üsküpdə keçib. Yazılarımda Titoya, sosializmə heyranlıq görsəniz

bunu saxtakarlıq kimi qəbul etməyin. 1912-ci ildən, yəni Osmanlı Balkanlardan çəkildəndən sonra soykırımdan kurtulmaq istəyən müsəlmanların köçləri başladı. Türk dili, Türk kulturu və sanatı, bir sözlə, Türk kimliyi susqun, qaranlıq bir dönmə yaşadı. Türkçenin yaşatması uğrunda savaşımlar atəşdən köynək geymiş kimi ydılar. Bizi batılı yapmak istəyirdilər, amma Prizren doğulu qalmaq üçün çaba göstərirdi. Mən böylə bir dönmədə dünyaya göz açmışdım. Ana dilində məktəblərin, qəzet və jurnalların adını çəkmək belə olmazdı.

Titonun hünəri sayəsində İkinci Dünya Savaşından sonra Balkanlardakı bir neçə xalqın yaşadığı bölgəni birləşdirib Yuqoslaviya Federativ Sosialist Respublikasını quruldu. Bu dövlətin tərkibindəki xalqların hamısı üçün ana dilində məktəb, qəzet və jurnal açdırdı. Mən okula gedəndə məktəblər Arnavutca ydı. Beş il Arnavutca oxudum. Yuqoslaviya qurulandan sonra qəsəbəmizdə Türkcə məktəb açıldı. Mən Türkcə məktəbə keçdim. Türkcə məktəblər açılmasa idi, mən və mənim kimilər indi ya Arnavutca yazıb yaradacaqdılar, ya Serbcə, ya da Makedonca.

Sosializmin üstünlükləri çox idi. Pulsuz təhsil alırdıq, adamların hamısı işlə təmin olunurdu. İşlədiyimə görə aldığım maaşdan çox təlif haqqı (qonarar) alırdım. Türklük mövzusunda sıxıntılı olsa da, fikirlərimi deyirdim. Bunun nəyi pis idi ki?! Mən niyə bu hökumətdən narazı olmalıydım?! Kommünizmin dünyaya xalqlarını xilas edəcəyinə inanırdım.

Kommunizm çökdü, qarışıqlıq başladı. Yuqoslaviya da Sovetlər Birliyi kimi dağıldı. Qəzet, jurnallara abunə yazdıran olmadı. Tirajları endiyinə görə maaşımız da azaldı. Məcbur qaldım 1992-ci ildə əməkliyə ayrılıım. Əməklikdən aldığım para ilə keçinmək olmur. Həm də hələ işləmək, yazıb- yaratmaq enerjim var. Ailəni dolandırmaq üçün ticarətlə uğraşdım. “Dişo company” şirkətini qurdum. Şirkətin nəzdindəki “Türk anaç yayıncılık” yayınevi yaradaraq çocuklar için kitablar yayınlayıb satmağa başladım. Oğlanlarım Ülker, Türker və kızım Sevili də şirkətin işinə cəlb etdim. Elə böyük gəlirimiz olmasa da, ailəni dolandırırıq.

Zarafatla dedim: “Nusret bəy, Azərbaycanda içki həvəskarları ixtiyarlaşanda içməkdən əl götürər, camiə gedər, hətta imamlıq da yapardılar. Siz içməyi tərgidib camidə imamlıq yapsanız gəliriniz çox olardı”. O, mənim zarafatıma bərkdən gülərək təxminən belə cavab verdi: “İmam olmaq üçün gərək başqa şəhərə, kasabaya gedəydim. Üsküpu çox sevdim, doğulub böyüdüyüm şəhərdən də çox sevdim. Ona görə buranı qoyup heç yerə gedə bilmərəm. Dediğinizdə həqiqət odur ki, içkini tərgitməsəm də, islam konularında kitablar çevirib yayınlayıram. Kendi yayın evim olandan sonra Osmanlı imperatorluğu konusunda bir neçə kitab da yayınlamışam. Azərbaycanda kendi parası ilə şiirler kitablarını yayınlatmaq istəyən olsa, mənə doğru yönləndir. Türk, Makedon, Arnavut, Sırp dillerine çevirtirib yayınladım. Balkandakı xalqların

dillərindəki ədəbiyyatı tanıtmmaq üçün 5 cildlik bir ensiklopediya yayınlanır. Mən orada Sırp, Hırvat, Arnavut, Boşnak, Makedon və Türk dillərində yazmış 26 şair haqqında məqalə yazmağı planlamışam”.

Ədəbiyyat mövzusunda yazanlardan da gileyini bildirdi. Dedi ki, bizi “Balkan Türklərinin ikinci kurşak şairləri” adlandırırlar. Əslində birinci kurşak adalandırdıkları yazarların elə bir ciddi əsərləri ortada yoxdur. Balkanda Türk yazı dilini yeni dönmədə Necati Zekeriya, İlhami Emin, Suat Engüllü və mən formalaşdırdıq.

Necati Zekeriyanı söhbətlərində (sonralar onun haqqında oxuyanda gördüm, yalnız söhbətlərində deyil, müsahibələrində, məqalələrində də) böyük hörmətlə xatırlayan Nusret Dişo Ülkü dedi ki, mən müəllim işləyirdim. Şeirlərimi Üsküpdəki “Sevinç” dergisində

və “Birlik” qəzetində yayınladırdım. Necati Zekeriya ilə birlikdə çocuklar için “Kuş” adlı çocuk dergisi çıkardık. Beləcə mən uşaq ədəbiyyatına bağlandım. Çocuklar için yazdığım şiirlerimin 1963-cü ildə “Çocuklarla ağaçlar” adı ilə yayınlanmasına Necati Zekeriya yardımçı oldu. Onunla uzun illər birlikdə işlədim. 1972-ci ildə yayınlanan “Çocukların əlləri” kitabım bir neçə dəfə təkrar çap olundu. Hekayələr də yazdım. Onları “Kara İsmet” kitabımda topladım. 1978-ci və 1981-ci illərdə nəşr edilən “Dərədən təpədən” şeirlər kitabımı uşaqlar çox sevdi.

Nusret bəy həyatı və yaradıcılığı haqqında geniş bilgi verməyi sevən bir insan təsiri bağışladı.

Ayrılanda iki şeyə heyfsləndi. Onlardan biri gətirdiyi kitabların hamısının mənə bağışlamadığına, ikincisi tut arağını içməyi bacarmayanlara içirməyimə. Gülə-gülə dedi: “Süfrəmizdəkilərə tut arağı süzdün. 45 dərəcəlik rakıya yarıya kimi su qatıb içənlər 82 dərəcəlik tut arağının qədrini, dadını bilə bilməzlər. Gördüm ki, iki-üç kişi tut arağını ağızlarına vuran kimi yerə qoydular”. Onun bu məsləhətinə hər ikimiz güldük. Tapşırığını yadda saxlayacağıma və Üsküpə gələ bilsəm ona bir litr tut arağı gətirəcəyimə söz verdim.

Mən Nusret Dişo Ülkü ilə görüşəndə o, emaildən istifadə etmirdi. Sonralar da texniki yeniliklərdən, sosial şəbəkələrdən uzaq olduğuna görə əlaqə saxlaya bilmədik. Mən onun yaradıcılığını diqqətlə izləyir, dostlar vasitəsilə hal-əhval tuturdum. Balkanlardan

gələn dostlardan ona tut arağı göndərmək istəyim də baş tutmadı. Çünki dindar olduqlarına görə tut arağı aparmaq istəmədiklərini açıq söylədilər.

Doğulduğu qəsəbədə litseyi bitirən Nusret Dişo 1956-cı ildə Prizren Pedaqoji İnstitutuna qəbul olsa da, təhsilini yarımçıq qoyur. İki il Mamuşada, Priştinədə və Prizrendə müəllim işləyir. Dolanışığını yaxşılaşdırmaq, əsərlərini çap etdirmək, bir sözlə, özünə karyera qurmaq üçün o dövəmdə bölgənin böyük şəhərlərindən olan, Türk dilində qəzet və jurnallar olan Üsküp (Skopye)" şəhərinə gedir. İstəklərinin bir çoxunu orada həyata keçirə bilir. Ömrünün 50 ilini şeir yazmağa və jurnal nəşr etməyə həsr edən Nusret Dişo Ülkünün mənə verdiyi kitablarını diqqətlə oxumaqla kifayətlənmədim. İnternetdəki yazılarını və haqqında yazılanları da oxudum. Gördüm ideoloji mövzuda yazdığı şeirlərdə də söz oynuna çox önəm verir. Sovetlərdə ideallaşdırılan, kommunizmin qurucusu kimi təbliğ edilən Lenin haqqındakı şeirində yazır:

*Emek dendi emekçilerin ,
Yoluna ekim düştü ekimlerin.
Devrim dendi parlak devrimcilerin,
Başına Lenin geçti,
Lenincilerin!*

Rusiyada bolşeviklərin hərbi çevrilişlə hakimiyyəti ələ almaları noyabr ayının 7-də baş versə də, köhnə

təqvimlə bu oktyabr ayının 25-nə düşdüyündən həmişə Oktyabr inqilabı dedilər. Nusret Dişo Ülkü də ekim dedikdə oktyabr ayını, ekimçilər dedikdə isə oktyabr çevrilişini edənləri və onun tərəfdarlarını nəzərdə tutur. Onu devrim-inqilab adlandırır və “parlaq devrimçiləri-inqilabçıları” öyür.

Şair başqa bir şeirində yazır:

*Bazen yakın, bazen uzağız,
Bazen soğuk, bazen sıcağız.
Kıyılar gibi yakın, kıyılar gibi uzak,
Mevsimler gibi soğuk, mevsimler gibi sıcak.*

Nusret Dişo Ülkünün ilk şeirlərində istər forma, istərsə də məzmun baxımından Nazim Hikmətdən güclü təsirləndiyi hiss edilir. İllər keçdikcə öz üslubunu formalaşdırır. Şair “Torpaq ile Güneş” şeirində yazır:

*Toprak toprak gibi susuyordu,
Güneş güneş gibi yakıyordu.
Toprakta bir mezar kazdırıldı,
Güneşte bir ölü kaldırıldı.
Güneş güneş gibi susuyordu,
Toprak toprak gibi yakıyordu.
Güneşte bir mezar kazdırıldı ,
Toprakta bir ölü kaldırıldı.*

Uşaqlar üçün yazdığı şeirlərin dili də, şeir forması da sadə olduğu halda, digər şeirlərində mücərrədçilik,

fəlsəfi fikirlər söyləməyə cəhd hakimdir, “Dəniz və mən” şeirində yazır:

*Deniz senin suyun tuzludur,
Benim gözyaşlarım tuzlu.
Bir damla gözyaşından tat,
Bir yudum suyundan tadayım.*

Makodoniyata yaşayan türklərdən yalnız tanıdığım 3-5 araşdırıcının taleyi ilə marqlanmırdım. Orada baş verənləri diqqətlə izləyirdim.

2002-ci il sentyabrın 15-də bazar günü Makedoniyada Milli Məclisə seçkilər başa çatdı. Seçkilərdə əsas mübarizə siyasi müstəvidə deyil, milli müstəvidə gedirdi. Makedonlarla Albanlar arasında daha çox deputat yeri əldə etmək uğrunda gedən bu mübarizə əslində bir ilə yaxındır ölkədə davam edən silahlı toqquşmanın siyasi yolla həllinə təşəbbüs kimi qiymətləndirilirdi. “Bu seçim Makedonlarla Albanlar arasında etnik zəmində baş verən toqquşmalara son qoyacaqmı?” sualına cavab vermək çox çətin idi. Məni rahatsız edən isə Makedoniyadakı soydaşlarımızın, türklərin taleyidir. Türklərin nə etnik toqquşmalarda, nə də siyasi mübarizədə səsləri eşidilmirdi. Sanki bu bölgədə belə bir millət yoxdur.

Avropada SSRİ-nin kiçik modeli olan Yuqoslaviyada da hadisələr keçmiş Sovetlər Birliyindəki kimi cərəyan edir. 1991-ci ilin sentyabrında Makedoniya Yuqoslaviyanın tərkibindən çıxıb müstəqil

dövlət qurduğunu elan etdi. Yuqoslaviyanın quzeyində baş verən etnik müharibələrdən can qurtarmaq üçün 1993-cü ildə BMT nümayəndəliyi işə dəvət edildi. Lakin bu da ölkəni gözlənilən etnik zəminli toq-quşmalardan xilas edə bilmədi.

Makedoniya öz müstəqilliyini elan edəndə ölkə əhalisinin 7 faizə qədərini türklər təşkil edirdi. İndi onların sayı sürətlə azalır. Türk qaçqınları Türkiyəyə və Avropaya, dünyanın müxtəlif guşələrinə üz tuturlar. Yuqoslaviyanın hər yerində albanlar öz haqları uğrunda vuruşur. Lakin türklərin səsi eşidilmir. Sanki bu ölkədə belə bir xalq yoxdur, yaxud onların heç bir haqları tapdanmır. Bu və ya buna bənzər məsələlərə Nusret Dişo Ülkü qarışmırdı.

Üsküpdə (Skopje) yaşayan dostlarla yazışanda hərdən Nusret Dişo Ülkünü də xəbər alırdım. Hər dəfə də “başı çox qarışıqdır, sənə salam deməyimizi rica etdi” - cavabını alırdım. Bir dəfə professor Numan Aruçla votsap vasitəsilə danışanda dedi ki, Nusret Dişo Ülkünün xanımı rəhmətə gedib. Mən zəng vurub başsağlığı vermək istəyəndə “Amanın bir günüdür, elə şey eləmə. Bu Nusret bəyə ağır zərbə olar. Nusret Dişo Ülük xanımı dünyasını dəyişəndə dəfnində və yasında iştirak etmədi. Sağlığında deyirdi ki, o, mənə kötülük etsə bağışlayardım, amma Türk ədəbiyyatına ağır zərbə vurdu, imkan vermədi ürəyimcə yazıb-yaradım” - dedi.

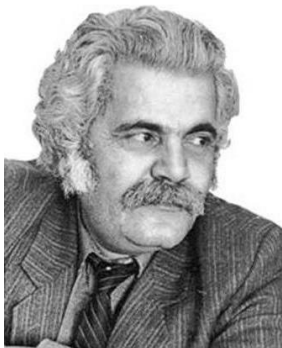
Bu da şairin qəribəliklərindən biri idi. Boşamadığı, bir evdə yaşadığı xanımının dəfnində iştirak etməməsi.

Sosializm dönəmində siyasi məzmunlu şeirlər yazan şair Yuqoslaviya parçalandıqdan sonra ictimai-siyasi hərəkətdən uzaq oldu. Onun türklük davası da yazdığı şeirlərindən və özünün dediyi kimi Ankaraya-TRT-yə göndərdiyi şeirlərindən ibarət idi. Dostların dediyinə görə 2002-ci ildə Türk Anaç Yayıncılık adına; Türk Dili və Edebiyatı Dergisi “Türk kalemeri”, Makedonya Türk Çevirmenler Birliğı Çeviri Dergisi “Türk Dilmaç”, Makedonyadakı KKTC Dostluk Derneğı Dergisi “Türk Kıbrıs”ı və “Kardaş” adlı çocuk dergisini nəşr etdirdisə, heç biri ardıcıl yayına çevrilmədi. Şair üçün ən məhsuldar və uğurlu il 2011-ci il sayıla bilər. Həmin il öz nəşriyyatında üç şeir kitabı çap etdirmişdi. Üsküpdə qurduğu Yahya

Kemal Beyatlı Dərnəyi də elə bir uğur qazana bilməmişdi.

1965-ci ildə "Çocukların elleri", "Diyeceklerim", 1974-cü ildə "Üçgen", "Ozanlar kilisesi", 1976-cı ildə "Kara İsmet" (1981-ci ildə bu kitab təkrar nəşr olunub), 1981-ci ildə "Deredən-tepeden", "Tito Koçaklaması", 1983-cü ildə "Deniz ve ben", 1985-ci ildə "Tü-tü-tü" və başqa kitablarını, eləcə də beşdən artıq tərcümə kitabını çap etdirən şair 2022-ci ilin yanvarın 16-da dünyadan köçdüyünü xəbər verdilər. Nə yasına gedə bildim, nə də başsağlığı verməyə münasib bir yaxınını tapdım. Özüm-özümə və onu yaxından tanıyan 3-4 nəfərə Türk ədəbiyyatı gözəl bir şairini, səmimi insanını itirdiyinə görə başsağlığı verdim.

MİLLƏT YOLUNDA ŞƏHİD OLAN, TARİXİ ROMANLAR MÜƏLLİFİ FƏRMAN KƏRİMZADƏ

Elektrik qatarıyla Bakıdan Sumqayıta gedirdim. 30-35 kilometrlik yolu bir saata getsə də biletin qiyməti ucuz olduğundan mənim kimi kasıblar elektrik qatarından istifadə etməyə üstünlük verirdilər. Pulsuz yeniyetmələrin bəziləri də qatara biletsiz minir nəzarətçilər gələndə cərimə yazmasınlar deyə bu vaqondan o vaqona qaçırdılar.

Qorabışirən ayının son günləri olduğundan içəridə yel vurub yengələr oynasın qatarın pəncərələrinin hamısını açmışdılar. Lakin bu da sərinlik yaratmırdı. Vaqonlarda üz-üzə quraşdırılmış taxta oturacaqların hər biri üç nəfərlik idi. Sıxlıq olanda bəzən adamlar mehribanlaşır, dörd nəfər də bir sırada otururdu.

Adətən yay aylarında elektirik qatarlarında gedən yeniyetmələrin səs-küyündən necə deyərlər ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Kimisi müəllimin haqsız yerə onun qiymətini endirdiyindən şikayətlənir, kimisi aldığı qiymətin müsabiqədən keçib-keçməyəcəyini müzakirə edir, kimisi də bir-biri ilə suallaşır, höcətləşirdi. Çox vaxt mən də bu höcətləşənlərin arasında olurdum. Ali

məktəblərə və texnikumlara sənədlərin qəbulu başa çatdığından gənclər arasında bir sakitlik yaranmışdı. İmtahanlardan sonra yenə hay-küy başlayacaqdı.

Vaqona minəndə elə bir basırıq yox idi. İsti məni təntidiyindən pəncərə qarşısında özümə yer seçib çölə baxırdım. Əslində yol boyunca evlər, yaşıllığı olmayan çöl, uzaqda görünən boz təpələr diqqətimi çəkmirdi. Pəncərədən çölə baxır kimi görünsəm də öz içimlə, xəyallarım ilə əlləşir, gələcəyimi-ömür yolumu ölç-biç edirdim.

Vaqonun aramsız tıqqıltısından başqa heç nə eşidilmirdi. Səs-küyə birdən ayılan kimi oldum. Üst-başımı səliqəyə salmağa çalışdım. Qarşı tərəfdə oturan gənc başının üstünü kəsdirib onun hərəkətlərini izləyən yeniyetmələrə giley dolu səslə “İmkan vermədiniz işləyərk” dedi. Dizinin üzərində tamamlamamış portretimin eskizlər cızılmış kağızlar vardı.

Gənc rəssamın narazılıq etdiyini və işini dayandırdığını görən yeniyetmələr sakitləşdilər. O, səmimiyyətlə: “Haralısan?” deyə məndən xəbər aldı. “Göyçədən” dedim. “Mən də Vedidənəm. Vedini tanıyırsanmı?” deyə xəbər aldı. Yenə də qısaca “hə” deyə cavab verdim. Mənim “hə” cavabım onda qərribə bir təbəssüm yaratdığını hiss etdimsə də susdum.

Mən onunla söhbəti davam etdirmək istəmədiyimə görə deyil, çəkingənliyimdən qısa cavablar verirdim. Deyəsən rəssam da bunu hiss etmişdi. O, söhbəti davam etdirərək “Vedidən kimləri tanıyırsan?” deyə xəbər aldıqda mən yenə də qısaca “Şadlınskiləri”

cavabını verdikdə maraq və təəccüb dolu bir baxışla məni süzərək “Şadlinskilərdən kimləri tanıyırsan?” sualını verdi. Çəkingən bir səsle “Abbasqulu bəyi” dedim. O bir az da maraqla “Haradan tanıyırsan, qohumunuzdur?” deyərək xəbər aldıqda mən bir az da cəsarətlənib “Mən Zodlu deyiləm. Abbasqulu bəyin qohumları zodludurlar. Kəndimizdə, Zodda yaşlılar Abbasqulu bəydən çox danışarlar, onlardan eşitmişəm. “Sovet Ermənistanı” qəzetində haqqında bir məqalə də oxumuşam” dedikdə o: “Demək sən Abbasqulu bəyin anasının Zodlu olduğunu da bilirsən?” deyərək cavabsız bir sual verdi və sözünə davam edərək “Vədidən daha kimləri tanıyırsan?” deyərək xəbər aldı. Mən də “Orada raykom katibi işləyən Talıb Musayevi” dedim və yanlışlığımı düzəltməyə çalışaraq “İcrayə komitəsinin sədri” deyərək düzəliş verdim. “Onu necə tanıyırsan?” dedikdə “Arvadı bizim kəndlidi” cavabıyla kifayətlənmək istədim. Müsahibim isə ətrafımızdakıların söhbətimizə necə reaksiya verəcəyini saya salmadan “Demək adamları qohumluq və yerlilik əlaqələrinə görə tanıyırsan?” dedikdə mən etiraz edirmiş kimi “Musayev nərmanlıdandır” dedim və bir az duruxduqdan sonra “Əhməd müəllimi də tanıyıram. Bizim kənddə müəllim işləyirdi. Kiçik qardaşı da vardı. Evliydi, bir uşaqları da vardı. Evləri olmadığından dayımgildə qalırdılar” dedim.

O bir az duruxduqdan sonra “Yaxşı, bəs Vedili yazıçıları, şairlərdən kimi tanıyırsan?” deyərək xəbər aldıqda mən xeyli düşündüm. Amma bir ad deyərək

bilmədim. O, məni çətin vəziyyətdən qurtarmaq üçün “Fərman Kərimzadəni də tanımırısan?” deyə xəbər aldı. Suda boğulan saman çöpünə sevincərək əl atan kimi mən də dil boğaza qoymadan “Tanıyıram. “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəsetində “Toğlu” hekayəsini də oxumuşam. Amma vedili olduğunu bilmirdim.” Deyəndə gülümsəyərək “Necə hekayə idi” deyə xəbər aldı. “Xoşuma gəldi” dedim. Mənim cavabım onu razı salmadı. Bir də xəbər aldı “Yaxşı hekayə idi, yoxsa elə belə xoşuna gəldi?” Mən “Elə belə yox, xoşuma gəldi. Gördüyüm, bildiyim hadisələrin bədii təsvirini verib. Özündən heç nə quyraltmayıb” dedim. Maraqla “Neyləməyib? Quyraltmayıb?” dedi və gülərək “Gələcək hekayələrimdə quyraltmayıb sözünü işlədəcəm. Söz xoşuma gəldi. Gəl yaxından tanış olaq, Fərman Kərimzadə mənəm!”

Mən özümdən asılı olmayaraq inamsız bir səslə “Siz rəssam deyilsinizmi?” dedikdə o gülümsəyərək “Həm rəssamam, həm yazıçı. Məyər olmaz?” dedi. Çiyinlərimi çəkməkdən başqa bir söz deyə bilmədim. Onun özünü Fərman Kərimzadə deyə təqdim etməsi ətrafımızdakıların da marağına səbəb oldu.

O, mənim köynəyimin döş çibinə işarə ilə “İmtahan vərəqəndən bildim ki, qəbula gəlibsən. Sənədlərini haraya veribsən?” deyə xəbər aldı. “Azərbaycan Dövlət Universitetinə” cavabıyla kifayətləndim.

O zamanlar zadə soyadını daşıyanları barmaqla göstərmək olardı. Vaqondakıların çoxu da Bakıdakı ali

məktəblərə qəbul olunmaq üçün sənəd verib Sumqayıta qayıdanlardı. Yazıçı Fərman Kərimzadə ilə bir yerdə olmalarından qürur duyaraq hərəsi bir sual verməyə başladı. Fərman bəy də böyük həvəslə onların suallarına cavab verdi, özü də onları sorğu-suala tutdu.

Elektrik qatarı Sumqayıta yaxınlaşanda Fərman Kərimzadə söhbətdən ayrılaraq üzünü mənə tutub: “Qoymadılar işimi tamamlayam, portretini bitirəm. Yazıçılıqla bağlı söhbətlər rəssamlığıma üstün gəldi. Al bu eskizi saxla. Elə tamamlanmış kimidir. Qəbul olandan sonra gələrsən sənin portretini tamamlayaram” dedi və eskizin altından imzasını qoyub mənə bağışladı. Onun hədiyyəsi məni nə qədər sevindirdisə ətrafımızda olan yaşıdlarımın həsəd və qibtə dolu baxışları məni ondan cox qürurlandırdı.

Elektrik qatarı Sumqayıta çatanda hamı avtobus və tramvay dayanacağına tərəf tələsdilər. Mən Fərman Kərimzadənin də tramvay dayanacağına tərəf getdiyini gördükdə onunla yanaşı yeri-yeri “Fərman müəllim “Ruslar iki səslə “da” və üç səslə “net” deyəndə bir qəbahət duymurlar. Nədən bizdə öz dilimizdə “hə”, “yox” demək ədəbsizlik, yad dildə “bəli”, “xeyir” demək ədəblilik sayılır?” O dönüb təəccüblə mənə baxaraq, ucadan və uzadaraq “Hə....” dedi.

Tramvay gədiyindən bizi də itələyib vagona saldılar. Basırıqda onun harada endiyini görmədim. Görsəydim belə mən tramvaydan enməyəcəkdim. Çünki Bakıda və Sumqayıtda tanıdığım marşrut tramvay-elektrik qatarı-tramvay idi. Onu bildirdim ki,

Bakıda indiki İstiqlal küçəsində (o vaxt ki Kommunist küçəsi) Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indi həməən binada İqtisadiyyat Universiteti yerləşir) qarşısında tramvaya minməliydim. Tramvay iki dəfə dönəndən sonra vağzala çatanda enməliydim. Oradan elektrik qatarına minib Sumqayıta gəlməliydim. Qatardan enəndə tramvaya minməliydim. Tramvay burada da iki dəfə dönəndə-yəni dəniz qırağına çıxanda ilk dayanacaqda enib Dostluq küçəsi 39 sayılı binada yerləşən kimyaçıların yataqxanasına gətməliydim.

Yataqxanaya gələndə portretimin eskizi olan boru kimi bükülmüş kağızı sakitcə dolabın üzərinə qoymağım otaqdakıların diqqətindən yayınmadı. Açıb baxdılar və harada çəkdiyimlə maraqlandılar. Mən elektrik qatarında Fərman Kərimzadə ilə tanış olduğumu və portreti də onun çəkdiyini söylədim. Mənim danışdıqlarım onların da marağına səbəb oldu. Çünki heç biri Fərman Kərimzadənin rəssamlıq qabiliyyəti olduğunu bilmirdi. “Hər adama qismət olmur, kənddən gələn kimi onun portretini çəksinlər”, “Gərək yazıçının etimadını doğruldasan, mütləq qəbul olasan” və b. atmacalarla portreti otağın divarına vurdular. Bu diqqət, səmimiyyət və qayğı məni utandırdığından bərk sıxılırdım.

1965-ci ilin iyulunda Fərman Kərimzadə ilə beləcə tanış oldum.

Ali məktəbə qəbul olunsam da onu tapıb portreti işləməsini xatırlatmadım. Birincisi çox utanırdım,

ikincis də gündüz oxuyub gecələr işlədiyimdən elə çox vaxtım da olmurdu. Onu necə tapacağımı da bilmirdim.

Fərman Kərimzadəni bir də 3-4 il sonra Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Nətavan kulubundakı toplandıya gedəndə gördüm. Məni xatırlayacağı ağılıma da gətirməzdim. Dəhlizdə görəndə utana-utana salam verib salona keçmək istədim. O, salamı almırmış kimi başını yırğalayaraq söhbətdən ayrılmadı. Mən salona keçib özümə yer axtaranda çiynimə toxundular. Çaşqın vəziyyətdə qalmışdım. O isə məni dəhlizə çağırırdı və söhbət yoldaşlarına: “Bir dəfə elektrik qatarında tanış olmuşuq. Ayrılanda mənə verdiyi sual ilə yadımda qalıb. Adını yadımdan çıxarmışam. Göycəli olduğu yadımdadı. Harada oxuduğunu da bilmirəm, qoy özü desin” –dedi. Mən jurnalistika fakültəsində oxuduğumu bildirib susanda o qatarda necə tanış olduğumuzu və mənim ona ayrılanda verdiyim sualı qısaca yoldaşlarına danışdı. Toplantının başlandığını elan etdilər və biz salona daxil olduq. Mən tələbə yoldaşlarımın arxa sırada saxladıqları yerdə, onlar isə ön sıralarda oturdular.

Universitetdə oxuduğum illərdə Fərman Kərimzadə ilə az-az görüşsəm də yaradıcılığını diqqətlə izləyirdim. “Axırıncı aşırım” adıyla ekranlaşdırılan “Qarlı aşırım” romanı jurnalda nəşr ediləndə böyük həvəslə oxumuşdum. Əsərə maraq göstərən təkcə mən və yaşıdlarım deyildi. Çoxlarının maraqla oxuduğu əsər müzakirə mövzusunə çevrilmişdi. Böyük marağa səbəb olan əsərə münasibət birmənalı deyildi. Yazıçını

sosializm realizmdən uzaqlaşmaqda ittiham edənlər, yaxud özlərini Sovet hökumətinə, sosializmə sadıq göstərmək istəyərək Fərman Kərimzadəni tənqid edənlər az deyildi. Amma oxucularının sayı isə gündən-günə artırdı. Onu Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrına yenilik gətirən cəsarətli yazıçı kimi də dəyərləndirirdilər.

Belə gərgin günlərin birində görüşəndə ilk sualı: “Necə yazmışam?” oldu. Səyavuş Sərxanlı mənim duruxduğumu görüb ona sataşmaq üçün: “Nə istəyirsən, bəlkə heç oxumayıb?!” deyəndə Fərman Kərimzadə mənim cavabımı gözləmədən “Ola bilməz!” dedi. Mən vəziyyətin gərginləşməməsi üçün “Təkcə mən yox, tələbə yoldaşlarımda əksəriyyəti də oxuyub. Sizi yataqxanamıza görüşə çağırmağı da planlamışıq. Mənim xoşuma gələn əsərdir” dedim. Dostları onunla məzələnərək: “Əsər əla olar, yaxşı olar, kafi olar, pis olar. Nə bilək, “xoşuma gəldi” bunların hansındandır?” dedilər. Mən bir az duruxub “Ədəbi tənqid əsəri dəyərləndirər. Mən bir oxucuyam. Oxucunun isə əsər ya xoşuna gələr, ya gəlməz. Mən də böyük maraqla oxudum və tariximizdən belə əsərlər yazmağa başladığına sevindim”.

Fərman Kərimzadənin üzünü sevinc bürüdü, bir az da qürurlandı. Dostları isə ona sataşmaqdan əl götürmək istəmirdilər. Məni sıxışdıraraq dilimdən nəse dedirtmək, onunla da Fərman Kərimzadəni cırıatmaq istəyirdilər. Elə bil onlar mənim sifətimdən ürəyimdən keçənləri oxumuşdular. Odur ki, yenə mənə mürasiətlə

: “Ola bilməz ki, əsərdə oxucunu razı salmayan parcalr, qüsurlar olmasın. Nələrsə səni qanı etmədiyini istəyirdin.” dedikdə özümü saxlaya bilməyib: “Hadisələrdə bəzi yanlışlıqlar var. Mən Qəmlo haqqında ramanda yazılan kimi eşitməmişəm” deyəndə Fərman Kərimzadə nələri söyləyə biləcəyimi anlayıb sözümlü davam etməyə imkan vermədən “Aleksandr Dümanı hamınız həvəslən oxuyursunuz. Dünya bəh-bəhlə qəbul edir. Orada eyni dövrdə təsvir edilən surətlərin bəziləri bir-biribdən yüz il fərqli bir zamanda yaşayıb. Mən bədii əsər yaratmışam, tarix yazmamışam. Sizin dedikləriniz tarixçilərin işidir!” deyərək yarı giley, yarı ərlə sözə yekun vurdu.

Ondan sonra tez-tez olmasa da, ara-sıra görüşüb söhbət edirdik. Mən ona millətsevər bir insan, tarixi romanlar müəllifi kimi hörmət edər, əsərlərini diqqətlə oxuyar, görüşəndə də fikirlərimi bölüşərdim. O isə mənə diqqətçil oxucusu kimi, səmimi münasibət göstərər, aramızdakı yaş fərqi baxmayaraq, fikirlərimi sərbəst söyləməyimə şərait yaradardı. Naxçıvana gəlib-gətdiyini eşidirdim. Bir dəfə Naxçıvana gələrkən nədən mənimlə görüşmək istmədiyini xəbər alanda gülərək dedi: “Onu özünə dərd eləmə. Adətən Vədiyə gedəndə və qayıdanda bir neçə saatlığa və ya bir iki günlüyə Naxçıvanda oluram. Görüşsək mənə qonaq etmək istəyəcəksən. Başma da beş-altı yeyib-içmək həvəskarı toplanacaq. Baxacan bir aylıq maaşın getdi işinə. Sənin də “başqa gəlir yerin” yoxdur. “Başqa gəlir

yeri” olanlarla görüşürəm ki, yeyib-içməyin xərci onların ailə büdcəsinə təsir etməsin”.

Naxçıvanda, Əlincə çay üzərində ənənəvi üsuldan fərqli yeni su anbarı tikilirdi. Əvvəllər su anbarı tikiləndə çay yatağına, yaxut göl düzəldiləcək yerə məşinlarla torpaq, daş, çınqıl daşınır, bənd bərkililirdi. İndi isə Əlincə qalasından yuxarıda, Qazançı kəndinin yanındakı Qalaboynu dağına partladıb çay yatağına tökməyi planlaşdırmışdılar. Dünyanın harasında bu üsulla bənd tikilib tikilmədiyini bilmirəm. Amma onu bilirəm ki, Azərbaycanda birinci dəfə idi.

Qalaboyunun partladılması yolu ilə Əlincə çayı üzərində su anbarı tikilməsinə münasibət birmənalı deyildi. Arxeoloqlar, tarixçilər orada qala qalıqları olduğunu söyləyirdilər. Qalaboyunu dağının qədim yaşayış geri olduğuna görə partladılmasını istəmirdilər. Əgər partladılacaqsə orada arxioloji qazıntılar aparıldıqdan sonra bu işin görülməsini məsləhət bildirilər. Lakin onların fikrilə razılaşılan olmadı. Arxeoloqlar, tarixçilər, aydınlar da bu məsələdə qətiyyət göstərmədilər.

Qalaboynu partladılan gün oraya xeyli adma toplaşmışdı. Təməşaya gələnler yerli sakinlər, ətraf kəndlərdə yaşayanlarla yanaşı, müxtər respublikanın rəhbər işçiləri, Bakıdan qəlmiş jurnalistlər, yazıçılar, su təsərrüfatı nazirliyinin əməkdaşı və b. vardı. Bakıdan gələnler arasında Fərman Kərimzadə də vardı. Ayaqüstü xeyli söhbət etdik. Fikirləşirdim ki, partlayış başa çatandan sonra bir yerdə oturub çörək yeyər,

söhbətləşərk. Lakin o Culfa rayon Partiya Komitəsinin birinci katibilə getdi. Gedərkən “Sovet kəndi” qəzetinin müxbiri, şair Vaqif Bəhmənlini də aparmaq istədi. Lakin Vaqif Bəhmənli mənə görə getmədi.

Bizi, 5-6 nəfər jurnalisti, fotoqrafı Xanağadan olan dostum Nürəddin Həsənov Saltaxtı kəndinə, qaynatasıgilə qonaq apardı. Bəxtimizdən onun qayınatası, bölgənin məşhur ovçusu olan Həsən həmin gecə dağ kəli (muflon) vurbmuş. Xanımı da dağ kəlinin ətindən Naxçıvanlılar sayağı daşda döyülmüş kiftə bişiribmiş. Ağlımıza gəlməz bir süfrə açdılar. Tut arağı, çadır, müxtəlif turşular, bir neçə növ pendir, həyətdən toplanmış göyərtilər və tərəvəz Bakıdan gələn qonaqları heyran etmişdi. Süfrədə əyləşənlərin çoxu birinci dəfə idi dağ qoçu əti və b. nemətləri dadırdılar.

Bakıda Fərman Kərimzadə ilə görüşəndə o yarı giley, yarı ciddi dedi: “Məni niyə qonaq aparmadın? Vaqif Bəhmənli çox təriflədi”. “Əzizim, siz məni saya saldınız ki, mən də sizi qonaq aparaydım. Birinci katibi qoyub heç mənimlə gedərdinizmi?” deyəndə peşiman-peşiman: “Getdim, getdiyimə də peşiman oldum. Bir tikə kabab verdilər. Boğazdan yuxarı təriflər, partiya-sovet rəhbərlərinin sağlığına tostlar yediyimizi burnumuzdan tökdü. Vaqifin dediyinə görə həm gözəl süfrə açılıbmış, həm də çox səmimi söhbətlərinizi olub”.

Vaqif Bəhmənli doğru demişdi. Biz hamımız Qalaboynun partladılması haqqında qəzetlərdə tərənnüm dolu məqalələr yazsaq da yeyib içmə məclisində

bəs qədər maddi-mədəniyyət abidələrimizi dağıdanlar əleyhinə danışmış, özümüzü də cəsarətsilikdə qınamışdıq.

Sənədlərdə Fərman Kərimzadə 1937-ci il martın 3-də doğulduğu göstərilirdi. Bu nə dərəcədə doğrudu onu bilmirdim. Amma 50 illik yubileyi ilə bağlı yubiley toplantısı keçirilməsini, haqqında məqalələr verilməsini istəyirdi. Naxçıvana da elə o məqsədlə gəlmişdi. “Sovet Naxçıvanı” qəzetinin “Ədəbiyyat və incəsənət” şöbəsinin müdiri Hüseyn Razinin otağında bir saatdan çox söhbət etdik. Hüseyn Razi dedi ki, yubileylər Mərkəzi Komitənin qərarı ilə olur. Adətən yazıçı və şairlərin də 50 illiyində yubiley tədbirləri keçirilməsi haqqında Mərkəzi Komitə qərar vermir. O, açıq şəkildə bildirdi ki, qəzetdə onun son illər çap olunan kitablarından biri haqqında geniş məqalə verdirə bilər. Lakin yubiley məqaləsi çap etdirə bilməz. Mən də Hüseyn Razinin fikri ilə razılaşdım. Amma Fərman Kərimzadə razılaşmadı. İncik şəkildə durub getdi. Çörək yemək təklifimi də qəbul etmədi.

Aradan xeyli keçəndən sonra Fərman Kərimzadə ilə yenə görüşdük. Görünür ötən müddətdə partiya-sovet rəhbərləri ilə də görüşmüşdü, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının rəhbərləri ilə də. Uğurlu bir nəticə ala bilməmişdi. Amma o təkidlə yubiley toplantısının keçirilməsinə can atırdı. Culfa rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi ilə həmyerli olmaqdan çox dost idilər. Hətta yubiley toplantısının orada keçiril-

məsinə də razı idi. Oranın da elə fərli toplantı salonu yox idi.

Naxçıvan şəhərindəki Lenin adına Saray bir neçə il olardı tikilmişdi. Böyük salonda 1000 nəfərdən çox oturacaq vardı. Fərman Kərimzadə MSSR Naxçıvan Mədəniyyət Naziri, dostluq etdiyi Fəttah Heydərovdan yubiley toplantısının orada keçirilməsinə icazə almaq istədi. Bu işin mümkün olmayacağını, Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibinin göstərişi olmadan Fəttah Heydərov icazə verməyəcəyini söylədik. Tərəddüdlə: “Bir yoxlayım!” dedi. Yoxladı da. Amma bir nəticəsi olmadı. O dövüdə Naxçıvan Vilayət partiya Komitəsinin birinci katibi Nürəddin Müstafayev idi. Göycədə doğulmuş bu adam erməni millətçilərinə nifrət edirdi. Zori Balayanın Naxçıvana gəlib, müxtəlif adamlarla görüşüb, şəkillər şəkib gedəndən sonra “Ocaq” kitabı yazması onu bərk əsəbləşdirmişdi. Zori Balayana bələdçilik edənləri müəyyənləşdirmiş, onları açıq şəkildə olmasa da cəzalandırmışdı.

İliç (indiki Şərur) rayonunun Yuxarı Daşarx kəndi ilə Arpaçayı arasındakı təpədəki keçmiş restoranın “Qırmızı tabor” muzeyinə çevrilməsində onu da xidməti vardı. Fərman Kərimzadə hansı yollasa ondan da Naxçıvandakı Lenin adına Sarayda yubileyinin keçirilməsinə icazə istəmişdi. Bu da baş tutmamışdı.

İliç rayonunda yeni bir Mədəniyyət Evi tikmişdilər. Təxminən 400 nəfərdən çox tamaşaçı tuturdu. Müdiri də dostum Qivami Baxşəliyev idi. Onun təşkilatçılıq bacarığı da yaxşı idi. Məsələn

Qivamin Baxşəliyevə deyəndə çox sevindi. Əlindən gələn köməyi edəcəyini dedi. Onu da xatırlatdı ki, bu iş mədəniyyət şöbəsinin müdirinin də icazə vermə səlahiyyəti yoxdur. Gərək Tahir müəllim (İliç rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Tahir Əliyevi deyirdi) icazə verə.

Tahir Əliyev bir qəzet müxbirinin xahişi ilə icaza verməzdi. Həm də münasibətlərimiz o qədər yaxşı deyildi. Mən sərbəstliyi sevirdim, o isə özünü rayonun ağası sayırdı. Rayona kim gəlsə gərək Tahir Əliyevin xəbəri olaydı. Xüsusən də jurnalist, muxtar respublikadan və Bakıdan hər hansı bir rəhbər vəzifədə işləyən İliç rayonuna gəlirdisə birinci rayon partiya komitəsinə getməli, Tahir Əliyevə hansı məqsədlə gəldiyini deməliydi.

İlk dəfə onunla qarşıdurmamız “Azərbaycan müəllimi” qəzeti üçün şagird istehsalat briqadası haqqında məqalə yazmağa gedəndə olmuşdu. Mən raykoma getmədən, Tahir Əliyevlə görüşmədən birbaşa məktəbə getmişdim. Kimsə Tahir Əliyevə bu haqqda xəbər vermişdi. Raykom Komsomolun birinci katibini arxamca göndərmişdi. Mən də faktları götürüb komsomolun maşını ilə Tahir Əliyevin yanına getdim. Mənim üstümə bərk hirsləndi. Onun rayonuna icazəsiz gəlib fakt götürdüyümü görə əsəbiliklə məni hədələdi. Mən də sakit-sakit ona jurnalistin vəzifələrini saymaq istəyəndə daha da hirsləndi. Hətta məni həbs etdirəcəyi ilə hədələdi də. Göstəriş verdi ki, muxtar respublikada

taxıl yığımı planını ilk yerinə yetirən, hər hektardan doxsan sentner buğda toplayan briqadır, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı İsa Əliyevin işindən yazım. Mən də sadələvhcəsinə ona dedim ki, şagird istehsalat briqadasından fakt götürəndə İsa Əliyevin briqadasını taxıl zəmisini də gördüm. Hələ biçin başlamayıb. Həm də mən qəzetdə kənd təsərrüfatı şöbəsində işləmirəm. Taxıl biçinindən yazmaq onların işidir.

Cavabım xoşuna gəlmədi. Hədələyici tərzdə məni kabinetindən qovdu. Mən də oradan çıxıb poçt şöbəsinə getdim. Şikayət teleqramı yazsam da qəbul etmədilər. Kor peşiman sonuncu avtobusla Naxçıvana qayıtdım. Səhərişi gün Azərbaycan KP MK-nın ideoloji işlərə baxan katibinin adına teleqram vurdum ki, Tahir Əliyev jurnalistlərə işləməyə imkan vermir.

İşə gələndə isə redaktorumuz Sənubər Kərimova Tahir Əliyevə söz qaytardığıma görə məni kabinetinə çağırıb bərk danladı. Teleqramamı “tədbir görülmək üçün” Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinə göndərmişdilər. Tədbir görməyi də vilayət partiya komitəsinin təbliğat şöbəsində işləyən, Tahir Əliyevin xanımının qardaşı Namiq Həsənova tapşırıbmışdılar. Onunla və redaktorla xeyli mübahisə etdik. Mən hər ikisini bildirdim ki, bu dəfə Yerevana gedib oradan Moskvaya məktub göndərəcəm, teleqram vuracam.

Moskva adı gələndə xeyli yumşaldılar. Məni dilə tutdular bi, belə iş görməyim.

Sonralar da mən İliç rayonuna getdim və məqalələr yazdım. Tahir Əliyevin mənimlə işi olmadı. Sadəcə bir dəfə öyüd-nəsihət verircəsinə dedi: “Raykoma gələrsən, mənimlə məsləhətləşərsən, mən də sənə getməyinə şərait yaradaram. Maşın verərəm, getdiyin yerdə ac qalmazsan, yedirdib-ıçırıb “yola salarlar”. Bunu istəmirsənsə, piyada, ya da avtobusla hara istəyirsən get. Sənə fakt verən, üzünə baxan olmayacaq”.

Tahir Əliyevlə işlə bağlı aramızdan soyuq küləklər əssə də erməni məsələsi bizim münasibətləri yaxşılaşdırdı. “Qırmızı tabor” muzeyinin açılmasına icazəni Tahir Əliyev alsa da əsas təşkilatçı Abdulla Qurbanov idi. Kütləvi tədbirlərin hazırlanmasında, muzey və s. təşkilində olduqca çevik və qoçaq olan Abdulla Qurbanova Tahir Əliyev də hörmətlə yanaşırdı. Muzeyin açılması ərəfəsində mövzu ilə bağlı bir neçə məqalə çap etdirmişdim. Yazılarım haqqında Tahir Əliyevə görünür bilgi vermişdilər. Ya nədənsə mənə münasibəti xeyli dəyişmişdi. Toplantılarda görüşəndə salam verir, söhbətimi dinləyirdi. Bir dəfə təklif etdim ki, muzeydə yalnız “Qırmızı tabor”la bağlı eksponatlar olmasın, muxtar respublikada erməni daşnaklarının törətdikləri qəddarlıqları əks etdirən eksponatlar da olsun. Nəhrəmdən daşnaq silahlı birləşmələrinə qarşı vuruşmuş adamların paltarlarını və

b. əşyalarını da burada nümayiş etdirməyi münasib saymışdım. Təkliflərim deyəsən onun xoşuna gəldi. Nəhrəmlilərin döyüşdə iştirakı ilə bağlı bilgilerimin haradan olduğu ilə maraqlandı. Mən də arxiv sənədləri və topladığım xatirələr haqqında bilgi verdim. Beləcə söhbətimiz şirinləşdi. Təklif etdi ki, muzey haqqında respublika qəzetlərində yazılar verim və radio-televiziya verilişlər hazırlayım. Amma elə işləyim ki, millətçilik hiss edilməsin. “Qırmızı tabor” muzeyinin yaranması, muzey haqqında yazdıqlarım və radio verilişlərim Tahir Əliyevlə aramızda mehribanlıq yaratdı.

Bu mehribanlığa güvənib onunla görüşməyi qərara aldım. Fərman Kərimzadəyə də fikrimi telefonla dedim. Məlum oldu ki, Fərman Kərimzadə də bu yöndə iş aparır. Tahir Əliyevlə görüşəndə Fərman Kərimzadənin yubileyinin mədəniyyət evinin salonunda keçirilməsinə icazə verməsini xahiş etdim. Yazıçıını əsərləri haqqında danışdım, ermənilərin son illərdə milli məsələni qızıışdırdığından və Fərman Kərimzadənin onlara qarşı cəsarətlə dirəniş göstərdiyindən söz açdım. Sifətindəki təbəssümdən aydın görünürdü ki, bu məsələ artıq həll olunub. Mənim deməyim artıqdır. Gülümsəyərək xəbər aldı: “Nüreddin Müstafayev də, sən də göyçəlisiniz. Niyə ona deyib Naxçıvandakı salonu almırsınız. O, daha genişdir və

çox adam tutur.”. Cavab verə bilmədim. Çiyinlərimi çəkdim. Bir sual da verdi: “Qəzet işçisisən, bilirsən ki, Mərkəzi Komitənin qərarı olmadan yubiley keçirmək olmaz. Fərman Kərimzadəyə yubiley keçirdik. Yuxarılar bildi. Hay-küy düşdü. Mən kiməsə cəza verməliyəm ki, aranı sakitləşdirim. Dostun Qivamiyə töhmə versəm yuxarılara şikayət etməyəcək ki?”

Tahir Əliyevin söhbətindən və əhval-ruhiyyəsindən hiss etdim ki, məsələ mənsiz həll edilib. Sadəcə o, mənimlə məzələnir. Odur ki, qətiyyətlə dedim: “Tahir müəllim Qivami sizin xatirinizi çox istəyir. Ona töhmət vermək nədir, lap işdən çıxarsanız da ağzını açan, bir söz deyən deyil. Bilir ki, bu gün işdən çıxarsanız da sabah daha yüksək vəzifə verəcəksiniz.” Sözüm deyəsən xoşuna gəldi. Gülərək köməkçisinə çay gətirməyi tapşırtdı. Onun kabinetində dəfələrlə olsam da birinci dəfə idi məni çaya qonaq edirdi.

Fərman Kərimzadənin yubileyi mart ayında deyil, havaların qızan vaxtı yayda keçirildi. Mədəniyyət evi tikiləndən salon bəlkə də bu qədər dolmamışdı. İdarənin otaqlarından stullar gətirib aralarda qoyub oturanlar da, divara söykərib ayaq üstə duranlar da vardı. Bakıdan yubileyə gələnlər içərisində gənc müğənni Alim Qasımov da vardı. Vedidən, Culfadan, Ordubaddan, Naxçıvandan gələnlərin sayı heç də İliç rayonunun özünün iştirakçılarından az deyildi.

Şəkil Qalaboynu dağının partlayışı anında çəkilmişdir. Şəkildə: soldan: Babək rayonundakı “Əmək bayrağı” qəzetinin redaktor müavini Hüseyn Məmmədov, Naxçıvan telefizyasının rejissoru Fikrət, Naxçıvan televizyasının əməkdaşı Firudun Məmmədov, “Sovet Kəndi” qəzetinin müxbiri Vəqif Bəhmənli, Culfa rayonunun prokuroru Şövkət Məhərrəmov, “Sovet Naxçıvanı” qəzetinin müxbiri Əli Şamilov.

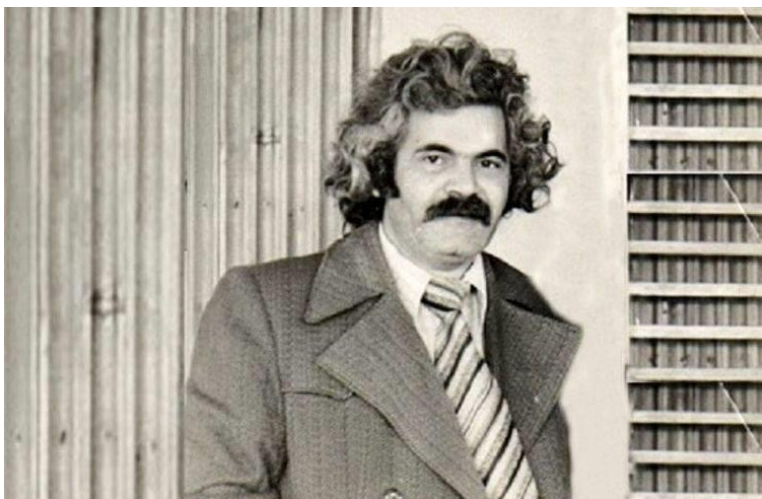
Yüksək səviyyəyə keçən yubiley tədbirindən sonra vedililər Fərman Kərimzadə və onun qonaqlarını Kolanı tərəfə, Abbasqulu bəy Şadlinskiyin üsyanı

yatırmaq üçün getdiyi yerlərə apardılar. Bulaq başında gecə böyük bir qonaqlıq verdilər.

Yubiley tədbiri, qonaqlıq, adamların məhəbbəti onu qaldırıb dağın başına qoymuşdu.

Ermənilər arasında şovinizm gündən-günə güclənirdi. Sovet senzurası çox sərt olsa da ermənilərin qızıışdırıcı yazılarına və çıxışlarına göz yumulurdu. Bəzən həddini keçəndə bir az cilovlamağa çalışırdılar. 1984-cü il oktyabrın 17-də Sov.İKP MK-da qəbul edilmiş qərarla deyilirdi ki, son vaxtlar Ermənistanda millətçilik əhval-ruhiyyəsini qızıışdıran əsərlər yazılır, tarixi həqiqətlər təhrif edilir, azlıqda qalan millətlərin dilinin və mədəniyyətinin inkişafına imkan yaradılmır, partiya, sovet və təsərrüfat strukturlarında onların nümayəndələri təmsil olunması əngəllənir və s. Əslində bu Sovet hökumətinin gözdən pərdə asmaq siyasəti idi. 1985-ci ildə Mixail Qorbaçovun Sov.İKP MK-nın baş katibi seçilməsindən sonra “yenidənqurma” və “aşkarlıq” pərdəsi altında Ermənistanda və DQMV-də millətçilik ab-havası gündən-günə qızıışdı. 1987-ci ilin avqustunda ermənilər Dağlıq Qarabağdan və Ermənistandan 75 min imza toplayaraq Kremlə göndərdilər. Moskvadan buna qarşı heç bir ciddi tədbir görülmədi. Əksinə M.S.Qorbaçovun iqtisadiyyat üzrə müşaviri, SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvi Abel Ağambekyanın 1987-ci ilin noyabrında Parisdə olarkən Erməni İnstitutunun və Erməni Veteranlar Assosiasiyasının onun şəərəfinə verdiyi qonaqlıqda: “Mən bir iqtisadçı kimi belə hesab edirəm ki, Qarabağ

İqtisadi cəhətdən daha çox ermənistana bağlıdır, nəinki Azərbaycana” fikri o qədər də əks səda doğurmayacaqdı. Lakin o bu fikri Fransanın ən məşhur nəşirlərindən olan “Hümanite” (*L'Humanité*) verdiyi müsahibədə də təkrarlaması onu göstərirdi ki, məsələ öncədən Moskvada hazırlanıb. Sovet strateqlarının gələcək planları Abel Ağambekyanın dili ilə dünya ictimaiyyətinə çatdırılırdı. Dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağ ermənilərinin təmsilçiləri muxtar vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanın tərkibinə verilməsi haqqında hazırlanmış müraciəti Sov. İKP MK-ya təqdim etmişdilər.

Bütün bunlar Fərman Kərimzadəni bərk əsəbləşdirirdi. Onun Ermənistan və erməni mövzusunda yazdıqları mətbuata yol tapa bilmirdi. Hər yerdə

senzorla üzləşirdi. Azərbaycanda yalnız Fərman Kərimzadəyə deyil, erməni məsələsindən yazmaq istəyənlərə, danışanlara qarşı bir basqı vardı. Respublikanın partiya-sovet işçiləri düşünürdülər ki, ermənilərin yazdıqlarına cavab verilərsə Sov. İKP.MK Azərbaycanı da millətçilikdə suçlayan qərar qəbul edərdi.

Muradyanın “Pravda” qəzetinə göndərdiyi antitürk məqaləsinin sürətinin (üzərində qəzet arxivinin ştampları ilə) əllərdə gəzməsi, Zori Balayanın “Oçaq” kitabının nəşri, Moskvada çap olunan qəzet və jurnalların erməni müəlliflərinin şovinst yazılarına geniş yer verməsi açıq-aşkar onu göstərirdi ki, Sovet hökumətinin siyasəti Çar Rusiyasındakından heç nəyi ilə fərqlənmir. Moskvadan milli münaqişə qızışdırılır. Bunun qarşısını almaq üçün yollar arayır, saatlarla mübahisələr edirdik. Partiya-sovet işində çalışanlarla, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ilə, hətta DTK işçiləri ilə də bu mövzuda diskussiyaya girişməkdən çəkinmirdik.

Ermənistanda erməni şovinstlərinin fəaliyyətinə yaşıl işıq yandırılması, Rusiya mətbuatında Azərbaycan əleyhinə ermənilərin dili ilə söylənilən fikirlər, qəzet və jurnallarda, kitablarda çap olunan yazılar Azərbaycanda sanki arı yuvasına çöp uzatdı. Gizli dərnəklər fəallaşmağa, yeniləri yaradılmağa başladı.

Biz də yerlərdə əlimizə keçən fakt və materialları, xüsusən Ermənistanla bağlı olanları (Naxçıvanın Kotam, Sədərək kəndlərinin ərazisindən torpaqların alınıb Ermənistana verilməsinin xalq arasında

doğurduğu narazılıqları, Ermənistanın Masis rayonu ərazisində ermənilərin müsəlman qəbiristanını dağıtmalarının şəkillərini və s.) milli düşüncəli aydınlara göndərdik.

Erməni disidenti Parur Ayrikyanın 1988-ci ilin fevralın 25-də yaydığı vərəqədə göstərilirdi ki, Azərbaycanın şəhərlərinin birində ermənilərə divan tutulacaq. Həmin vərəqlərdən bir neçəsini əldə edib tərcümə etdirmişdik. Onları Naxçıvanın rəhbər işçilərinə və Bakıdakı tanışlarımıza da göndərmişdik. Amma bu yazıya əhəmiyyət verilmədi. Belə bir hadisə baş verəcəyinə inanan olmadı.

Sumqayıt hadisələri Ermənistanda yaşayan müsəlmanların vəziyyətini ağırlaşdırdı. Xəbər yayıldı ki, Novruz bayramı günlərində erməni silahlı dəstələri müsəlman kəndlərinə basqın edib qırğınlar törətməklə Sumqayıtda öldürülən ermənilərin qisasını alacaqlar. Ermənistanda yaşayan müsəlmanları həyat ritmi pozuldu. Onlar şəhərlərə, rayon mərkəzlərinə, hətta qonşu kəndlərə belə gedə bilmirdilər. Hər yerdə döyülür, təhqir edilirdilər. Həyatları təhlükə qarşısında olan insanlar ev-eşiklərini qoyub qaçırdılar. Ermənistanın Oktamberyan, Eçmiədzin, Masis, Qafan rayonlarında yaşayan müsəlmanların əksəriyyəti Naxçıvana gəlirdi. Qaçqınları yerləşdirmək üçün xalq ayağa qalxmışdı. Kəndlərin bir çoxunda növbətçilər qoymuşdular. Gələn qaçqınları növbədə olanlar evlərə paylayırdılar. Əsas ağırlıq isə Sədərəyin üzərinə düşürdü. On min nəfərə yaxın əhali yaşayan kənddə 3-

5 min qaçqın yerləşdirilmişdi. Bəzi ailələrdə qaçqınların sayı 20-30 nəfəri keçirdi.

Mənimlə eyni qəzetdə - “Sovet Naxçıvanı”nda müxbir işləyən Möhsün Möhsünova, televiziyanın əməkdaşı Əli Həsənova qaçqınların dediklərini qələmə almağı tapşırırmışdılar. Bəzən evə gecə saat 23.00-24.00-da gəlib çıxırdım. Gördüklərim, eşitdiklərim haqqında telefonla Əbülfəz bəyə məlumat verir, onunla məsləhətləşirdim.

1988-ci il martın sonlarında qaçqın axını dayandı. Qaçqınlar öz ev-eşiklərinə qayıtdılar. Lakin Ermənistanda vəziyyət gərgin olaraq qalırdı. Tez-tez ermənilərin gah bazarda, gah yolda, gah kəndin, şəhərin içərisində hüquq-mühafizə orqanlarının, partiya, sovet işçilərinin gözü qarşısında müsəlmanları döydükləri, təhqir etdikləri xəbəri gəlirdi. Adamlar itir, şübhəli ölümlərin sayı artırdı. Amma hələlik kütləvi basqınlar, talanlar yox idi.

1988-ci il mayın 11-i Naxçıvandan Gəncəyə gedən avtobusa mindim. Borçalıda - Keşəşli kəndində yaşayan tələbəlik dostum Osman Əhmədovun qardaşı Eyyub rəhmətə getmişdi. Gec xəbər tutduğumdan yasına gedə bilməmişdim. Heç olmasa qırxında iştirak etmək istəyirdim.

Avtobus Yerevanda yarım saata yaxın dayanırdı. Vaxtdan istifadə edib tanışlara zəng vurmağa başladım. İlk zəng vurduğum şəxs həyəcanla harada olduğumu, Yerevana nə üçün gəldiyimi xəbər aldı. Mən də Gürcüstana yasa gedəcəyimi söylədim. O

mənə heç yerə getməməyi, dayandığım yerdən 100-150 metr aralıda səkidə onu gözləməyimi məsləhət gördü. Onunla 5-6 il idi tanış idik. Hüquq təhsili, rütbəsi, vəzifəsi olsa da, antisovet, antirusiya əhval-ruhiyyəsi ilə diqqətimi cəlb edirdi. Ermənistanı SSRİ-nin tərkibindən çıxarıb “Azad Ermənistan” yaratmaq istəyən qrupa daxil idi. 10-15 dəqiqə keçməmiş maşını düz qarşımda dayandı. Maşından düşmədən qapısını açdı, əyləşməyimi işarə etdi. Maşına əyləşəndə əl verib görüşdü. Elə maşındaca: “Geri qayıt, vəziyyət gözləmədiyimiz şəkildə gərginləşir. Nazirlikdə bir pıçhapıç var. Müsəlmanlar yaşayan kəndlərə basqınlar təşkil ediləcək. Biz qarşısını ala bilmədik. Görün siz qarşısını ala bilərsinizmi”, - dedi. Sonra da ermənicə özünüküləri söydü: “Krunk”, “Qarabağ komitəsi” adamlarımızı çox asanlıqla əlimizdən aldı. Bizim zəhmətimiz hədəf getdi”, -dedi.

Maşını dəmiryol vağzalının qarşısındakı “Sasunlu David” kinoteatrının yanına sürdü. Naxçıvana çatan kimi ona zəng vurmağımı tapşırdı. Məni Gorusa gedən “Jiquli”yə mindurub sürücüsünə də tapşırdı ki, Arazdəyəndə düşürməsin, aparıb Sədərək yaxınlığındakı sərhəd keçidində maşından düşürsün. Mindiyim maşının nömrəsini qeyd etdiyini də gördüm.

Təxminən 70-80 kilometrlik yol boyu nə mən dindim, nə də erməni sürücü ağzını açdı. Sərhəd keçid məntəqəsində maşından düşüb gözlədim ki, Naxçıvana gedən bir maşın gəlsin. Hər gün yüzlərlə maşın keçən bu keçid məntəqəsində sakitlik idi. Təxminən 2 saada

yaxın gözlədikdən sonra Naxçıvana gedən hərbiçilərin yük maşını gəldi. Sürücünün yanında kabinədə oturub şəhərə gəldim. Gün uzun olsa da mən evə gəlib çatanda günortadan keçmişdi.

Naxçıvana gələn kimi gizli fəaliyyət göstərən dərnəyin üzvlərinə Ermənistanda baş verə biləcək basqın haqqında xəbər verdim. Bununla kifayətlənməyib partiya-sovet orqanlarında, hüquq-mühafizə sistemində işləyənlərə də Ermənistanda müsəlman kəndlərinə basqın ediləcəyini xəbər verdim. Eşitdiyim informasiyanı yazıb zərfə qoydum. Axşamüstü vağzala çıxdım ki, Noraşen - Bakı qatarı ilə Əbülfəz bəyə göndərim. Stansıda vaqondan həyəcanla məni səslədiklərini eşitdim. Bu bizim Şiddidəki ailəvi dostumuz Novruz Abizərovun dayısı Mahmudun qızı Səmayə idi. Onun yanındakı qızı isə tanımadım. Yaxşı ki, məktubu vermişdim. Qızların ev paltarında, əyinlərində xalat, ayaqlarında tərlik olması hər şeyi deyirdi.

Onları taksiyə mindirib evə gətirmək istədim, razı olmadılar. Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi Nurəddin Mustafayevlə görüşdürməyimi xahiş etdilər. Səmayə Xuramanın deputat olduğunu, Şirəzlərdə yaşadığını, həmin gün ermənilərin kənddə müsəlmanların evlərinə basqın etdiklərini, evləri daşladıqlarını və yandırdıqlarını, adamları döydük-lərini, kəndin ağsaqqalı, bölgədə hamının hörmətini saxladığı yaşı 70-i keçmiş seyid Ağbal ağanın (İqbal Miryaqub oğlu) sinəsindən daş ilə vuraraq ağır yaraladıqlarını, camaatın qaçıb Şidli kəndinin yanında

sərhəd məftilləri yanına yığıldıqlarını, sərhədçilərdən xilas üçün Türkiyəyə keçmək istədiklərini söylədilər. Onları da Naxçıvana göndərmişdilər ki, vəziyyəti Bakıya və Moskvaya bildirsinlər, Naxçıvandan kömək istəsinlər.

Vaqzaldan vilayət Partiya Komitəsinə gəldik. Nurəddin Mustafayev yox idi. Tərslikdən həmin gün Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət heyətinin sədri və Naxçıvan MSSR Nazirlər Sovetinin sədri də yerlərində yox idilər.

Qızları götürüb Naxçıvan MSSR Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə gəldim. Sədr İnayət Xəlilov yerində idi. Ermənistanda anadan olan İnayət Xəlilovla bir neçə dəfə görüşmüşdüm. Milli məsələyə münasibətindən xoşum gəlmişdi. Komitədə işləyən başqa həmyerlimə zəng vurub vəziyyəti anladım. Komitə sədrinin qəbulunda olmaq istədiyimi bildirdi. O da bunu təşkil etdi.

İnayət Xəlilov vəziyyətdən təfəsilatı ilə olmasa da, xəbərdar olduğunu, bu haqda Moskvaya məlumat verdiyini söylədi. Məsləhət gördü ki, Nurəddin Mustafayevlə görüşək. Onun və başqa rəhbərlərin də yerlərində olmadığını söylədim. Mənim dediyimlə kifayətlənməyib, özü də zəng vurub yoxladı.

Qızlar isə İnayət Xəlilovla razılaşmayıb küsüb küçədə hay-haray salacaqlarını, vəziyyəti camaata bildirəcəklərini söylədilər.(Xuraman açıq şəkildə dedi: Çıxacağıq meydana bağıracağıq ki, ay Naxçıvanlılar, qeyətiniz olsun. Ermənilər bizi zorlayırdılar, onların

əllərindən qaçıb gəldik. Ermənilər bizi s....məkdənsə siz s...in) İnayət Xəlilov rəhbərlərin olmadığı bir vaxtda Naxçıvanda qarışıqlıq düşəcəyindən ehtiyatlanaraq elə bizim yanımdızda Bakıya zəng vurub məsələni qızların söylədiyi şəkildə anlatdı.

İnayət Xəlilov bizi kabinetinin qapısına qədər ötürdü. Qızlarla sağollaşıb ayrılanda məndən ayaq saxlamağı xahiş etdi. Mən içəridə qalanda dedi: “Xahiş edirəm, bacardığın qədər qızların küçədə hay-küy salıb qarışıqlıq yaratmalarına imkan vermə. Özün görürsən ki, bu məsələdə mövqelərimizdə elə bir fikir ayrılığı yoxdur. Siz heç bilmirsiniz ki, Moskvaya ermənilərin törətdikləri haqqında gündə nə qədər informasiya göndəririk. Neyləyim, köpək uşağı bizi eşitmir. Harda olsa, Nurəddin Mustafayevi, Səkinə Əliyevanı da tapacam. Vəziyyəti izah edəcəm. Görək nə edirik”.

Oradan çıxıb qızları Səmayənin əmisi qızı Dilarə Abuzərovun evinə apardım ki, orada çay-çörək yeyib dincəlsinlər və muxtar respublikanın rəhbərlərinin kabinetlərinə qayıtmalarını gözləsinlər. Özüm isə yenidən gizli fəaliyyət göstərən dərnəyin üzvlərinin yanına gəldim. Vəziyyəti yenidən ölçüb-biçdik. Görəcəyimiz işləri planlaşdırdıq. Bu plan, Şirazlıda baş verənlər haqqında vərəqə yazıb, makinadan çıxartdırıb yaymaq, Şirazlıya fotoqraf göndərib yanan evlərin, xəsarət alanların şəklini çəkdirmək, onlara Moskvaya və beynəlxalq təşkilatlara ərizələr yazdırıb göndərtmək və sərhəd məftilləri yaxınlığında düşərgə

salmış adamları kəndə dönməmələri üçün ərzaq və dava-dərmanla təmin etməkdən ibarət idi.

Biz elə düşünürdük ki, qaçqınlar sərhəd boyunda çox qalsa, Moskva narahat olub tədbir görər. Yaxud da o taydan Türkiyə sərhədçiləri vəziyyətdən xəbər tutar, Türkiyə hökuməti, Beynəlxalq təşkilatlar işə qarışar.

Azərbaycan hökumətinə müxtəlif yollarla təzyiq göstərib, onu soydaşlarımızı müdafiəyə məcbur etməyi də unutmamışdıq.

Elə həmin gün axşam planımızı reallaşdırmağa başladıq. Əsgər Qəlil oğlu fotoqraf tapıb qızlara qoşdu. Tapşırıdık ki, kənddə fotoqrafın gizli işləməsinə şərait yaratsınlar. Qaçqınlara ərzaq və dava-dərman göndərmək üçün idarə və müəssisələrdə pul toplamaq kompaniyasına başladıq. Toplanan vəsaitlə alınan ərzağı Ermənistanın Masis rayonunda doğulmuş, ali təhsil aldıqdan sonra Naxçıvanda yaşayan və Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda işləyən Zakir Quliyevə tapşırmağı təklif etdim.

Zakir Zəngibasarda doğulmuş Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirmiş, evlənərək Naxçıvanda qalmışdı. Ermənistanda müsəlmanların sıxışdırılması onun ictimai fəallığını artırmışdı. Soydaşlarımıza yardım göndərilməsi, oradakı vəziyyət haqqında informasiyanın toplanmasının ağırlığı onun üzərinə düşürdü. Təklifim qəbul edildi və mənə təşkilatımızla Zakir Quliyev arasında əlaqə yaratmaq tapşırıldı. Zakir Quliyev şəhərdəki gizli dərnəklərin varlığından

xəbərdar olsa da, bizim dəstəyə kimlərin daxil olduğu haqda dəqiq bilgisi yox idi.

Aradan iki-üç gün keçəndən sonra Əbülfəz bəy məni Bakıya çağırırdı. Şirazlıdakı vəziyyəti müzakirə etdik. Naxçıvanda gördüyümüz tədbirləri bəyəndi. Amma bununla kifayətlənmək olmazdı. Çox müzakirədən sonra Moskvaya şikayətə bir nümayəndə heyəti yola salmağı qərarlaşdırdıq. Onsuz da tək-tək, iki-bir, üç-bir şikayətə gedənlər vardı. Bu pərakəndəliyi nizama salmaq, sistemli işləmək lazım idi.

1988-ci il mayın 20-də Naxçıvanda ilk möhtəşəm mitinq keçirdik. Mitinq iştirakçılarının sayı 10 mini keçirdi. Mitinqin təşəbbüsçüsü gizli dərnek üzvləri olsa da sonradan vəziyyət elə qarışdı ki, biz mitinqi idarə edə bilmədik. Çünki, meydana çıxanlar hələ bizi tanımır, bu toplantını kimlər və nə məqsədlə təşkil etdiklərini bilmirdilər. Mitinq təşəbbüsçülərin nəzarətindən çıxıb kütləvi küçə yürüşünə çevrildi. Gəncləri Naxçıvan həbsxanasının qarşısına yönəltdilər. Onların vasitəsilə narkotika alverinə görə həbs edilənlər həbsxanadan çıxarmağa çalışdılar. Lakin bu baş tutmadı. Əsgər Qəlil oğlu və b. gizli dərnek üzvləri toplaşanları həbsxananın qarşısından uzaqlaşdırmaq üçün onları o dövrdə şəhərin kənarı sayılan Koroğlu heykəlinə doğru yönəltdilər. Bir sözlə mitinqə toplaşanlar Naxçıvan şəhərində bir dövrə vurdular. Bu adamlarda hökumət ərhblərinin göstərişi olmadan mitinq, küçə yürüşü təşkil etməyin mümkünlüyü fikrini gücləndirdi.

Həmin günü Fərman Kərimzadə də Naxçıvanda idi. Onun nə vaxt, nə üçün gəldiyini bilmirdim. Hadisələri maraqla izləyir, özünü oda-közə vururdu. Günortadan sonra redaksiyaya - mənim işlədiyim “Ədəbiyyat və İncəsənət” şöbəsinə gəldi. Şöbə müdiri Hüseyn Razi də otağında idi. Mitingi, yaranmış vəziyyəti müzakirə edirdik. Fərman dilini sürüyə-sürüyə danışır. Hüseyn Razi gedəndən sonra: “Hər-dəmxəyal adamdır, onunla ciddi iş görmək olmaz”, - dedi.

Hüseyn Razi ilə neçə ildir bir yerdə işlədiyimdən mənə elə gəldi ki, onu Fərman bəydən yaxşı tanıyıram. Buna görə də, onun fikirləri ilə tam razılaşmayaraq: “Razinin əhval-ruhiyyəsi dəyişdikcə adamlara münasibəti dəyişir. Amma siyasi hadisələrə münasibəti dəyişmir. Neçə illərdir xarici radiolara qulaq asıb bizi maarifləndirir. Mütaliəsinə də söz ola bilməz. Toylarda, məclislərdə istər tamada olanda, istərsə də fərd kimi ona çıxış verəndə, çox vətənpərvər sağlıqlar deyir. Çoxlarında milli şüuru Hüseyn Razi oyandırır. Ondan mitinqlərdə, toplantılarda istifadə etməliyik. Camaat arasında nüfuzu böyükdür”, - dedikdə Fərman bəy: “Fikirlərinlə razıyam. Zəmanət verə bilərsənmi ki, Hüseyn Razinin bu qabiliyyətindən partiya, sovet nomenklaturası istifadə etməyəcək”, - söylədi. Mən isə: “Onlar Hüseyn Raziyə o qədər də etibar eləmirlər. Dəfələrlə ən mötəbər yığıncaqlarda belə ona söz verildəndə eyhamla da olsa, rəhbərliyi kəskin tənqid edib. Beş-on nəfərin bir yerdə olduğu vaxt rəhbərlərin

hamısını rüşvətxorluqda ittiham edir. Özü də dediklərini məntiqi cəhətdən əsaslandırır. Bu söz-söhbət yuxarıların qulağına çatanda müxtəlif bəhanələrlə onu sıxışdırırlar”, - dedim. Sonra söhbətimiz işgüzar xarakter aldı. Görəcəyimiz işləri planlaşdırdıq, vəzifə bölgüsü apardıq. Moskvaya şikayətə gedəcək nümayəndə heyətinin tərkibini müəyyənləşdirməyə çalışdıq.

Planlaşdırıldığı kimi, qısa müddətdə təşkil edilən nümayəndə heyəti, yəni yazıçı Fərman Kərimzadə, Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatı Xuramana (**Xuraman Abbasova**) və başqalarının daxil olduğu qrup Moskvaya yola düşdü. Amma mənə tapşırılan işin öhdəsindən tam gələ bilmədim. Qrupu nəzərdə tutduğumuz kimi formalaşdırma bilmədik. Əsli-adlı deputatı və bir neçə partiya, Sovet, müharibə veteranını, adlı-sanlı müəllimi nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil edilməsinə nail ola bilmədim. Deputatlardan Əsli Şamilova, partiya, sovet, müharibə veteranlarının bir çoxu yerli hakimiyyət orqanlarından ehtiyat etdiklərindən və b. səbəblərdən Moskvaya getmədilər. Bu qrupa Naxçıvan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun əməkdaşı Zakir Quliyevi də daxil etmişdik. Qrup üzvləri Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Moskvadakı nümayəndəliyində yerləşmişdi.

Onlar Moskvada müxtəlif Sovet təşkilatlarına, qəzet və jurnal redaksiyalarına gedərək Ermənistanda müsəlmanların sıxışdırılmasını, təhqir və təqiblərə məruz qaldıqların söylədilər.

Ermənistan rəhbərliyi müsəlmanların Moskvaya və xaricə göndərmək istədikləri məktub və bağlamalar üzərinə sərt nəzarət qoymuşdu. Odur ki, onların bir çoxu Naxçıvan vasitəsi ilə yola salınırdı. Naxçıvandakı qrup Ermənistandan gələn materialları formalaşdırır, surətlərini çıxarır, çoxaldır Bakıya və Moskvaya göndərirdi. Yerevanda teatr meydanında gedən mitinqlər haqqında da ardıcıl məlumat göndərirdik. Ən işlək, operativ yol Bakı vastəsi idi. Əbülfəz bəyin yaşadığı ev ötürücü rolunu oynayır. Orada materialların üzü çoxaldılaraq, həm Moskvaya göndərilir, həm Azərbaycana yayılır, həm də imkan daxilində xaricə ötürülürdü.

Fərman Kərimzadə Moskvadan dönənədən sonra Naxçıvana gəldi. Əbülfəz bəydən gileyli idi. Səbəbi isə aralarında olan bir söhbət olmuşdu. Fərman Kərimzadə Moskvada ali orqanların nümayəndə heyətinə laqeyd yanaşdığını, onların söhbətinə əhəmiyyət vermədiklərini, özlərində daha çox faktlar olduğunu söyləyəndə, Əbülfəz bəy: “Bilirdim belə olacağını. Çünki bunların hamısını Moskva təşkil edib. Moskva daha böyük toqquşmalar olmasına, qan tökülməsinə çalışır. Amma istədiyinə nail ola bilmir. Çünki adamların səviyyəsi 1818-20-ci illərdəkindən çox irəli gedib. Ağıllılar, ayıqlar bu işin mərkəzdən idarə olunduğunu yaxşı bilirlər. Ona görə də, qarşıdurmanın, münaqişənin dərinləşməsinə əngəlləməyə çalışırlar”, - demişdi. Bu da F.Kərimzadənin xətrinə dəyşmişdi. Gileyini mənə bildirdi: “Ay Əli, Əbülfəz bəy bilirdi ki,

belə olacaq, onda bizi niyə fitləyib göndərirdi. Mənim daha saçım-saqqalım ağarıb. Sayılan seçilən yazıçılardan biriyəm. Xalq arasında, cəmiyyətdə nüfuzum var. Gərək əvvəlcədən deyəydi: “Ay yazıçı, ay ağsaqqal sən getmə. Getməyinizin heç bir mənası yoxdur. Moskvada sizin dediklərinizə əhəmiyyət verən olmayacaq”, - dedi.

Mən birbaşa Əbülfəz bəyin fikirləri ilə şərik olduğumu, öncədən səfərlərin uğursuzluğunu bildiyimdən təxminən belə dedim: “Əhalinin əksəriyyəti Moskvaya inanır. Uzun illər belə bir fikir formalaşdırılıb ki, yerlərdəki haqsızlıqdan, ədalətsizlikdən, rüşvətxorluqdan, saxtakarlıqdan yuxarıların xəbəri yoxdur. Bütün bunları yerli məmurlar edir. Moskva-dakılar xəbər tutanda yerli məmurları cəzalandırır, ədaləti bərpa edir. Sizin səfəriniz bu mifin dağılmasına xidmət edir. Əbülfəz bəy və onun kimi beş-üç nəfər deyəndə ki, bütün bunlar yuxarıdan idarə olunur, çoxları inanmır. Siz özünüz bunları gedib gördünüz. Sizi yola salanlar, arxanızda duranlar da bunadan xəbərdar oldular. Siz də gördüklərinizi hər yerdə danışacaqsınız. Şahidlərin dediyinə də əksəriyyət inanır. Yuxarıların ədalətinə inam qırılmasa xalqda heç vaxt özünümdəfiə həvəsi oyatmaz. Siz xalqda yuxarılara inamsızlıq, öz gücünə inam, özünü öz təşəbbüsü ilə qoruma əhval-ruhiyyəsi oyatmaqda çox iş gördünüz”.

Fərman Kərimzadə Moskvaya şikayətə gedən qrupa rəhbərlik etməmişdən öncə erməni məsələsində çox sərt mövqedə idi. Mən isə bu fikirdəydim ki, Moskvanın gizli məsləhət və göstərişi olmadan erməni şovinistləri belə qudurğanlıq etməz. Tanıdığım ermən

millətçiləri də yaxın tarixin, yeni 1905-1907-ci il, 1918-1921-ci il hadisələrinin təkrarlanmasını istəmirdilər. Açıq etiraf edirdilər ki, yeni erməni-müsəlman toqquşmaları olsa ən ağır zərbə alan erməni xalqı olacaq. Lakin onlar qarşıdan gələn təhlükəni görsələr də onun qarşısını almaq gücündə deyildilər.

Fərman Kərimzadə ilə bu mövzuda çox söhbətlərimiz olmuşdu. Onun da erməni yazıçıları arasında xeyli tanışlığı vardı. Onlarla qarşıdan gələn təhlükə haqqında müzakirələr aparmışdı. Hər dəfə söhbət düşəndə Fərman Kərimzadə erməni aydınlarını qorxaqlıqda, ikiüzlü və saxtakarlıqda qınayırdı.

Moskvadan geri dönəndən sonra “İzvestiya” qəzet redaksiyasında olarkən onlara mövzu ilə bağlı bir otaq dolusu ərizə və şikayət göstərdiklərini dedi. Bilmədim nə dərəcədə doğru idi: Məni həvəsləndirmək istəyirdi, yoxsa həqiqətən olmuşdu. Qəzetin Ermənistanı gəlib oradan məqalələr yazması şöbə müdiri stolunun siyirməsindən mənim yazmış olduğum iki məktubu çıxararaq: “Peşə yoldaşımın yazdığı bu məktubları nə çap etdirə bilərəm, nə də belə yazı yazıram. Mən qəzetin siyasətinə uyğun yazmaşam. O isə həqiqətləri yazıb” demişdi. Bu söz Fərman Kərimzadəni qürurlandırmışdı. Moskvada olduğu müddətdə dostluq etdiyi yazıçı və şairlərlə də görüşüb müzakirələr aparmışdı. Hamısı baş verən hadisələrdən təsəffüflənsələr də heç nə edə bilməyəcəklərini söyləmişdilər.

Fərman Kərimzadə Moskvadan çox bədbin qayıtsa da “bu qarşıdurmanı Moskvanın təşkil edib” fikrimlə də tam razılaşmırdı.

Onu bir yerdə tapmaq olmurdu. Rayonları gəzir, qaçqınlarla görüşür, nüfuzundan istifadə edərək onların yerləşdirilməsinə çalışırdı.

1989-cu il martın 18-də işə gələndə Hüseyn Razi məni görən kimi həyacanla xəbər aldı: “Axşam eşitdin?” Mən nəyi eşitməli olduğumu bilmədiyimdən təəccüblə üzünə baxdığımı görüb əsəbiliklə və bir az da bərkdən: “Axşam radioya qulaq asmadın?” deyə sual verdi. Mən narahatlıqla ona baxdığımı görəndə heç nə bilmədiyimi başa düşüb: “Fərman Kərimzadəni öldürdülər! Xarici radiolar xəbər verdi” dedi. Çox narahat oldum. Göz yaşımı saxlaya bilmədim. Elə bildim ermən terrorçuları Fərman Kərimzadəni öldürüb. Özümü toparlayıb göz yaşımı silərək: “Hüseyn müəllim erməni terrorçuları Fərman bəyi harada öldürblər” deyə xəbər alanda o əsəbiliklə: “Erməni terrorçuları öldürsə dərd yarı idi. Bizim peşəkar terrorçular öldürüblər” dedi.

Həmişə ehtiyatla və ikibaşlı danışan Hüseyn Razinin ətrafımızdakı adamlara əhəmiyyət vermədən Fərman Kərimzadəni KQB-nin öldürdüyünə işarə etməsinə təəccübləndim. Həmin gün redaksiyada makinaların tiqqıltısı eşidilmədi. Əməkdaşlar dəhlizə Hüseyn Razinin ətrafına toplaşib Fərman Kərimzadənin öldürülməsini müzakirə etdilər və təəssüflərini bildirdilər. Günortadan sonra mən yeni yaratdığımız Xalq Cəbhəsinin idarəcilərini bir yerə toplayıb Fərman Kərimzadənin dünyadan köçdüyünü xəbər verdim.

Azərbaycan mətbuatı yanılmıramsa Fərman Kərimzadənin dünyadan köçdüyü haqqında məlumatı ölümündən bir neçə gün sonra verdi. Həm də xalqın sevimlisi olan yazıçının axirət yolçuluğu soyuq qarşılarılar.

48 İL SONRA GÖRÜŞDÜYÜMÜZ QIRĞIZ ARAŞDIRICISI ADAŞ TOKTOSUNOVA

Tələsik pilləkənlə qalxanda dolu bir qadına toxundum. Üzürxahlıq etmək üçün ona tərəf dönəndə gözləri keçmişə apardı. Dəfələrlə gördüyüm insanların bəzən adını unudur, kim olduğunu xatırlaya bilmirəm. Özüm-özümə heyrat etdim. Bu qadını necə oldu tanıdım. Amma tərəddüdlü idim.

Dəqiqləşdirmək üçün sinəsindəki simpozium iştirakçılarının ad, soyad və işlədiyi universitetin adı yazılmış yaxalığı oxumaq istədim. Yaxalıq çevrildiyindən yazı görünmürdü. İxtiyarsız şəhədət barmağəmlə orta barmağımı uzadıb yaxalığı çevirdim. “Adaş Toktosunova” yazısını oxuyanda onu qucaqladım.

Qadın çaşqınlıqla mənə baxırdı. Arxadan gələnlər isə gülür və yüngülcə alqışlayırdılar. Simpoziumlarda çox iştirak etdiyimdən buradakıların əksəriyyəti mənə tanıyırdı. Onların çoxuna müxtəlif ölkələrdə keçirilən elmi toplantılarda iştirak etməyə yardımçı olmuşdum. Arxadan gələnlər bizi tələsdirməsələr də, qadının qoluna girib onunla yuxarıya doğru addımladım. Birinci mərtəbə ilə ikinci mərtəbə arasındakı genişliyə çatanda yuxarı çıxmağa səbr etməyib: “Siz öncələr necə dəfə Bakıda olubsunuz?” - deyə sual verəndə o

sakit bir səslə: “Birinci dəfədir Bakıya gəlmişəm”-dedi. Mən gülərək məşhur bir türk mahnısından “Yalan, yalan, həpsi yalan!” mısralarını zümzümə etdim. Araşdırıcıların yanımızdan keçib getməsinə imkan olsa da, onlar durub maraqla bizə baxırdılar.

Mən: “Siz 1971-ci ilin aprelinə Azərbaycan Dövlət Universitetindəki Tələbə Elmi Cəmiyyətinin konfransında məruzə oxuyubsunuz” - deyəndə o heyrətlə məni süzub: “İsrafil!” deyə qucaqladı. Ətrafdakılar gülüşərək bizi alqışladılar. Bildiləri ki, uzun illərin ayrılığından sonra görüşmüşük. Mən də gülərək: “İsrafil deyiləm, Əli Şamilovam. İsrafilə deyərəm səhər gələr görüşərik.” - dedim. O, 10-12 yaşlarındakı uşaqlar kimi əllərimdən tutmuşdu. Əl-ələ tutmuş halda ikinci mərtəbəyə qalxaq simpozium keçiriləcək otağa girək. O, ətrafımızdakılara bizim ilk tanışlığımız haqqında bilgi verərək deyirdi: “38 il sonra məni necə də tanıdı! Onda mən gənc və yaraşıqlı bir qız idim. Petrazavodskdan Nataşa Yazıkova da vardı. O, biologiya fakültəsində oxuyurdu. Birlikdə Qız qalasının yanında şəkil də çəkdirmişdik. O şəkil indi də ailə albomunda durur. Nataşa ilə bir xeyli məktublaşdıq. Sonra adresini itirdim”.

Bu simpoziumda məruzəçi deyildim. Səbahəddin Şimşiri görmək üçün gəlməsə ydim Adası bəlkə ömrümün sonunadək görməyəcəkdim. Səbahəddin Şimşir Türkiyənin Balıkesir Universitetində dərs deyir. Öncə onun Azərbaycan mühacirləri ilə bağlı yazdığı əsərlərinin sevdim, sonra da yüksək insani cəhətlərini.

Onunla 2001-ci ildə Bakıda, Folklor İnstitutunun keçirdiyi simpoziumda tanış olmuşduq. Sonra bu tanışlıq dostluğa çevrildi. Azərbaycanda, Türkiyədə, Qazaxıstanda keçirilən neçə-neçə simpoziumda birgə olduq. Türkçülüyə ürəkdən bağlı olan Səbahəddin bəy xanımı Nahidə Şimşirlə 4 ilə yaxın Almatıdakı Abay adına Universitetdə dərs demiş, təşkilatı işlər görmüşdü. Onun fəallığından rahatsız olan rusbaşlıların təkidi ilə Qazaxıstandan çıxmalı olmuşdur.

Səbahəddin Şimşir mayın 28-də zəng vurdu. Həmişəki kimi bayramımızı təbrik etdi. Sonra da Xəzər Universitetinin 2009-cu il mayın 29-31-də keçirəcəyi “Dünyada yeni inkişaf meylləri və Türk dünyası” simpoziumuna gələcəyini bildirdi. Simpoziumun təşkilatçıları qonaqlarını qarşılamağı və yerləşdirməyi yüksək səviyyədə təşkil etsə də, o, mənim qarşılamağımı və bizdə qalmağı sevir. Çünki onda gecə yarisinadək şirin söhbət edə, bildiyimiz faktları bölüşə bilirik.

Onu qarşılayıb evə gətirəndən sonra Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatının fəallarının bir qrupu ilə 28 May bayramını qeyd etdik.

Səhərişi günü sempoziyumun keçirildiyi yerə-Xəzər Universitetinin Bəşir Səfəroğlu küçəsindəki binasına yollandıq.

1971-ci il mayın 10-13-də Azərbaycan Dövlət Universitetində (indiki Bakıda Dövlət Universitetində) Sov.İKP-nin 24-cü qurultayı və Sovet Azərbaycanının 51-ci ildönümünə həsr olunmuş tələbə elmi

cəmiyyətinin elmi-nəzəri konfransı keçirilirdi. Tələbə Elmi Cəmiyyəti sədrinin müavini olduğuma görə təşkilati işlərinin bir çoxu mənim boynuma düşmüşdü. Hesabat hazırlayarkən bəzi qəribəliklər diqqətimi özünə çəkmişdi. Konfransa dəvət edilmiş 180 məruzəçi arasında Moskvanın məşhur universitetlərinin tələbələri yox dərəcəsində idi. Lomonosov adına MDU-dan 3 məruzəçi dəvət edildiyi halda Ə.Navai adına Səmərqənd Dövlət Universitetindən 11 məruzəçi (Özbəkistanın başqa universitetlərindən bir nəfər belə yox idi.) gəlmişdi. T.Şevçenka adına Ukrayna Dövlət Universiteti təmsil olunmadığı halda Lvovdan 7, Donetskdən 3 nəfər konfransda iştirak edirdi. Qırğızıstan kimi kiçik respublikadan 6, Litvadan 4, Türkmənistandan 2, Tacikistandan 2, Ermənistandan 1, Rusiyanın Leninqrad (indiki Peterburq) şəhərindən 3, Rostovdan 5, Petrazovodski və Saratovun hər birindən 2, Perm, Sverdlovsk (Yekaterinburq) və Novosibirsk də hər birindən bir məruzəçi dəvət etmişdik.

Azərbaycanın əksər ali məktəblərinin tələbələrinin də konfransda iştirakı üçün xeyli zəhmət çəkmişdik. Rektor yekun məruzəsində konfransın təşkilati işlərini yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, onu da bildirdi ki, bu universitet tarixində kənardan ən çox tələbənin qatıldığı konfransdır. Həmin konfransda iştirak edənlərin əksəriyyətini sonralar elm sahəsində və ictimai-siyasi işlərdə, hökumət aparatında çalışan gördüm.

Həmən konfransda mən jurnalistika bölməsində “M.Şahtaxtılıının publisistikası” mövzusunda məruzə etsəm də, başqa bölmələrdəki iclasların gedişini də izləyirdim. Proqramın hazırlanmasında iştirak etdiyimdən onu az qala əzbərdən bilirdim. Odur ki, diqqətimi çəkən məruzələrə rahatca qulaq asa bilirdim. Filologiya bölməsində Qırğızıstan Dövlət Universiteti filologiya fakültəsinin 4-cü kurs tələbələri Adaş Toktosunovanın “Manas” dastanının mənşəyi haqqında”, K.İbrahimovun “Karluk ləhcəsi”, Ə. Nəvai adına Səmərqənd Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin 3-cü kurs tələbələri Məhəmmədcan Allahyarovun “Özbək-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə dair (Füzuli və 19-cu əsrin Kattakurqan şairləri), X.İbrahimovun “M.Ə. Sabir və Səidə Əhməd-Sirdini Acı” və b. məruzələrini də dinləməyi planlamışdım.

Konfransa olduqca maraqlı məruzələr göndərilmişdi. Yalnız tələbələr deyil müəllimlərimizin bir çoxu da konfranslarda fəal iştirak edir, məruzələri dinlədikdən sonra suallar verir, səmimiyyətlə etiraf edirdilər ki, bilmədikləri bir çox məsələləri burada tələbələrdən öyrənirlər.

Bir kursda oxuduğum və çox vaxt bir otaqda qaldığım, konfransın təşkilində məndən də əməyi az olmayan İsrafil Qurbanovun da Petrazavodski Dövlət Universiteti Biologiya fakültəsinin 5-ci kurs tələbəsi Nataşa Yazıkovanın “Kareliya şəraitində Sibir yemişanının genarativ tumurcuqlarının differensiasiyası” məruzəsi diqqətini çəkmişdi. Ona kimi mən də İsrafil

kimi elə bilirdim yemişən isti iqlimdə, yəni SSRİ-nin güney bölgələrində və doğu ölkələrində bitir.

Şəkildə soldan: Qırğız araşdırıcısı Adaş Toktosunova, İsrafil Qurbanov və Əli Şamil

Axşam yeməyindən sonra qonaqları 3 bir, 5 bir dəstələrlə şəhəri gəzməyə aparırdıq. Konfrans bitdikdə qonaqları yola salmaya başladıq. Bakıdan bütün şəhərlərə hər gün təyyarə uçuşu və qatar olmadığından bəzilərini iki üç gün sonra yola salmalı olduq. Konfrans günlərində Məhəmmədcan Allahyarov, Adaş Toktosunovanın, Nataşa Yazıkova və b. xeyli isinişmişdik. Rus dilində “ə” səsi olmadığından qonaqların çoxu mənə Ali deyə çağırdığı halda Nataşa

Yazıkovanın mənə Əli deyə müraciət etməsi diqqətimizi cəlb etdi. Bunun səbəbilə maraqlandıqda o söylədi ki, buna görə ana babası Rəhmətova minnətdardır. Mənşəcə Polşa tatarlarından olan babama biz “Raxmatov” deyəndə hirslənir, bizi çəliklə vururdu. Təkid edirdi ki, ona Raxmatov deyil, Rəhmətov deyə müraciət edərk. Beləcə mən ə səsini deməyi öyrəndim. Sonralar bunun xeyrini də çox gördüm. 5-ci sinifdə ingilis dili dərsi keçməyə başladıq. Məndən başqa sinfimizdəki uşaqlar “ə” səsini tələffüz etməkdə çətinlik çəkirdilər. Müəllim də məni onlara nümunə göstərirdi. Müəlliminin bu hərəkəti mənim məsuliyyətimi artırdı. Beləcə mən yalnız sinfimizdə deyil, məktəbimizdə ingiliscə ən nümunəvi şagirdə çevrildim.

Qırğız qızının adı da bizə yaxın idi. Ona adının Azərbaycandakı anlamını-iki və ya bir neçə insanın eyni adı daşdıqda onlara adaş, yəni “ad” “daş” deyildiyini söylədik. O isə bizə bildirdi ki, onun adı “ad” “daş” sözündən deyil, “ay” “daş” sözündən yaranıb. Azərbaycandakı Aygün, Aysel, Aysu və s. adlar kimi.

İsrafilin təşəbbüsüylə onları Bakının tarixi yerlərini görməyə apardıq. İçəri şəhəri gəzdirdik, oradakı tarixi abidələr haqqında məlumat verdik, Qız qalasının başına çıxıb şəhəri seyr etdik, birlikdə şəkil çəkdirdik. Gəzib yorulduqdan sonra bir az dincəlmək istədik. Bunun üçün Zevin küçədəki binanın zirzəmisini seçdik. Zirzəmiyə böyük ağac kötəkləri

yerləşdirmişdilər. Hər gün böyük kötöklər ətrafındakı kiçik kötöklər üzərində oturanlar şamın zəif işığında, yarıqaranlıqda, saxsı bardaqlarda gətirilən “Novruzlu”, “Bayan”, “Mədrəsə” və b. çaxırları saxsı qədəhlərə süzərək içir, hərdən ağızlarına qovrulmuş, duzlu badam və ya findıq ataraq xısın-xısın söhbətləşirdilər. Ucuz başa gəldiyindən və romantik göründüyündən hərdən oraya gedər, bir kuzə şərabı qarşımıza qoyub Azərbaycan gələcəyindən, milli məsələlərdən, ədəbiyyatdan, tarixdən, günün ictimai-siyasi hadisələrindən, xarici radiolardan eşitdiklərimizdən söhbət edərdik. Həmin zirzəmiyə öz aramızda “Xəyyamxana” adını qoymuşduq.

Tanış olduğumuz bu yer qonaqlarımızın da çox xoşuna gəldi. Həmin günün gəzintisi və zirzəmidə 3 saatdan artıq çəkən söhbətimiz bizi daha da yaxınlaşdırdı. Səhərisi günü onları Bakının mənzərəli yerləri ilə tanış etdik, bazara apardıq. Bazarda bir çox meyvələr və məhsullar onlar üçün olduqca maraqlı görünürdü. Buna görə də yeməyə müxtəlif məhsullar aldığımız. Sapa düzülmüş cəviz (qoz) ləpəsinin bəhməzdən hazırlanmış məhlula salmaqla hazırlanmış sucuq qızların çox xoşuna gəldi. Onu meyvə zənn etdilər. Biz də zarafatla təsdiqlədik. Adas bizim zarafat etdiyimizi duymadı. Sucuğun meyvə kimi ağacda bitdiyinə inandı.

Dostlaşdığımız tələbələri yola salsaq da, əlaqələrimizi kəsmədik. Bir-birimizlə məktublaşır, bayramlarda açıqcalar göndərirdik. Adas ilk məktubunda bizi zarafatla hədələyirdi. Yazırdı ki,

sucuğu tanışlarına verərkən Azərbaycanda bitən bir meyvə olduğunu söyləyib. Onlar da sucuğu yeyərkən içərisindən sadə pambıq sap çıxdığını görüb meyvə olmadığını söylədikdə mən inadla meyvə olduğunu bildirdim. Onlar sadə pambıq sapı sucuğun içəsisindən çıxararaq Adaşa göstərəndə çətin vəziyyətdə qalıb və bizim ona zarafat etdiyimizi anlayıb.

1973-cü ildə universiteti bitirəndə İsrafilla mənim təyinatımı Naxçıvana vermişdilər. İsrafil zabit kimi əsgəri xidmətə çağırdılar. Xidmət edəcəyi hərbi hissəyə yola düşmək ərafəsində ona bir aylıq maaş və bir qatar bileti verdilər. Bu biletlə o, haraya istəsə pulsuz gedə bilərdi. İsrafil Qurbanov da bu imkandan yararlanıb Leninqrad-Petrazavodsk gəzintisinə çıxdı. Gedib bir neçə gün Nataşa Yazıkova ilə birlikdə Petrazavodskini gəzib qayıtdı.

Nataşa da bir dəfə Bakıya gəldi. Naxçıvanda yaşasaq da, xanımım ilə birlikdə Bakıya gəldik. İsrafilin nişanlısı Elmira da Qubadan gəldi. Birlikdə Nataşanı konsertlərə, tarixi yerlərə apardıq, musiqi kollektivləri ilə tanış etdik. Musiqimizə böyük maraq göstərən Nataşa musiqi məktəbini bitirdiyindən Azərbaycan xalq musiqisini və bəstəkarlarının əsərlərini məharətlə ifa edirdi. Beləcə özünə hamımızda məhəbbət oyada bilirdi. Nataşa bir aya yaxın Bakıda qaldıqdan sonra xoş təəssüratla Petrazavodskiyə döndü.

Rus dilində məktub yazmaq mənim üçün çətin olduğundan bayramlarda təbrik açıqcaları göndərməklə kifayətləndirdim. İsrafil isə onlara lirik-romantik

məktublar yazmaqla yanaşı, hədiyyələr də göndərirdi. Nataşa universiteti bitirəndə təyinatını Karelya meşələrinin dərinliklərindəki bir kəndə vermişdilər. Oradan maraqlı məktublar yazırdı. Adaşın məktubları və təbrikləri bir ildən sonra kəsildi.

“Azərbaycan gəncləri” qəzetinin əməkdaşı Şahmar Ələkbərzadə Naxçıvana ezamiyyətə gəlmişdi. Mənimlə görüşdükdə gülə-gülə dedi ki, bir qonaqlıq verməsən əməllərini açıb tökəcəm. Mən də zarafata zarafatla cavab verdim. Dedim: “Naxçıvandasansa, demək, mənim qonağımsan. İstəsən də istəməsən də qonaqlığı mən verəcəm”.

O, daha da həvəslə dedi: “Elə bilmə əməllərinizdən xəbərimiz yoxdur, soracağınızı Karelyadan alırıq”.

Mənim və ətrafımızdakıların onun eyhamını başa düşmədiyimizi gördükdə dedi: “Komsomol putyovkası ilə Kareliyada işləməyə göndərilmiş bir gənc redaksiyamıza gəlmişdi. O, İsrafil Qurbanovu və səni tapmaqda ona köməklik göstərməmizi və şahidi olduğu bir hadisə haqqında məqalə verməmizi xahiş etdi. Tərslikdən İsrafil Bakıda yox idi. Naxçıvana zəng vurdum. Sənin də burada olmadığını, məzuniyyətə getdiyini dedilər”.

Gənc bizə danışdı. “Bir dəfə tikintiyə material gətirərkən kənddən gələn doğma musiqi səsi məni heyrləndirdi. Bu, Üzeyir Hacıbəyovun musiqisi idi. Maşını musiqi gələn yerə sürdürdüm. Gəlib kənd məktəbinin qarşısına çıxdıq. Biz içəri keçdik. Mək-

təblişlər müəllimləriylə birlikdə Üzeyir Hacıbəyovun “Arşın mal alan” operettasından parçaları məşq edirlər. Onlar bizim gələcəyə təəccübləndilər. Biləndə ki, zərbəçi komsomol tikintisində işləyirək maraqları artdı və bizdən xahiş etdilər ki, onların bayram konsertlərinə də gələk. Mən isə Üzeyir Hacıbəyovun yerlisi olduğumu, musiqisini sevdiyimi bildirdim. Sonra da notları haradan aldılarla ilə maraqlandım.

Mənə bildirdilər ki, Petrazodskidən təyinatla məktəblərinə bir müəllimə gəlibmiş. O, biologiya müəllimi olsa da, məktəbdə musiqi dərniyi qurub, məşqlər aparıb, konsert proqramı hazırlayıb. Təşkil etdiyi konsert də nəinki kənddə, rayonda da maraqla qarşılanıb. Konsertin proqramını da onun özü tərtib edirmiş. Təyinat müddətini başa vurub qayıtsa da, onun hazırladığı kollektiv də, konsert proqramı da qalıb.

Şəkildə soldan Adaş Toktosunova və Əli Şamil

Mənim Üzeyir Hacıbəyov musiqisinin buraya necə gəlib çıxdığına maraq göstərdiyimi görən katibə dedi ki, məktəbə gələn poçtları o qəbul edir. Biologiya müəlliməsinə Azərbaycandan sifarişli məktublar və bağlamalar gəldiyindən onları qeydiyyat kitabına daxil etməli, poçtolyonun əsnədinə qol çəkməli olurdum. Bu gün dinlədiyiniz musiqinin not yazıları Azərbaycandan gələn bağlamalarda olurdu. Gözləyib, gedib məktəbin qeydiyyat dəftərini gətirim, orada göndərənlərin adı, soyadı, ünvanları olmalıdır.

Hec beş dəqiqə çəkmədi ki, katibə əlində qalın bir dəftər-xan jurnalı ilə geri döndü.

Oradan mən məktəbdə biologiya müəllimi işləmiş, sonra Petrazovodskiyə geri dönmüş Nataşa Yazıkovanın və ona bağlamalar, sifarişli məktublar göndərmiş İsrafil Qurbanovun və Əli Şamilovun ünvanını götürdüm. Qərara aldım ki, Azərbaycana məzuniyyətə gedəndə onları mütləq görüb təşəkkürümü bildirim. Bakıya gələndə həmin ünvana getdim. Oradakı evlər plana düşdüyündən sökülmüş, yerində kiçik park salınmışdı. Naxçıvana getməyə nə vaxtım var, nə də imkanım. Naxçıvana getmək üçün gərək propusku alam. Buna da bir ay vaxt lazımdır.

Komsomol göndərişilə Karelyaya işləməyə göndərilən gənc bu mövzuda məqalə çap etməyi, onun minnətdarlığını qəzet vasitəsilə bildirməyi bizdən xahiş etdi. Biz cavan oğlanə gülər üzlə, təriflərlə yola salsaq da, redaktor belə bir məqalənin qəzet səhifəsinə çıxmasını əhəmiyyətsiz saydı.

Şahmar Ələkbərzadənin bu söhbətindən üzöldüm. Düşündüm ki, redaktoru Şahmar Ələkbərzadə belə bir yazının verilməsinə razı sala bilərdi. Həm də qürur hissi keçirdim ki, əktiklərimiz çücərib, Karelyada Üzeyir Hacıbəyovun musiqisi səslənir. Məktub yazıb hadisəni ona bildirdik və təşəkkür etdik.

... Axşam İsrafilə zəng vuraraq köhə “sevgili”lərinin gəlib onu axtardığını deyəndə inanmadı. Dedi: “Nataşa gəlsə mənə öncədən xəbər verərdi”. Gələnin Adaş olduğunu deyəndə öncə xatırlaya bilmədi. Sonra yadına salıb bəs qədər gülərək: “Gəncliyimdə, Rus şairlərinin şeirlərindən məktublarımda gen-bol istifadə etdiyimə görə hələ də o qızları mənim “sevgili”m olduğunu deyib gülürsünüz. Balalarım da onların mənə yazdıqları cavab məktublarını oxuyub Elmiraya qoşularaq deyib-gülürlər. İndi nəvələrim başlayıb!”

Səhərişi gün İsrafil işdən icazə alıb Xəzər Universitetinin simpozium keçirilən binasına gəldi. Birlikdə Adaş İskəndər qızı Toktosunovanın “Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri” mövzusunda oxuduğu məruzəni dinlədik. Axşam bir yerdə oturub söhbət etməyi şərtləşdik.

İsrafil Adaşa görə simpozium iştirakçılarını da restorana dəvət etdi. Hamısı getməsə də 10-15 nəfər alim əyləşib yeyib-içir, ötənləri yada salıb deyib gülürdük. Adaş bizimlə əlaqəsinin kəsməsinin səbəbini universiteti bitirdikdən sonra başı ictimai işlərə və ailə qayğılarına qarışdığı ilə əlaqələndirdi. Dedi ki,

universiteti bitirəndən sonra komsomolda rəhbər işdə işləmək məni hər şeydən təcrid etdi. İş vaxtımı çox alırdı. Oradan canımı birtəhər qurtarıb Moskva Dövlət Universitetinin aspiranturasında oxumağa getdim. 1976-80-ci illərdə Moskvada yaşadım. Oradan dönəndən sonra 1989-cu ilədək Maliyyə Sənaye İnstitutunun Oş şəhərindəki filialında müxtəlif vəzifələrdə işlədim. Elmi axtarışlardan çox təşkilatı işlərlə məşğul oldum.

Təşkilatçılıq bacarığıma görə Ümumittifaq İctimai Rəy Mərkəzinin Qırğızıstan bölməsinin rəhbər vəzifəsinə irəli çəkildilər. 3 il də orada çalışdıqdan sonra 1992-1998-ci illərdə Xarici İşlər Nazirliyinin Beynəlxalq Təşkilatlar Departamentinin 1-ci katibi, Qırğızıstan Respublikasının YUNESKO işləri üzrə Milli Komissiyasının məsul katibi, Qırğızıstan Respublikası Baş Naziri Aparatının Xarici Əlaqələr Şöbəsinin rəhbəri vəzifələrini tutdum. Oradan da məni Qırğızıstan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi yanında Diplomatik Akademiyanın Fəlsəfə və beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri, 2011-ci ildə isə “Dialog Mədəniyyət və Sivilizasiya” ictimai fondunun rəhbər göndərdilər.

Məclisdəkilərin bir çoxu da öz gənclik məcəralarını yada salıb güldülər. İsrafil Qurbanov 1971-ci ildə Bakıda çəkdiyimiz fotosəkilləri də gətirmişdi. Fotolar əldən ələ gəzdi.

Səhərisi gün mən Aydaşı hava limanından yola salanda vaxtımız olduğundan qəhvə içə-içə onun son

illərdəki fəaliyyətindən də xəbər tutdum. Öyrəndim ki, BOK-un elmi nəşrləri onun “Qloballaşma şəraitində etno-mədəni kimlik və mədəni dialoq” (2007) monoqrafiyasını, “Qırğızıstan əhalisi və ya Böyük İpək Yolunda dağ vahəsi” (2008), “Dünya dinləri müasir mədəniyyət kontekstində: yeni perspektivlər” dərsliyini nəşr edib. Xeyli sonra İsrafil Nataşadan aldığı bir məktubu oxudu. O, Adaşla görüşdüyümüzə bizdən çox sevinmişdi və sentimental bir cavab məktubu göndərmişdi.

2008-ci ildə qeydiyyatdan keçirdiyi “Mədəniyyətlərin və Sivilizasiyaların dialoq” İctimai Birliyində layihələr həyata keçirməklə yanaşı **Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti yanında Təhsil, Elm və Mədəniyyət Komissiyası Katibliyinin məsul katibi vəzifəsində də işləyir.** QHT ardıcıl “Qırğızıstanda davamlı tolerantlıq məktəbləri” layihəsini də reallaşdırır.

2009-cu ildən siyasət elmləri doktoru, professor olan Adaş Toktosunovanın təqaüd yaşı keçsə də sevimli nəvəsinə vaxt ayırmaqla yanaşı tez-tez televiziya da təbliğat xarakterli aqroturizm mövzusunda verişlər hazırlayır. Bununla Qırğızıstanın kənd əhalisinə iqtisadi vəziyyətlərini yaxşılaşdırmağın yollarını öyrətməyə çalışır.

Tələbəlik illərində Türk olduğunu çətinliklə qəbul etdirdiyimiz Adaş Toktosunova bu gün var gücü ilə Türk Dövlətləri Birliyinin yaradılmasını çalışır və millətinin xoşbəxt gələcəyini də həmin təşkilatda görür.

ÜZÜNÜ GÖRMƏDİYİM DOST -VƏTƏNİ CƏNNƏTDƏN ÜSTÜN TUTAN KIRIMLI ŞAKİR SƏLİM

Görkəmli Kırım tatar şairi, ictimai xadim, tərcüməçi Şakir Səlimin 2008-ci ilin noyabrın 18-də dünyasını dəyişdiyini və bir gün sonra cəsədini Ak-mescitdə (Simferopolda) torpağa tapşırıldıqlarını internetdə oxudum. Uzun müddət nə edəcəyimi qərarlaşdırı bilmədim. Ölümünün qırxıncı günü evimizdə ona ehsan məclisi təşkil etdim. Dostlarımla birlikdə Şakir Səlimin (Səlimov) ruhuna fatihə oxuduq. Dostlar şairi Azərbaycanlı oxuculara tanıtmmaq üçün xatirə və düşüncələrini yazıb çap etdirməyimi təklif etdi. Bununla da uzaq düşmüş ellərimiz, orada nələr baş verdiyi haqqında bilgi vermiş olum. Həm də Türk xalqı bir millətsevər və vətənpərvər övladını itirdiyindən xəbər tutsun.

Şakir Səlim Kırımında doğulsa da, 66 illik ömrünün 47 ilini sürgündə- Özbəkistanda keçirib. Uşaq ikən anasını itirən Şakirə Özbəkistan ikinci ana, ikinci vətən, birinci müəllim, birinci ustad olub. O qələm tutmağı da, yazıb-oxumağı da, şeir yazmağı da, mübarizə aparmağı da burada öyrənib. Özbək

ədəbiyyatından bəhrələndiyi kimi, öyrənib və bildiklərini də özbək gənclərinə öyrədib.

Mənim isə onunla tanışlığımın 20 illik bir tarixi var. İş elə gətirdi ki, ötən 20 ildə bir dəfə də olsun görüşə bilmədik.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Naxçıvanda Vilayət Komitəsinin, Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti və Naxçıvan MSSR Nazirlər Sovetinin orqanı “Şərq qapısı” (qəzetin 1980-90-cı illərdə Rus dilində əlavəsi çap olunduğundan həmin illərdə “Sovet Naxçıvanı” adlanırdı) qəzetində müxbir işləyəndə bir qrup tanışım ilə razılaşmışdıq ki, bizə yarı zor, yarı xoş abunə yazdırılan rusdilli mərkəzi mətbuatdan əlavə hər birimiz müttəfiq və muxtar respublikaların qəzet və jurnallarına da abunə yazılaq. Bu qəzet və jurnalları da oxuyub, bir-birimizə ötürək və ya maraqlı yazılar haqqında bir-birimizə bilgi verək.

Mənim abunə olduğum nəşrlər arasında “Yıldız” jurnalı da vardı. Özbəkistan KP MK-nın qərarıyla 1976-cı ildən Daşkənddə sürgündə yaşayan Kırım tatarlarının ədəbi-bədi, ictimai-siyasi jurnalı nəşrə başlamışdı. Əvvəllər Özbəkistan Yazıçılar Birliyinin orqanı kimi ildə iki dəfə nəşr olunan “Yıldız” jurnalı 1980-ci ildən ildə 6 sayı, yəni iki ayda bir çap olundu. Şakir Səlimin şeirlərini də ilk dəfə bu jurnalda oxumuşdum. Türk şeir ənənəsini yaşadan, daim yeniliyə can atan, Avropa və Rus sairələrindən yaradıcılıqla bəhrələnən şairin şeirləri xoşuma gəlmişdi. Yaxşı bilirdim ki, Kırımlı ədiblərin üzərində

güclü sensor nəzarəti var. Onlar nəinki sürgün olunduqlarını, Kırımdan gədiklərini dilə gətirə bilirdilər, hətta şeirdə dənizdən söhbət gedəndə belə sensor əməkdaşları “Siz burada Qara dənizi yada salır, xalqa sürgün olunduğunu xatırladırsınız” deyərək tez həmin parçaları pozurdular.

Buna görə də biz abunəçisi olduğumuz qəzet və jurnalları oxumaqla kifayətlənmirdik. Onları təbliğ edir, dost və tanışlarımızı abunə yazılmağa həvəsləndirir, orada rastlaşdığımız nöqsanı aradan qaldırmaq üçün redaksiyalara və müəlliflərə məktublar yazırdıq. Onlar da bizə təşəkkür məktubu yazmaqla kifayətlənmir, bəzən də yazdıqlarımızı olduğu kimi çap edirdilər.

Şakir Səlim (Səlimov) 1989-cu ildə Kırıma dönərək orada Kırım tatarca “Dostluq” adlı qəzetin yaranmasında yaxından iştirak etdi və özü də bu qəzetdə redaktor müavini işləməyə başladı. Biz “Dostluq” qəzetinin nəşrə başlamasını ruh yüksəkliyi ilə qarşıladıq. Naxçıvanda “Dostluq” qəzetinin abunəçilərin sayının artması üçün kampaniyalar keçirirdik. Bununla yanaşı oraya məqalələr də göndərirdik. Bizim kiçik xidmətimiz Şakir ağanı bərk təsirləndirirdi. Onun mənə yazdığı məktublar həmişə “Dostum Ali Şamilov!” müraciəti ilə başlayırdı. Məktubunu belə başlaması bilmirdim mənə şəxsi münasibətinin yaxşı olduğunu bildirmə üçün idi, yoxsa bu onun yazı üslubuydu.

Şakir Səlim (Səlimov) 1942-ci ilin aprelin 10-da Kırımın Ağşeyx rayonundakı Böyük As kəndində anadan olmuşdu. Ailədə 8 uşağın ən kiçiyi Şakir olmuşdur. 1944-cü ilin mayın 18-də xalqı ilə birlikdə iki yaşlı Şakir də Ural dağlarına, oradan da Türküstan (Özbəkistan Respublikasının Cambay rayonuna) sürgün edilmişdi. Sürgün həyatının acılarına dözməyən anası 5 il sonra dünyasını dəyişmişdir. Şakir kiçik yaşlarından yetimliyin acısını dadsa da, ruhdan düşmür. Özbəkistanın Cambay rayonunda yaşadıkları zaman da, Səmərqənd şəhərinə köçdükdən sonra da oxuduğu məktəbin əlaçı şagirdi kimi tanınır. 1958-ci ildə orta məktəbi bitir.

Onun gəncliyi Sovetlərdə bir dəyişiklik dönməsinə düşür. Sov.İKP 20-ci qurultayında Sovet rejiminin nöqsanlarını İosif Sitalinin adına yazmaqla çökməkdə olan hökumətin ömrünü uzatmağa çalışırlar. Sürgün olunmuş xalqların bəzilərinə vətənə dönmək üçün icazə verirlər. Kırım tatarlarına, axıska türklərinə və b. isə vətənə dönməyə icazə verilmir.

Bununla yanaşı onlara da bəzi imtiyazlar verilir, yaşadıkları yerdən başqa bir yerə sərbəst gedib-gəlmələrinə qoyulmuş qadağa aradan götürülür. 1957-ci il mayın 1-də Daşkənddə Kırım tatarcasında həftədə iki dəfə olmaqla A-3 formatda, yəni o dövrlərdə rayonlarda çap olunan kiçik həcmli qəzetlər kimi “Lenin bayrağı” adlı qəzetin nəşrinə başlanılır. Əslində bu 1920-ci illərdə Kırımda nəşr olunan qəzetin yenidən bərpası idi. (Qəzetin 1965-ci ildən həftədə üç

dəfə nəşrə olunmasına icazə verilir). Qəzetdə “Ədəbiyyat səhifəsi” verilməyə başlayır. 1957-ci ildə Özbəkistan Yazıçılar İttifaqının nəzdində Kırım tatar yazıçılar bölməsi yaradılır. Həmin il Kırım tatar ədiblərinin hekayə, şeir, oçerklərindən ibarət “Baar ezgiləri” adlı almanax işıq üzə görünür. 1958-ci ildə Kırım yazıçılarının rus dilində “Dni naşey jizni” kitabı çap olunur.

Şakir Səlim (Səlimov) əsgərlikdəyəkən yazdığı “Annem” şeirini o zaman Sovetlər Birliyində Kırım tatarcasında yeganə mətbu orqan olan “Lenin bayrağı” qəzetinə göndərir. Yeddi yaşında itirdiyi anasına həsr etdiyi bu şeir 1963-ci ildə çap olunur. Bununla o mətbuat aləminə qədəm qoymuş olur. Şakir Səlim Səmərqənd Dövlət Universitetinin rus dili və ədəbiyyatı fakültəsinə qəbul olunur.

Ölkədə baş verənlər ədəbiyyatdan yan keçmir. Dəyişikliklər Sovet ədəbiyyatşünaslığında “60- cı illərin ədəbiyyatı” termininin meydana gəlməsinə səbəb olur. Cəmiyyətdəki bu yumşalma Kırım татарlarının ədəbiyyatına da təsirini göstərir. 1960-cı illərin ədəbiyyatının önündə Enver Selyametdinle yanaşı Şakir Səlimin, Şeiryan Əliyevin, Mambet Ablyalimovun adları gedir.

Şakir Səlimin (Səlimov) “Lenin bayrağı” qəzetində və “Yıldız” jurnalında çap etdirdiyi şeirləri və Aleksandır Puşkindən, Mixail Lermontovdan, Aleksandır Tvardovskidən, Taras Şevcenkodan etdiyi tərcümələr oxucuların diqqətini cəlb edir. Şakir Səli-

min Çərkəz Əli ilə birlikdə Həmid Qulamın “Əbədilik” romanını çevirərək 1981-ci ildə nəşr etdirməsi onun bir tərcüməçi kimi püxtələşdiyindən xəbər verir.

1972-ci ildə Daşkənddə "Ağ bardaq" adlı şeir kitabı çap olunan Şakir Səlimin daha sonra "Duyğularım" (1979), "Sevgi alovu" (1981), "Oyanış" (1986), "Ellərini dinlə" (1990) və "Düşüncə" (1997) adlı şeir kitabları işıq üzü görür. “Düşüncə” kitabı haqqında Riza Fazıl, Safter Naqayev 2001-ci ildə Akmescitdə çap etdirdikləri “Kırım tatar ədəbiyyatının tarixi” (Kısa bir nəzar). kitabında yazırlar “Bu cıyıntıqda (topluda) onun seiriy ustalığının da ziyadə pışkinleşkən, dilinin mükəmməlləşən və özünün xüsusi şairlik üslubu yüz alğanı gözə çarpmaqdadır. Onun dövrü mətbuatda basılmaqda olan və bu cıyıntıqda yer alan şeirləri zamanımızın aktual mövzularında yazılqan olan, yüksek bedii seviyeye malikdirler ki, mezkyür cıyıntık Şakir Selimi dövrümüzün etekçi şairlərindən biri olaraq göstərir. (səh. 578)

“Düşüncə” kitabına adını verən şeir şairə həm 1996-cı ildə Ankarada peyğənbərimiz Məhəmməd əleyhisalamın mövludu-doğum günü münasibətilə keçirilən “Qutlu doğum həftəsi” müsabiqəsində birinci mükafatı qazandırmışdır.

Sərt Sovet senzurasının təzyiqi altında olan Kırım tatar şairlərinə vətənpərvərlik mövzusunda yazmaq, sürgünü xatırlamamaq, Kırımın, Qara dənizin və qoyub gəldikləri yer-yurd adlarının çəkilməsi tapşırıldığından onlar fikirlərini bəzən mücərrəd, bəzən

eyhamla verirdilər. Onlar sanki soydaşlarını səbirli olmağa, güclərini qarşıdakı mübarizəyə saxlamağa çağırırdılar. Şakir Səlimin fikrincə, ömür bitməyən maneələri şərəflə keçdikdə mənalı olur. Şairin “Yıldız” jurnalının 1986-cı ilin 6 sayında çap olunan “Var gücnən” publisistik poemasında böyük bir hadisə kimi qarşılanır. Qaranquş yazın gəlişinin xəbərçisi olduğu kimi bu poema da Kırımlıların sürgünlük faciəsi üzərindən qadağanın qalxdığını xəbər verir.

Şakir Səlim 1989-cu ildə Kırırma qayıtdıqdan sonra daha çox ictimai işlərlə məşğul olur, soydaşlarının Kırırma dönmələri üçün əlindən gələni əsirgəmir, sürgündən qayıdanların yerləşmələrinə, özlərinə təsərrüfat qurmalarına mane olmağa çalışan hökumət məmurlarına, rusların faşistpərəst qüvvələrinə qarşı durur. Bir sözlə harada boşluq görürsə özünü oraya atır. Ana dilində yeni fəaliyyətə başlayan teatrın repertuarının zənginləşməsi üçün Şeksprin “Maqbet”, Nikolay Qoqolun “Evlilik”, Mustay Kərimin “Ay tutulan gecə” əsərlərini tərcümə edir.

Sovetlər Birliyinin xalqına etdiyi zülmü unuda bilməyən şair şeirlərində xalqının ağrı-acılarını açıq şəkildə dilə gətirərək yazır:

Gör necə günlərə qaldıq qardaşlar,
Uzun yollarda yorulduq qardaşlar,
Az qala hamımız yandıq, qardaşlar,
Gözümüz önündə körpələr ölür,

Dünya bizə baxır,
Bir gözü ağlayır,
Bir gözü gülür...

Şairin “Bağçasaray”, “Vətənsiz keçməsin sənin bir günün”, “Vətən və şeiriyyət”, “Kırımnamə”, “Kırım cənnət deyil dostlar” və b. əsərləri az zamanda soydaşlarının qəlbinə yol tapa bildi. Çox vaxt bu şeirləri gənclər bir himin, mübarizə marşı kimi oxudular. “Bağçasaray” şeirində şair yazır:

Yeşil caylar arasında esken yelin
Tar sokaklı mallelerde kimni aray?
Neçün kurup kaldı sırlı çeşməlerin?
Söyle mağa Bağçasaray, Bağçasaray.

“Şürük su”nın boylarında tamır atkan
Selvilerin neçün esmir, neçün kavray?
Otuz iki ay yıldızın kayda batkan?
Söyle mağa Bağçasaray, Bağçasaray.

...Bu küngə de, takdirime bin eyvallah!
Yettim sağa boranlarda uğray-uğray
Sevəm səni olsan belə nasıl halde
Bağçasaray, Bağçasaray, Bağçasaray.

Qoyub getməyə məcbur olduqları şəhəri əvvəlki görkəmində görməyən şair ürək gizitlilərini oxucusuyla bölüşsə də son misraları nikbin notlarla tamamlayır.

Bunu qəzavü-qədər in işi kimi qiymətləndirərək Tanrıya şükür edir. Boranlardan keçərək, min bir əziyyətə qatlaşıaraq Bağçasaray gəldiyi ilə qürur duyan Şakir Səlim Bağçasaray müraciətlə onu hasıl halda, necə görəcəyindən asılı olmayaraq sevdini söyləyir.

Şairləri bir-birindən min kilometrərlə məsafə, yüzilliklər ayırsa da yaşın və yaşadıkları zamanın təsiri altında eyni hissləri keçirənlərində şeirlərinin mövzusunda, hətta bəzən ifadələrində də bir yaxınlıqla rastlaşırlar. Şakir Səlimin “Olmadı” şeirini oxuyanda mənə elə gəldi ki, qarşımda 18-ci yüzildə yaşamış Molla Pənah Vaqif durub! Onun dilindən “Görmədim” müxəmməsini eşidirəm. Sarayda vəzir olan, minlərlə çağdaşıyla müqayisədə günü-güzəranı, dolanışığı heç də çətin keçməyən şair zamanəsindən necə də şikayətlənir.

Şakir Səlim də zamanəsindən gileylənərkən Molla Pənah Vaqifin çağdaşı Kırımlı Aşıq Umerin (Azərbaycanda o Aşıq Ömər kimi tanınır-Ə.Ş) “Qalmadı, başımda qopmadıq qiyamət qalmadı!” misrasına dayanaraq aşağıdakı əvəl-axırı yazır:

Ey könül, bu aləm üzrə heç ədalət qalmadı,
Qalmadı, dostluq-aşinalıq, ürmet qalmadı.
Qalmadı, dövlətimizdə şanı-şövkət qalmadı,
Qalmadı, bax, xalqımızda Mamed-ümmət qalmadı.
Qalmadı, Noman, Eşreflər kimi zadə qalmadı,
Qalmadı, şiiriyetimizdə səadət qalmadı.

Şair 2006-cı ilin martında yazdığı “Qadınlarımıza arzu halım!” şeirində deyir:

Ey bizim qadınlar! Sizge şeiref-şan,
Der edik Avçıköyde doğsa bir insan!
Bu yurdun gülünü soldurmayacaq-siz,
Saf nesil doğurmaqdan boldurmayacaq-siz!

Şeirdə Çobanzadənin, Sabriyənin, Ediyein, Nomanın, adını çəkir, Avçıköydə doğulan insanlar kimi vətənsəvər və millət sevarlər doğmalarını arzulayır.

Şair şeirlərində tez-tez Nomanı xatırlaması heç də təsadüf deyil. Kırımın quzeyində Canköy yaxınlığındakı Sonakı kəndində yaşayan İbrahim Çələbinin 1885-ci ildə doğulan oğluna Noman adı qoyurlar. Kiçik yaşlarından üsyankarlığı ilə seçilən Noman kəndlərindəki məktəbdə, sonra da Akçora kəndində, Bağçasaraydakı Zincirli mədrəsədə oxuyur. Yeniyetməyəkən Kırımda və İstanbulda nəşr olunan qəzetlərə məqalələr yazır. Rus dilini öyrənir. Təhsilini davam etdirmək üçün İstanbula gedir. Orada oxuduğu illərdə, yəni 1906-cı ildə oradakı Kırımlı gənclərlə birlikdə “Vətən” adlı gizli bir təşkilat yaradır. Onlar vətəni azad etmək, milləti oyatmaq ümidiylə hekayələr, şeirlər, məqalələr, xalqa müraciətlər yazaraq gizli çap etdirib yayırlar.

Noman Çələbi-Cian Bəkir Çobanzadə ilə tanış olur və 1911-ci ildə ikisi birlikdə öz şeirlər kitabını çap etdirirlər. İstanbulda təhsilini başa vurub vətənə dönən

Noman Çələbi Cihan burada duruş gətirə bilməyib Peterburqa gedir və orada Universitetin hüquq fakültəsinə daxil olur. 1914-cü ildə Birinci Dünya Savaşı başlayanda onu da ehtiyatda olan zabıt kimi əsgəri xidmətə cəlb edirlər.

1917-ci ilin fevralında ölkədə hərcimərclik baş alıb gedir. Çar İkinci Nikolay taxtdan əl çəkməli olur. Bu qarışıqlıqdan istifadə edən Noman vətənə dönür və fəal ictimai-siyasi fəaliyyətə başlayır. Vəziyyətdən çıxış yolu arayan xalqının önünə keçən Noman Çələbi Cihan Kırım müsəlmanlarının Mərkəzi Komitəsi tərəfindən Kırımda elan edilmiş muxtar respublikaya rəis təyin olunur. Kerenski hökuməti Kırımlıların muxtariyatını tanımır və qurumu ləğv edir. Çox keçmir ki, bolşeviklər Krenskinin başçılıq etdiyi hökuməti silahlı üsyan yolu ilə devirərək hakimiyyəyi ələ alırlar. Bundan yararlanan Kırımlılar 1917-ci ilin noyabrın 26-da Noman Çələbi Cihan və Seyidahmed Cafarovun rəhbərliyi ilə Birinci Milli Qurultayı keçirirlər.

Qurultay Kırımda milli dövlət qurulduğunu, konstitusiyalarının qəbul edildiyini elan edir. Yeni qurulmuş Kırım Milli Hökumətinə Noman Çələbi Cihan rəis seçilir. O həm də ölkənin müftisi sayılır. Kırımın strateji əhəmiyyətini yaxşı bilən bolşeviklər heç cür razı ola bilmir ki, orada müstəqil dövlət yaransın. Odur ki, 1918-ci ilin yanvarın 26-da Qara dəniz matroslarını gənc Kırım hökumətinin üzərinə

yeritdilər. Ordusunu və idarə etmə orqanlarını yeni formalaşdırmaqda olan gənc Kırım hökumətini bolşeviklər qan işində boğur. Noman Çələbi Cihanı həbs edərək özləri ilə apardılar. Onlar ağır işgəncələr verdikləri Noman Çələbi Cihanı 1918-ci ilin fevralın 23 də öldürərək cəsədini dənizə atsalar da o xalqın yaddaşında, müstəqillik və azadlıq rəmzi kimi yaşadı.

Kırımlılar sürgündə olduqları müddətdə Kırımı qayıdaraq firavan yaşayacaqları ümidində deyildilər. Onlar vətənə mübarizə, vətəni azad etmək, müstəqil dövlətlərini qurmaq arzusuyla dönürdülər. Şakir Səlim Kırımı bir istirahət və dinləmə yeri, cənnət kimi, problemsiz yaşam yeri hesab edən soydaşlarına müraciətlə yazır:

Kırım cənnət deyil dostlar,
Verilsə də Allahdan.
Bunda çoxdan nə hurilər, nə mələklər qalmaqda.
Kırım cənnət deyil dostlar,
Siz cənnətdə qızmanız!
Siz cənnətə heveslenmeniz
Allandırıp-ballandırıp yalan rəsm sizmanız
O tək Qara dəniz deyil sazlığı var, gölü var.
Kırım, Kırım!
Bəlkə biriləri üçün
bir evlərdə sən bir cənnət məkansın?

Bizgə isə cənnət deyil
Kırım, bizə Vətənsən!

Kırım tatar ədəbiyyatında lirik şeirlər müəllifi kimi tanınan Şakir Səlimin şeirlərinə yazılmış mahnılar sevilə-sevilə dinlənilir.

Həmişə dilin təmizliyi uğrunda mübarizə aparan, ana dilini kiçik yaşlarından öyrənilməsi üçün tədris müəssisələri yaradılmasına çalışan şair həm də gənc şair və yazıçıların yetişməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Odur ki 1992-ci ildə Kırımda keçirilən qurultayda Şakir Səlim Kırım Tatar Yazıçılar Birliyinin sədri seçilir və “Yıldız” jurnalına redaktor təyin edilir.

Xalq ona böyük etimad göstərərək Kırım Tatar Xalq məclisinə üzv seçmişdi. O da seçicilərinin etimadını doğrultmaq üçün nəinki yerli hakimiyyət orqanlarında çalışan məmurlarla, hətta Rusiyanın və Ukraynanın hökumət rəhbərləri ilə qarşı-qarşıya gəlmişdir. Kırım tatarlarının vətənə dönməsinə yardım üçün beynəlxalq təşkilatların ayırdığı yardımı yerli məmurlar Gözlevə və Kefe şəhərlərindəki traleibus parklarının təmirinə və yenidən qurulmasına xərcləyəndə səsini ucaldan, etirazını bildirenlərin önündə Şakir Səlim də olmuşdur. Yol məsrəflərini ödəyə bilmədiklərindən, yaşamağa mənzil tapa bilmədiklərindən vətənə dönə bilməyənlərə kömək məqsə-

dilə vəsait tapmaq üçün çox yerə baş vurmali olurdu. O xüsusən uşaqların və yeniyetmələrin ana dilində təhsil almasına xüsusi qayğı göstərir, Kırım tatarlarının uşaqları üçün ana dilində bağçalar açılmasına önəm verirdi.

Şairin əməyinin qiymətləndirilməsi, fəaliyyətinin təqdir edilməsi vətənə döndükdən sonra başlanır. Belə ki, 1996-cı ildə Ankarada "Qutlu doğum həftəsi" münasibəti ilə düzənlənən şeir yarışmasında birinciliyi ona verirlər. Maraqlıdır ki, "Qutlu doğum həftəsi" "Vətən və millət sevgisi imandandır!" şüarı altında keçirilirdi.

Həmin il Türkiyə Yazarlar Birliyinin Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətində və Ankarada düzənlədiyi "Türkçenin 4. Uluslararası şeir şölənində üç mükafatdan birini-Arif Nihat Asya mükafatını qazanan da Şakir Səlim olub. Adam Mitskeviçin "Kırım sonetləri" əsərini Kırım türkcəsinə tərcümə edir. Bu tərcümə 1997-ci ildə isə- Polşada iki dildə-Polyak və Kırım tatarcasında çap olunur. Uğurlu tərcümə ona Polşa mədəniyyətinə xidmətə görə təsis edilmiş "Polkul" fondunun mükafatını qazandırır. Şakir Səlim Abdüləziz Vəliyev və Yunus Kandımovla birlikdə Taras Şevçenkonun əsərlərini tərcümə edir. Ukraynalı ədəbiyyatşünas A.İ.Qubarın ön söz yazdığı bu kitab 1999-cu ildə iki dildə nəfis tərtibatla çap edilir.

Şakir Səlim 1998-ci ildə Kırım Tatar Teatrının rejissor və aktyor qrupu ilə birlikdə Taras Şevçenko adına Ukrayna Dövlət mükafatını alır.

Sürgün həyatı, uşaqlıqdan aclıq və qıtlıqla üzləşməsi, səhiyyə xidmətindən uzaqlıq, daimi həyəcan içində yaşamaq öz təsirini göstərir. Bir çağırış Kırım Tatar Milli Məclisinin üzvü olan və 1997-ci ildən "Yıldız" jurnalının baş redaktoru işləyən Şakir Səlim xəstələnir. Xəstəlik şairin fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Buna görə də tutduğu vəzifədən uzaqlaşsa da onu Kırım Tatar Yazıçılar Birliyinin fəxri sədri və Avrasiya Yazarlar Birliyinin fəxri üzvü seçirlər.

Şakir Səlimin son şeirlər kitabı 2006-cı ildə oxuculara təqdim edilən "Kırımnamə" olur.

Lirik şair, coşqun ictimai xadim Şakir Səlimin itkisi yalnız Kırım tatarlarının deyil, Türk dünyasının aydınlarının üzüntüsünə çevrildi.

29 noyabr 2009-cı il

Əli Şamil

Tanıdığım insanlar

İkinci kitab

Direktor: Səbuhi Aslan
Dizayner: Nigar Sadıqova
Texniki redaktor: Hüseyn Məmmədov

Çapa imzalanmışdır: 28.05.2026

Ofset çapı. Əla növ kağız

Tiraj: 100

Ünvan: Bakı, Mətbuat prospekti 529-cu məhəllə

Telefon: (012) 538-18-87, (050) 263-16-16

email: imza_nesrlər_evi@mail.ru